

VAN HET GAS AF

Gebruik biomassa om
koolstof uit de lucht te halen

Thema
Puzzelen
aan een groener
Europa

Helling

NR 1 2019 • €9,90

PROVINCIALE STATEN
Meer GroenLinks,
meer natuur?

*'Grondrechten
van Europeanen,
waar het Hongarije-
onderzoek over
ging, gaan
de meeste Euro-
parlementariërs
meer aan het hart
dan rechten van
vreemdelingen'*

— Judith Sargentini, p. 10

Socrates en Bruno

Wat doe je als hoofdredacteur van de Helling wanneer een belangrijke, maar niet al te eenvoudig te begrijpen Franse klimaatfilosoof Nederland aandoet? Dan bel je onmiddellijk degene in de redactie die Socrates heet, zijn naam eer aandoet en niet terugdeinst voor een interview met een pittige denker. Sterker nog: halverwege het gesprek tussen Socrates Schouten – zelf werkzaam op het snijvlak van technologie, duurzaamheid en samenleving – en de filosoof in kwestie, Bruno Latour, onderbrak deze laatste de interviewer plotseling en zei: eigenlijk wil ik jou wel ondervragen. En dat gebeurde ook. Na afloop van de reeks interviews van Latour in Amsterdam vanwege de publicatie van diens boek *Waar kunnen we landen?* ontmoetten Schouten en Latour elkaar opnieuw, en keuvelden in een café nog een tijdje door over groene politiek.

Het interview met Latour bevat een aanmoediging voor alle groene partijen op campagne voor de Europese verkiezingen: politiek is vandaag de dag feitelijk gelijk aan ecologie. De groene partijen kunnen daar hun voordeel mee doen.

Naast Latour bogen meer deskundigen zich op verzoek van de Helling over de vraag hoe groene politiek in Europa vorm moet krijgen na de Europese verkiezingen, in Nederland op 23 mei. Daarbij gaat het uiteraard niet alleen over ecologie. Hoe moet bijvoorbeeld het Europese beleid op het gebied van defensie en begrotingstoezicht eruit zien? Hoe zit het eigenlijk met de vermeende eurosceptis in Nederland en hoe moeten we daarmee omgaan? Waarom weten we toch zo weinig over het Europees Parlement en hoe problematisch is dat voor ons democratisch bewustzijn?

Europarlementariër Judith Sargentini en haar opvolger Tineke Strik bespraken tijdens een dubbel-afscheidsinterview het zorgwekkende sentiment in de EU als het gaat om migratie en de noodzaak voor beleid op het gebied van arbeidsmigratie. Joost Lagendijk, bedenker en medeoprichter van de Helling, schreef een gastcolumn over de manier waarop de Hongaarse premier Orban en consorten het verschijnsel 'Europese identiteit' misbruiken voor hun rechts-populistische anti-immigratiebeleid.

Filosoof Latour pleit voor een beter begrip van de aarde waarop we leven, inclusief alles en iedereen waarvan we afhankelijk zijn - van de buurman tot de bomen - teneinde vandaag de dag politiek overeind te blijven. Een mooie opdracht voor deze (linkse) lente.

Suzanne van den Eynden
Hoofdredacteur
Reageren? svdeynden@groenlinks.nl

Het interview met Latour bevat een aanmoediging voor alle groene partijen op campagne voor de Europese verkiezingen.

— COLOFON

Tijdschrift *de Helling* is de kwartaaluitgave van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Jaargang 32, nr. 1, lente 2019

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks

Hoofdredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Natasja van den Berg, Lara de Brito, Lot van Hooijdonk, Suzanne Kröger, Farah Karimi, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Rens van Tilburg.

Aan dit nummer werkten

mee Bram Gerrits, Femke van Hemert, Dirk de Hoog, Dirk van Hoorn, Alfred Kleinknecht, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Adobe Stock, De Beeldredactie (Sander Nieuwenhuys), Cleo Campert, Farhad Foroutanian, Stefen Hennis, Poike Stomps

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres Oudegracht 312, Utrecht

Telefoon 030 230 99 90

E-mail info@bureaudehelling.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Atty-Marije Horjus, Marnix Koopman, Roos van Os, Hans Rodenburg, Richard Wouters

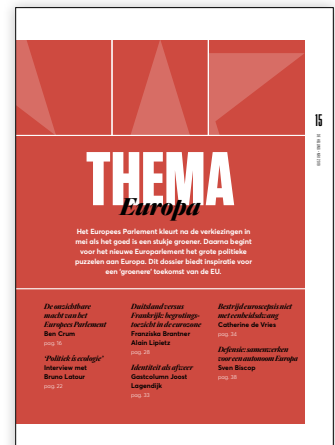
Stagiair Maas Prinsen

ISSN 0922-0119

Copyright © 2019, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*Wetenschappers
die rollebollend over
straat gaan, maken het
er voor bestuurders
niet makkelijker op*
p. 50

Thema Europa

15 – 42 ★

Het Europees Parlement kleurt na de verkiezingen in mei als het goed is een stukje groener. Daarna begint voor het nieuwe Europees Parlement het grote politieke puzzelen aan Europa.

Dit dossier biedt inspiratie voor groene Europese politiek.

Inhoud

Alle artikelen met een ★
horen bij het thema Europa

Interview

- 6 Judith Sargentini en Tineke Strik**
over het Europarlement en de Eerste Kamer
- 22 Bruno Latour ★**
'Politiek is ecologie. Groenen, doe er je voordeel mee.'

Opinie

- 28 Begrotingsbeleid in de eurozone ★**
Duitsland versus Frankrijk
- 33 Identiteit als afweer ★**
Gastcolumn door Joost Lagendijk
- 34 Eurosceptis ★**
Bestrijd eurosceptis niet met eenheidsdwang
- 50 Van het gas af**
Gebruik biomassa om koolstof uit de lucht te halen

Achtergrond

- 16 Europees Parlement ★**
Mchtig maar onzichtbaar
- 38 Defensie ★**
Samenwerken voor een autonoom Europa
- 44 Biodiversiteit**
Wat provincies kunnen doen voor meer natuur

Rubrieken

- 36 In Beeld:**
Poike Stomps ★
Crossing Europe
- 43 Column: Andrée van ES**
De grens
- 67 De bomen en het bos**
We zijn pro-Europeser dan we zelf denken

Lezen

- 55 De waarde van alles**
Pleidooi voor een economie van publieke waarden
- 59 Na Europa**
Over populisme en liberale democratie
- 63 Waarom u geen huis kunt betalen**
en waarom dit een politiek antwoord verdient
- 65 Signaleringen**
Stadsleven, Veenbrand en Het vervallen huis van de islam

'Europa heeft migranten nodig op de arbeidsmarkt'

B

Beiden zijn zeer succesvolle politici in relatief onzichtbare instituties, beiden zetten zich met hart en ziel in voor een humaner asiel- en migratiebeleid, en beiden zwaaien de komende maanden af: Judith Sargentini als Euro-parlementariër en Tineke Strik als fractievoorzitter van GroenLinks in de Eerste Kamer. Alleen wacht Strik direct een nieuw politiek avontuur: ze volgt Sargentini op als nummer twee op de lijst voor het Europees Parlement. In het Amsterdamse filmtheater EYE blikken Strik en Sargentini op verzoek van de Helling terug én vooruit.

De Eerste Kamer lijkt steeds politieker van aard te worden. Jesse Klaver windt er geen doekjes om: GroenLinks is er straks, als de coalitie geen meerderheid meer heeft in de Eerste Kamer, niet om de coalitie aan een meerderheid te helpen; de coalitie is er om óns aan een meerderheid te helpen. Ook de keuze van de ervaren politicus Paul Rosenmöller als fractievoorzitter is in dat opzicht veelzeggend. Tineke, herken jij die verschuiving en hoe kijk je hier tegenaan?

Strik "Ik heb de Eerste Kamer altijd als politiek ervaren, alleen valt dit minder op wanneer de coalitie een meerderheid heeft. Tijdens het kabinet-Balkenende IV, mijn →

door SUZANNE VAN DEN EYNDEN
fotografie STEFAN HENNIS

INTERVIEW

Judith Sargentini en Tineke Strik

→ "Als de coalitie geen meerderheid meer heeft, verwacht ik dat het Eerste Kamerwerk politiek spannender maar ook inhoudelijk interessanter zal worden."

eerste termijn, steunden de coalitiepartijen de Tweede Kamerbesluiten haast per definitie. Maar toen stapte de PvdA uit het kabinet en ontstond er ineens een heel andere dynamiek. Er was veel meer ruimte om op basis van inhoudelijke argumenten te discussiëren over besluiten en om coalities te vormen. Dat vond ik een stuk aantrekkelijker. Als de coalitie na de komende verkiezingen geen meerderheid meer heeft, verwacht ik dat het Eerste Kamerwerk politiek spannender maar ook inhoudelijk interessanter zal worden. De Tweede Kamer moet rekening houden met de politici aan de overzijde van het Binnenhof.”

Sargentini “Ik hoop dat de Tweede Kamer zelf ook wat scherper gaat zijn op wetgeving, als het niet meer vanzelfsprekend is dat de coalitie een wet door de Eerste Kamer krijgt.”

Strik “De Tweede Kamer zal zich beter realiseren dat ze ons nodig heeft. De oppositie heeft dan meer ruimte om amendementen in te dienen die de coalitie zal moeten steunen, wil ze steun van de Eerste Kamer krijgen.”

Gaat meer politieke spanning in de Eerste Kamer niet ten koste van haar primaire taak – het toetsen van wetten?

Strik “Binnen de fractie hebben we wel besproken of we de uitspraak van Jesse nu de juiste *framing* vonden van het Eerste Kamerwerk. Maar wat hij bedoelt, is: We gaan natuurlijk niet instemmen met matige of slechte wetten omdat de coalitie ons in andere voorstellen steunt. We zijn geen gedoogpartij. We zijn er niet op uit om de coalitie pootje te lichten, maar we steunen alleen goede voorstellen. En om een constructieve samenwerking mogelijk te maken, zal het kabinet ook echt steun moeten verlenen aan onze eigen voorstellen. Een kabinet dat in de minderheid is, zal zich meer rekenschap moeten geven van wat andere partijen willen.”

Scheidend Kamervoorzitter Ankie Broekers-Knol (VVD) onthulde onlangs in een interview dat ze wetten heeft laten passeren waar nogal wat op aan te merken was, uit loyaliteit aan de coalitie. Herken je dit?

Strik “Dat herken ik heel goed. Ik zag soms ook wel de pijn bij senatoren van coalitiepartijen. Ik zou het een blamage vinden als ik zelf in de coalitie zat en we ons daartoe zouden verlagen. Je bent dan je eigen rol als Eerste Kamerfractie volledig aan het verlooehen. Zelf hebben we alleen nooit in die positie gezeten, en je kunt er nooit zeker van zijn of GroenLinks zo iets niet ook kan overkomen.

We hebben overigens wel moeilijke momenten meegemaakt als Eerste Kamerfractie. In aanloop naar het zogeheten Lenteakkoord van 2012 was te voortvarend onderhandeld zonder de Eerste Kamer te consulteren. Daardoor werden wij onder druk gezet om een plotselinge verhoging van de AOW-leeftijd te steunen, die door gebrek aan een overgangsregeling grote gevolgen had voor het inkomen van mensen. De Tweede Kamerfractie was toen te *eager* om een akkoord te sluiten en heeft ons onvoldoende geconsulteerd. Dat is een leerpunt geweest. Sindsdien gaat het veel beter en hebben we altijd prima samengewerkt met de Tweede Kamerfractie.”

Voor GroenLinks is de Eerste Kamer niet heilig. In het verkiezingsprogramma staat dat ze afgeschaft kan worden zodra er een vervangend orgaan is dat een constitutionele toets uitvoert.

Strik “Een constitutionele toets is een toets achteraf, over de toepassing van de wet – dus nadat het besluit is genomen. Wat mij betreft, blijft daarnaast nog steeds de Eerste Kamer bestaan die wetsvoorstellen vooraf toetst, overigens wel met het politieke primaat bij de rechtstreeks gekozen Tweede Kamer.

Ik voel wel voor het terugzendrecht zoals de commissie-Remkes onlangs voorstelde, dus dat de Eerste Kamer tegen de Tweede kan zeggen: wat ons betreft mankeert het hier en hier aan, pas als dat is aangepast kunnen we met het voorstel instemmen. In het voorstel van Remkes zou dit terugzendrecht echter ten koste gaan van het vetorecht. Dat is wel een risico, maar ik verwacht dat de Eerste Kamer snel ophoudt met terugzenden – en dus wetsvoorstellen zal afwijzen - als de Tweede Kamer de aanbevelingen niet opvolgt. Dat lijkt me een effectief drukmiddel.”

Judith, over je aanstaande vertrek zei je in een interview in Trouw: “Ik heb mooie dingen bereikt, maar vooral op het onderwerp asiel en migratie is de motivatie aan het verdwijnen. Ik verwacht daar geen verbeteringen meer. Dus moet iemand anders het maar proberen.” Voor iemand die zoveel heeft bereikt in het Europees Parlement, vind ik dat een opmerkelijke uitspraak.

TINEKE STRIK

GEBOREN

28 september 1961
in Alphen (Gld)

OPLEIDING

Sociaal-cultureel werk bij de Sociale Academie in Eindhoven en Nederlands en internationaal publiek recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In 2011 promoveerde op een proefschrift over de totstandkoming en de nationale effecten van Europees asiel- en migratiebeleid.

WERK

Op Tweede Kamerfractie GroenLinks en het Ministerie van Justitie. Van 2002 tot 2006 wethouder in Wageningen. Sinds 2007 lid van Eerste Kamer voor GroenLinks en woordvoester Justitie, Asiel en Migratie, Europese Zaken en Buitenlandse Zaken. Daarnaast universitair hoofd-docent migratierecht aan de Radboud Universiteit. Strik is de nummer 2 op de kandidatenlijst voor de verkiezingen van het Europees Parlement op 23 mei.

Sargentini “Op andere onderwerpen heb ik wat bereikt ja, maar op migratie en asiel ben ik al jaren alleen maar bezig te voorkomen dat het beleid erger wordt. Want het wordt erger. Wat ik aan resultaten boek, is zo marginaal. Toch nog maar nét weten te regelen dat er aparte aandacht komt voor vluchtelingenkinderen, om maar wat te noemen. Dat is voor mij niet voldoende, en ik merkte dat ik steeds vaker ging denken: dit hebben we al geprobeerd, dit werkt toch niet, hier heb ik al tig schriftelijke vragen over ingediend. En als je dat gaat denken, is het misschien tijd voor een andere, frissere blik. Ik heb expres mijn vertrek aangekondigd vóór de stemming over mijn rapport over de rechtsstaat in Hongarije. Toen ging de kandidaatstelling open, en ik denk niet dat Tineke zich kandidaat had gesteld als ik door was gegaan.”

Strik “Dat was inderdaad niet bij me opgekomen.”

Sargentini “Ik ben overigens ontzettend blij dat ik die Hongarije-stemming heb gehaald. Het is heel bijzonder om te zien hoe mensen mij ineens anders gingen bejegenen toen ik het parlement had overtuigd om de procedure in werking te zetten die kan leiden tot sanc-

rechten van vreemdelingen. De verontwaardiging over het feit dat de mensenrechten in landen als Polen en Hongarije onder druk staan, is veel groter dan die over het lot van vluchtelingen, ook bij premiers en ministers van Binnenlandse Zaken. Waarschijnlijk omdat Polen en Hongaren meer voelen als ‘onze’ mensen, hoewel dat ook wel eens vergeten wordt. Soms hoor ik suggesties als: dan stappen Polen en Hongarije toch uit de EU, en gaan we door met landen die zich wél aan de Europese waarden willen houden? Dat zou dus betekenen dat je tegen de Polen en Hongaren zegt: zoek het maar uit met je verschrikkelijke regering, onze zorg is het niet. Maar in het algemeen voelen ze meer als ‘eigen’ dan vluchtelingen.”

Wanneer begon het sentiment in de EU ten aanzien van vluchtelingen en migranten te verslechteren?

Sargentini “In 2010 brak de Arabische lente uit en het antwoord van de Europese Unie op de komst van veel Tunesische jonge mannen naar Italië was: dichtgooien die grenzen. We zagen mensen die zich bevrijdden van

‘Op migratie en asiel ben ik al jaren alleen maar bezig te voorkomen dat het beleid erger wordt’

ties tegen de regering-Orbán wegens ondermijning van de rechtsstaat. Ineens word ik gezien als een soort *elder statesman*, zowel binnen als buiten het parlement. Dat is natuurlijk erg leuk, en het motiveert zeker, maar het heeft bij mij niet gezorgd voor nieuwe energie om me nog eens vijf jaar lang in te zetten voor onderwerpen waarop ik geen verbetering zie. Bovendien zegt niemand nu tegen me: nou, jij zwaait geen dag te vroeg af. Een Duitse Europarlementariër van de CDU zit vanaf 1980 in het Europarlement, en wordt nu waarschijnlijk niet opnieuw voorgedragen. Hij is daar heel kwaad en verdrietig over. Een dergelijk lot moet je jezelf besparen.”

Is een doorbraak zoals je met je Hongarije-rapport voor elkaar hebt gekregen, niet denkbaar op migratie?

Sargentini “Absoluut niet. Grondrechten van Europeanen, waar het Hongarije-onderzoek over ging, gaan de meeste Europarlementariërs meer aan het hart dan

langdurige dictaturen in Egypte, Tunesië en Libië, en het enige waar wij nog over konden praten was: hoe houden we die migranten buiten? Ik was totaal verbijsterd door deze reactie. En nog schokkender vond ik dat Europa die dictaturen in Noord-Afrika nota bene altijd de hand boven het hoofd heeft gehouden. Mubarak en Ben Ali konden rekenen op de steun van Frankrijk, Khadafi had deeltjes met Italië. Ik was geschokt over de hypocrisie hiervan. Nadat in Egypte bij de eerste vrije verkiezingen Morsi werd gekozen – een Moslimbroeder, uiteraard niet mijn vriend – werd deze al snel door middel van een coup afgezet. En de meeste Europese regeringsleiders vonden dat prima en hielpen vervolgens president Sisi in het zadel: een Mubarak 2.0.”

Tineke, wat dacht jij toen je de uitspraak van Judith in Trouw las?

Strik (lacht) “Even dacht ik wel: waarom zou iemand nu nog gaan stemmen voor het Europees Parlement? Maar

ik snap Judith ook hoor. Ik zie ook dat het met migratie de verkeerde kant op gaat. Eerst was nog het idee om het migratiebeleid te europeaniseren en daarbij het VN-vluchtelingenverdrag ruimhartig na te leven. Maar nu is het buiten de deur houden van mensen de enige prioriteit. En ik snap dat Judith het zat is om alleen maar bezig te zijn met het beperken van de schade voor vluchtelingen. Tegelijkertijd moet dat ook gebeuren. Wel ben ik van plan om net als Judith ook andere onderwerpen op te pakken, niet alléén asiel en migratie.”

Sargentini: “Dat zou ik je ook zeker aanraden. Twee keer heb ik de wet witwassen behandeld, twee keer samen met een Letse christendemocraat die mijn co-rapporteur was. Toen hij in 2013 met mij werd opgezaald, dacht hij volgens mij even: o mijn god, wat moet ik met haar? Maar we hebben elkaar leren kennen en heel goed samengewerkt. Deze week werd hij benoemd tot premier van Letland, en wat presenteerde hij als zijn eerste agendapunt: de bestrijding van witwassen!”

Strik “Geweldig.”

Sargentini “Dat is ook het ontzettend leuke aan het Europees Parlement: al die mensen die daar aanspoelen, een tijdje blijven en dan weer wegdrijven naar een andere interessante plek in Europa. Het is eigenlijk een soort Erasmus-uitwisselingsprogramma, maar dan voor politici. Eurosceptici komen binnen en verlaten het parlement een stuk minder sceptisch. En je leert zoveel mensen kennen die je daarna nog eens kunt bellen, omdat je ooit met ze hebt samengewerkt.”

Tineke, jij hebt in de Raad van Europa meerderheden achter rapporten over migratie kunnen krijgen. Waardoor lukte het daar beter om resultaten te boeken op migratie?

Tineke: “Het is makkelijker om in de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa voor een rapport te stemmen dan binnen het Europees Parlement. Omdat er geen wetgeving uit voortvloeit is het vrijblijvender, het komt er vooral op aan wat landen er vervolgens mee doen in hun eigen parlement.

Een belangrijk rapport van mijn hand ging over een boot met 73 vluchtelingen uit Libië die twee weken op de Middellandse Zee heeft rondgedobberd. Schepen van lidstaten kwamen langs maar vertrokken weer. Van die groep zijn 62 mensen omgekomen van de honger en dorst, de rest werd totaal uitgeput teruggedreven naar de Libische kust en moest maandenlang herstellen. Ik heb toen onderzocht hoe het kwam dat geen enkel land die mensen oppikte. Conclusie was dat daar een groot

eigenbelang bij zat: zodra je mensen redt van zee, ben je ook verantwoordelijk voor ze. En daar wilden lidstaten zich niet aan branden. Ik heb toen bij het Europees Parlement gepleit voor een Europees pact waarin die verantwoordelijkheid voor vluchtelingen op zee gezamenlijk werd geregeld, maar daar is toen niets mee gedaan. Vijf jaar en veel verdronken migranten later reageerde de Raad vooral met Europese maatregelen die erop zijn gericht te voorkomen dat mensen naar Europa zouden komen. Met nauwelijks aandacht voor de verantwoordelijkheid die ook de EU zelf moet nemen. Dat was een enorme gemiste kans voor de EU.”

Sargentini “Die beslissing was puur politiek, want de Europese Commissie, die die wetgeving uitvaardigt, bestaat voornamelijk uit christendemocratische commissarissen die niet de politieke wil hebben om zich voor een humaner beleid in te zetten en zich daarin ook zeker niet gesteund voelden door de lidstaten. En laten we ook het Europees Parlement, dat bij de Commissie kan aandringen op wetgeving, vooral niet als progressieve kracht zien. De meerderheid is rechts, op dit moment.

Eén van mijn laatste acties, dat niet onder de categorie van ‘erger voorkomen’ valt, wordt overigens het amenderen van de Terugkeerrichtlijn voor vluchtelingen, waarover ik rapporteur ben. Daar maak je geen vrienden mee, maar ik durf het wel aan – beter ik dan dat een extreemrechtse parlementariër zich dit toe-eigent. De Commissie heeft een voorstel gedaan dat rammelt aan alle kanten. Vluchtelingen hebben in dit voorstel nauwelijks nog tijd om in beroep te gaan; ze hebben hun aanvraag voor een verblijfsvergunning nog niet ingediend of ze moeten alweer actief meewerken aan hun terugkeer; als een vluchteling niet zijn best heeft gedaan om een paspoort te krijgen in het land waaruit hij gevlucht is, mag hij gevangen worden gezet; enzovoorts. Het is mesjogge.”

Hoe moet die Terugkeerrichtlijn er volgens jou uitzien?

Sargentini “Ik wil laten zien dat terugkeer bij asiel en migratie hoort, maar dat dit wel op een menswaardige manier moet gebeuren. Daarom zet ik in op vrijwillige terugkeer van afgewezen asielzoekers en vreemdelingen zonder papieren.”

Strik “Nederland heeft aangedrongen op die terugkeerrichtlijn en wil juist meer gronden voor detentie van vluchtelingen.”

Sargentini “Die haal ik er allemaal uit.”

Strik “Heel goed.”

Sargentini “Er is geen enkel bewijs voor de veronderstelling dat mensen vanuit detentie makkelijker uit →

CV

JUDITH
SARGENTINI

GEBOREN

13 maart 1974 in
Amsterdam

OPLEIDING

Geschiedenis aan
de Universiteit van
Amsterdam

WERK

Diverse functies bij
NGO's, oa. lobbyist
bij het Nederlands
Instituut voor
Zuidelijk Afrika
(NiZA) en Africacon-
sultant bij de
Europese alliantie
van ontwikkelings-
samenwerkingsor-
ganisaties Eurostep.
Van 1999 tot 2002
duoraadslid, 2002
tot 2009 raadslid en
daarna fractievoor-
zitter voor Groen-
Links in Amsterdam.
Sinds 2009 lid van
het Europees
Parlement.

te zetten zijn. Als je mensen na twee of drie maanden nog steeds niet hebt kunnen uitzetten, kun je vergeten dat ze ooit nog vanuit gevangenschap weggaan. Vrijwillige terugkeer is zeker niet vrijblijvend, daarna volgt gedwongen terugkeer. Maar op vrijwillige terugkeer is veel meer kans als vluchtelingen in hun land van herkomst een re-integratietraject krijgen aangeboden zodat ze echt een nieuw leven kunnen opbouwen. Vreemdelingendetentie klinkt heel logisch: je kunt mensen niet uitzetten als je niet weet waar ze zijn, dus zet je ze gevangen, dan weet je waar ze zijn. Bovendien schrikt het vluchtelingen af. Maar terugkeer moet het eindproces zijn van een evenwichtig asiel- en migratiebeleid, inclusief legale toegang voor arbeidsmigranten. Van dat evenwichtige beleid is nu geen sprake. En dan zouden we ineens terugkeer moeten afdwingen? Voorop staat natuurlijk dat mensen die niets strafbaars hebben gedaan, niet moeten worden opgesloten. Maar daarnaast is het vrijwel onmogelijk iemand uit te zetten als hij of zij echt niet meewerkt.”

Strik “Die focus op het tegenhouden van vluchtelingen leidt er weliswaar toe dat zij niet in Europa zijn, maar wel ergens anders – in transitlanden zoals Niger waar migranten in een uitzichtloze situatie leven. Een van mijn rapporten voor de Raad van Europa ging over migratiedeals en de gevolgen hiervan. Wat er door toedoen van ons migratiebeleid met mensen gebeurt, is ook onze verantwoordelijkheid.”

Sargentini “Voor de korte termijn klinkt het misschien als een mooie oplossing dat mensen niet naar Europa

lijke beginselen te schenden als wij dat zelf ook doen?”
Sargentini “Die analyse deel ik. Maar wil ik meerderheden kunnen organiseren in het Europees Parlement, dan moet ik vooral laten zien dat migratiedeals gericht op het tegenhouden van vluchtelingen, averechts werken. In ruil voor financiële steun houden transitlanden nu vluchtelingen tegen. Er is niets op tegen om de economie van Niger of Senegal op te poetsen. Armoedebestrijding is het doel van ontwikkelingssamenwerking, maar denk niet dat economische groei tot minder migratie leidt: hoe beter het gaat met een land, hoe méér mensen kunnen migreren.”

Judith, jij sprak net al over arbeidsmigratie als onderdeel van het migratiebeleid. GroenLinks wil arbeidsmigratie bevorderen, maar hoe regelen we dat zodanig dat we aansluiten bij de noden op de Europese arbeidsmarkt?

Sargentini “Arbeidsmigratie moet per definitie aansluiten op de noden op de Europese arbeidsmarkt. Anders is het geen arbeidsmigratie.”

Strik “De polarisatie in het migratiedebat belemmert de discussie over het feit dat we nu eenmaal meer mensen nodig hebben op de Europese arbeidsmarkt. Door het gesprek daarover uit de weg te gaan, stellen we onze economische toekomst in de waagschaal.”

Sargentini “Een deel van de huidige vluchtelingenproblematiek wordt veroorzaakt door het feit dat we geen arbeidsmigratiebeleid hebben. Voor mensen die graag een kans zouden willen krijgen om in Europa te werken is er alleen de asielroute. Zolang we dit niet onder ogen willen zien, blijft het migratiedebat vastlopen op stellingen als ‘de mensen op vluchtelingenboten zijn gelukszoekers en geen echte vluchtelingen’. Juist doordat we geen andere toe-

‘Wat er door toedoen van het migratiebeleid met mensen gebeurt, is ook onze verantwoordelijkheid’

komen, maar wat zijn de gevolgen over vijftien jaar als mensen zonder uitzicht op een toekomst in transitlanden bivakkeren?”

Strik “Uiteindelijk krijg je de gevolgen weer op je brood. Daarnaast vraag ik me wat we nou waard zijn als EU als we onze fundamentele waarden zomaar verpatsen. Hoe kunnen wij Hongarije ervan beschuldigen de rechtsstate-

gangscriteria hebben georganiseerd, is het ondoenlijk om een onderscheid te maken tussen de verschillende mensen die naar Europa komen.

In Hongarije gingen mensen vorig jaar massaal de straat op uit protest tegen de ‘slavenwet’. Volgens die wet mogen werkgevers van werknemers verlangen dat zij 400 uur per jaar overwerken, om daar pas jaren later →

INTERVIEW

Judith Sargentini en Tineke Strik

→ **"De polarisatie** in het migratiedebat belemmert de discussie over het feit dat we nu eenmaal meer mensen nodig hebben op de Europese arbeidsmarkt."

voor betaald te krijgen. Die wet is er gekomen omdat er een enorm tekort is aan arbeidskrachten. Hongaren trekken weg, niemand uit andere Europese landen wil in Hongarije werken, en Hongarije laat geen migranten toe.”

**Hoeveel mensen moeten we dan toelaten?
En hoe bepalen we dat aantal?**

Sargentini “We moeten niet in quota denken, maar in contracten met werkgevers. Als je een contract hebt bij een werkgever in de EU, mag je hier komen, of de EU kan mensen helpen een contract te krijgen.”

Strik “Dat kunnen we allemaal regelen voordat mensen naar de EU komen. De vraag is of we dit voor de EU als geheel moeten regelen of per land. Lidstaten vinden het ook prettig om zelf controle te hebben over migratie.”

Strik “Ik zie toch wel een lichtpuntje, namelijk arbeidsmigratie – hoe gek het ook klinkt. Door de vergrijzing hebben we nu eenmaal meer mensen nodig. Door de terughoudendheid van regeringen krijgen bedrijven nu geen kans om buiten de EU hun vacatures te vervullen. Europa ontkomt er op een gegeven moment niet aan dit onder ogen te zien. Landen als Zweden en Duitsland lopen daar nu in voorop.”

**Judith, heb je nog een gouden tip voor Tineke
wanneer ze straks in het Europees Parlement zit?**

Strik “Ja, kom op Judith!”

Sargentini “Probeer de coördinator van je fractie te worden binnen een commissie. Je bent het meest effectief als parlementariër wanneer je zaken kunt agenderen en

‘De verontwaardiging over het feit dat de mensenrechten in landen als Polen en Hongarije onder druk staan, is veel groter dan die over het lot van vluchtelingen’

Sargentini “Nu mogen werkgevers in de EU mensen buiten de EU werven als niemand in de gehele EU de betreffende vacature kan vervullen. Dat is natuurlijk een onmogelijke eis. Arbeidsmigratie mag nooit een manier worden om mensen binnen de EU eerder af te schrijven, maar het mag wel iets makkelijker worden voor een werkgever om te laten zien dat hij echt geprobeerd heeft EU-werknemers te vinden.”

Wat is er nodig om het huidige sentiment op het gebied van migratie te keren?

Sargentini “Lef bij de middenpartijen. Radicaal rechts krijgt momenteel zo veel voor elkaar omdat de centrumdemocraten geen tegengas durven geven. Als staatssecretaris Harbers, nadat Nederland zes vluchtelingen van Malta heeft overgenomen, zegt dat bootvluchtelingen in de toekomst veel langer zullen ronddobberen omdat Nederland niet meer mee gaat helpen, zijn we een heel eind van huis.”

namens anderen kunt onderhandelen. En zet vanaf dag één de telefoonnummers van al je collega-parlementariërs in je telefoon. Veel zaken kunnen door je medewerkers worden afgehandeld, maar voor die ene kwestie die nú meteen moet worden opgepakt, moet je andere parlementariërs even kunnen appen. Ik heb dat pas laat ontdekt, want ik was niet zo van al dat telefoonverkeer. Maar zonder die contacten had ik het Hongarije-rapport niet voor elkaar gekregen. Daarvoor heb ik werkelijk ieder denkbaar contact aangeboord. Dat ging zo van: “Weet je nog, wij waren destijds samen op reis in Tsjaad... mag ik eens komen praten over Hongarije?” ×

THEMA

Europa

Het Europees Parlement kleurt na de verkiezingen in mei als het goed is een stukje groener. Daarna begint voor het nieuwe Europarlement het grote politieke puzzelen aan Europa. Dit dossier biedt inspiratie voor een 'groenere' toekomst van de EU.

*De onzichtbare
macht van het
Europees Parlement*

Ben Crum

pag. 16

'Politiek is ecologie'

**Interview met
Bruno Latour**

pag. 22

*Duitsland versus
Frankrijk: begrotings-
toezicht in de eurozone*

**Franziska Brantner
Alain Lipietz**

pag. 28

Identiteit als afweer

**Gastcolumn Joost
Legendijk**

pag. 33

*Bestrijd eurosceptis niet
met eenheidsdwang*

Catherine de Vries

pag. 34

*Defensie: samenwerken
voor een autonoom Europa*

Sven Biscop

pag. 38

DE ONZICHTBARE MACHT *van het Europees Parlement*

Van privacy tot energiebesparing: het Europees Parlement heeft veel te zeggen over onderwerpen die raken aan ons dagelijks leven. De rol van het parlement in de Europese besluitvorming krijgt echter nauwelijks aandacht van media en publiek. De hang naar consensus en de te grote loyaliteit aan de Europese Commissie, de oorzaken van die onzichtbaarheid, zijn schadelijk voor het democratisch gehalte van het Europees Parlement.

door BEN CRUM

De afgelopen vijf jaar nam het Europees Parlement grote besluiten over onder meer arbeidsmigratie, energiebesparing, het beheer van het internet en criminele witwaspraktijken.

Thema's die ertoe doen in deze tijd en die belangwekkender zijn dan menig discussie in Den Haag. Waarom zien we daarvan dan doorgaans niet meer terug dan een marginaal kolommetje op één van de binnenpagina's van de krant? Zoals de lijst van thema's laat zien, gaat het argument niet op dat het Europees Parlement geen macht zou hebben. Bovendien heeft het parlement op al deze terreinen niet alleen de macht om wetgeving te blokkeren, maar maakt het ook actief gebruik van zijn recht om mee te schrijven aan Europese wetgeving. Die directe inbreng van leden van het Europees Parlement

staat in schril contrast tot de Tweede Kamer, waar de coalitiemeerderheid er veelal voor zorgt dat voorstellen van de regering zonder veel schrammen de eindstreep halen.

In die zin is de ontwikkeling van het Europees Parlement een succesverhaal van een instelling die in eerste instantie niet eens 'Parlement' maar slechts 'Assemblee' mocht heten. Zelfs toen in 1979 de Europese parlementariërs voor het eerst direct werden gekozen – in plaats van te worden afgevaardigd door de nationale parlementen – was hun macht nog beperkt. Het parlement had weliswaar zeggenschap over verschuivingen in de begroting en het mocht de Europese Commissie controleren, maar als het om Europese wetgeving ging, was zijn rol vooral adviserend aan de Raad van Ministers.

In de jaren tachtig en negentig werd het parlementair adviesrecht gaandeweg vervangen door het recht op veto en het recht op amendement, en werden die rechten van toepassing op steeds meer wetgevingsterreinen. Tien jaar geleden voltooide het Verdrag van Lissabon de emancipatie van het Europees Parlement door het te erkennen als (zo goed als) gelijkwaardige medewetgever naast de Raad van Ministers.

Een niet-ingeloste belofte

De grote paradox van het Europees Parlement is echter dat die toename van macht allesbehalve gepaard is gegaan met een toegenomen publieke belangstelling. Terwijl de eerste Europese verkiezingen in 1979 nog een gemiddelde opkomst kenden van rond de 60 procent, was die in 2014 gedaald tot zo'n 40 procent – Nederland bleef daar met 37 procent zelfs nog iets onder. Hoewel die opkomst niet veel verder lijkt te dalen, is er weinig reden om te verwachten dat ze snel weer gaat stijgen.

Als de directe verkiezingen voor het Europees Parlement waren bedoeld om de betrokkenheid van burgers bij de Europese samenwerking te vergroten, dan moeten we dus concluderen dat deze belofte niet is ingelost. Die conclusie weerspiegelt niet alleen de opkomstcijfers maar ook de eerder genoemde beperkte zichtbaarheid van het Europees Parlement in de media en in het publieke debat.

Een bijkomende factor is dat het Europese kiessysteem zodanig is ingericht dat er slechts beperkte politieke verschuivingen plaatsvinden, omdat verschuivingen in de ene lidstaat die in een andere veelal tenietdoen. Weliswaar dreigen sommige commentatoren met het doemscenario dat het Europees Parlement in mei gekaapt kan worden door eurosceptici. Maar terwijl de nationalistische fractie van de Italiaanse Lega, de partij van Le Pen en de PVV wellicht verdubbelt van 5 naar 10 procent van de zetels, zal het de rechts-libertaire fractie

EFDD moeite kosten om het hoofd boven water te houden nu haar meest prominente lid, de UK Independence Party, in beginsel niet meer terugkeert. Tegelijkertijd is er weinig twijfel dat de christendemocratische EVP in mei weer als winnaar uit de bus komt, dat de sociaaldemocraten weer de op-één-na grootste fractie zullen vormen, en dat deze twee groepen samen met de liberalen – die ze doorgaans aan hun zijde vinden – een ruime meerderheid van de zetels zullen bezetten.

Het feit dat het Europees Parlement zijn democratische belofte onvoldoende heeft ingelost, betekent niet dat we het net zo goed weer kunnen afschaffen. In het samenspel met de Raad van Ministers en de Europese Commissie vervult het een onmisbare functie: het zichtbaar maken van belangengestellingen die nationale grenzen overstijgen. Maar een eerlijke blik op het Europees Parlement dwingt wel tot de erkenning dat het meer dan tijd is om zijn functioneren kritisch te evalueren in plaats van het – als de enige direct gekozen Europese instelling – per definitie in bescherming te nemen.

Met het blote oog zijn er genoeg verbeterpunten aan te wijzen. Ook nu de Brexit leidt tot een reductie van 751 naar 705 Europeesparlementariërs blijft het Europees Parlement veel te groot. Dat heeft ertoe bijgedragen dat voor een deel van zijn leden het lidmaatschap vooral een middel is geworden tot status en inkomen, zonder dat deze leden veel invulling geven aan hun verantwoordelijkheden als volksvertegenwoordiger. Het parlement laat ook te veel ruimte voor verspilgedrag en corruptie in eigen kring, en de interne weerstand om dergelijke gedrag echt aan te pakken, is beschamend. Het verplichte maandelijkse reiscircus van Brussel naar Straatsburg is niet meer te rechtvaardigen, ondanks alle historische symboliek die laatstgenoemde stad belichaamt. Een besluit van de Europese regeringsleiders om deze verplichting op te heffen, zou een belangrijke bijdrage leveren aan de →

→ Sommige commentatoren doen het voorkomen alsof het Europees Parlement bij de volgende verkiezingen gekaapt wordt door eurosceptici. Maar het zal de rechts-libertaire fractie EFDD moeite kosten om het hoofd boven water te houden nu haar meest prominente lid, de UK Independence Party, in beginsel niet meer terugkeert.

—Ben Crum is hoogleraar Politicologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op de manier waarop Europese integratie invloed heeft op democratie en solidariteit.

Het meest fundamentele aspect waarop het Europees Parlement tekortschiet is dat het er niet in slaagt de politieke keuzes voor Europa zichtbaar te maken

geloofwaardigheid van de Europese democratie.

Consensusdrang

Het meest fundamentele aspect waarop het Europees Parlement tekortschiet als parlement is dat het er niet in slaagt om de politieke keuzes voor Europa zichtbaar te maken. Het Europees Parlement is een consensusmachine en daarmee versterkt het de tendens om Europese besluitvorming veeleer als een noodzakelijkheid te zien dan als een collectieve keuze.

Voor een beeld van de mate waarin het Europees Parlement neigt naar eenvormigheid kunnen we kijken naar twee belangrijke stemmingen van afgelopen jaar. In mei stemde het over de richtlijn voor gedetacheerde werknemers die onder de arbeidsvoorwaarden van hun moederland (tijdelijke) werkzaamheden verrichten in een andere EU-lidstaat. De politieke spanning zit hem hier tussen enerzijds de vrijheid van concurrentie van bedrijven en goedkopere werknemers uit met name Midden- en Oost-Europa, en anderzijds het belang om verworven beschermingsniveaus van werknemers in West-Europa niet te ondermijnen. In de uiteindelijke stemming werd de voorgestelde tekst met 70 procent van de stemmen aangenomen. De fracties links van het centrum stemden (op een enkele SP'er na) haast allemaal vóór, maar de richtlijn had eveneens de steun van ruime meerderheden in de christendemocratische en liberale fracties. De tegenstanders waren geconcentreerd in de eurosceptische partijgroepen van de Europese conservatieven, de rechts-libertairen en de nationalistenv.

Hetzelfde patroon ontstond een maand eerder, toen gestemd werd over het hergebruik van verpakkingsafval. Deze richtlijn werd met zelfs 85 procent van de stemmen aangenomen, omdat ook een meerderheid van de conservatieven zich aansloot bij de parlementaire *mainstream*. Voor zover er sprake was van een politieke

scheidslijn liep deze tussen de 'constructieve meerderheid' en de eurosceptici in plaats van dat ze een tegenstelling tussen milieubeschermers en groei-aanhangers weerspiegelde.

Dergelijke stemverhoudingen zijn verre van atypisch voor het Europees Parlement en bieden een goede verklaring voor het feit dat dit soort stemmingen niet de voorpagina haalt. Natuurlijk herbergen die stemblokken tal van nuances, onderlinge tegenstellingen en politieke strijd tussen de fracties. Maar wat uiteindelijk zichtbaar wordt, is de breed gedeelde steun voor een voorstel en de voorspelbare tegenstem van de eurosceptici.

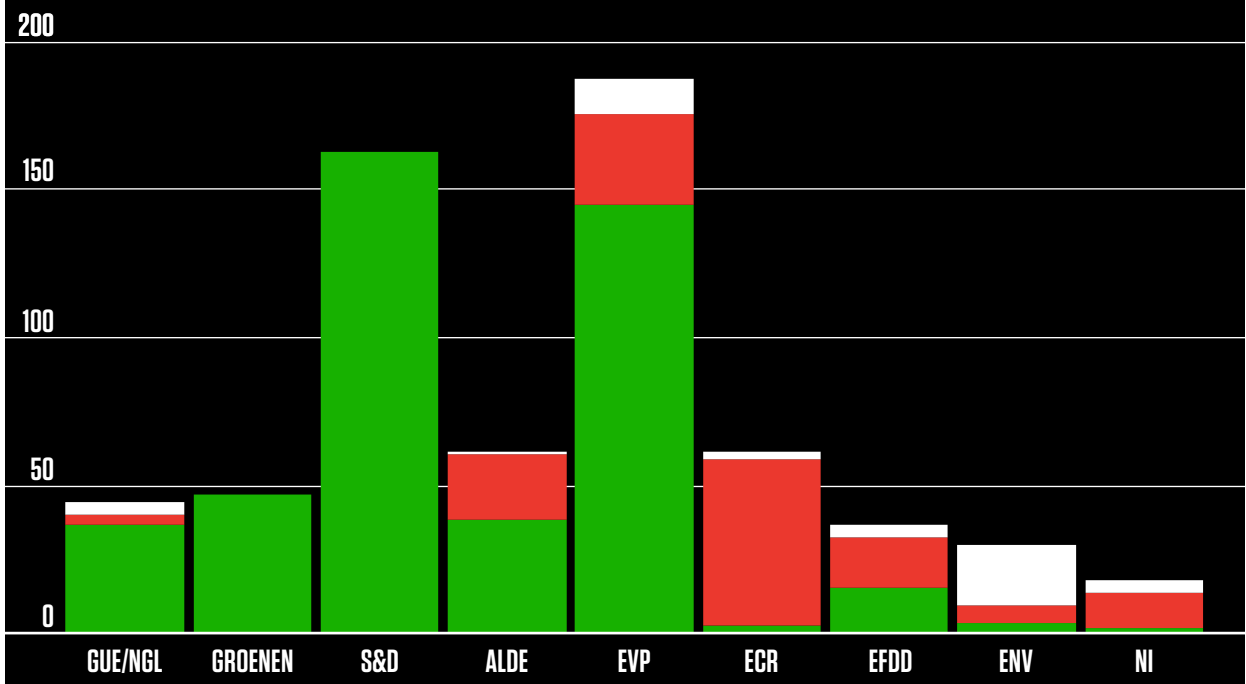
De consensusdrang zit diep ingebakken in het functioneren van het Europees Parlement. Van oudsher is ze ingegeven door de bewijsdrang waartoe het parlement werd gedwongen vanwege zijn ondergeschikte positie; alleen als het zich niet uiteen liet spelen en een collectieve vuist maakte, kon het de Raad van Ministers en de Commissie dwingen hun voorstellen aan te passen. Er zijn legio voorbeelden van situaties waarin het Europees Parlement de interne verschillen opzij zette om zijn institutionele macht te doen gelden. Het meest recente voorbeeld daarvan is de manier waarop de grootste parlementaire fracties gezamenlijk de regeringsleiders dwongen om de christendemocraat Jean-Claude Juncker in 2014 voor te dragen als voorzitter van de Europese Commissie.

De consensusdrang is verder versterkt doordat het Europees Parlement het afgelopen decennium bij nieuwe wetgevingsvoorstellen meteen in onderhandeling trad met de Raad en de Commissie. Met zijn deelname aan deze zogenaamde 'trialogen' vergroot het parlement zijn directe invloed op de wetgeving en draagt het bij aan een efficiënter wetgevingsproces. De prijs van die efficiencywinst is echter dat de politieke onderhandelingen achter gesloten deuren plaatsvinden en dat de politieke scheidslijnen in het parlement onzichtbaar blijven. →

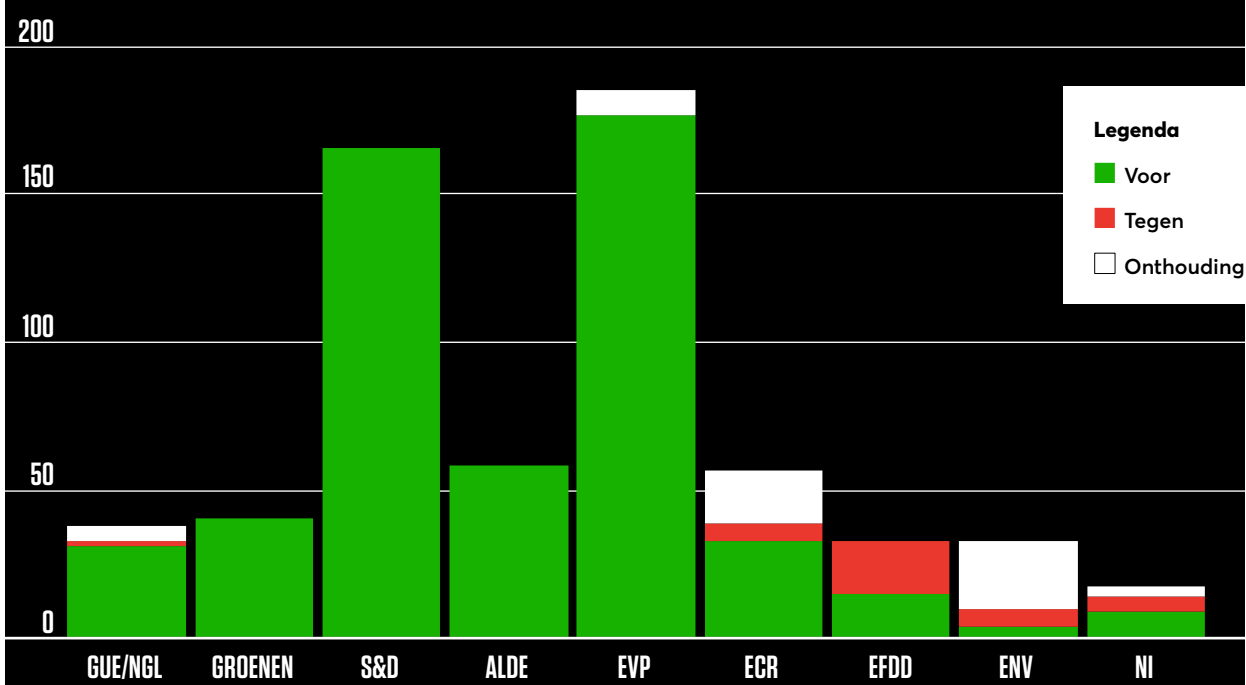
Stemverdeling Europees Parlement

Figuur 1: Detacheringsrichtlijn (29 mei 2018)

Stemverdeling Europees Parlement

Figuur 2: Richtlijn Verpakkingsafval (18 april 2018)

→ **Regeringsleiders in de Europese Raad** zijn degenen die binnen de Europese Unie grote strategische keuzes maken, maar zij leggen uiteindelijk verantwoording af aan hun nationale parlementen en niet aan de gezamenlijke Europese volksvertegenwoordiging.

De fundamentele verklaring voor het feit dat het Europees Parlement wel een machtige wetgever is maar geen uitdrukking geeft aan politieke keuzes ligt in de afwezigheid van een Europese regering. De Europese Commissie is meer dan een internationaal secretariaat, maar uiteindelijk zijn de politieke overtuigingen van de Eurocommissarissen ondergeschikt aan hun technische verantwoordelijkheden. Regeringsleiders in de Europese Raad zijn degenen die binnen de Europese Unie grote strategische keuzes maken, maar zij leggen uiteindelijk verantwoording af aan hun nationale parlementen en niet aan de gezamenlijke Europese volksvertegenwoordiging.

Een Europese regering zou een duidelijke wig creëren drijven tussen regeringsfracties en oppositiepartijen in het Europees Parlement. Op die manier zou het Parlement zichtbaar maken dat er niet noodzakelijkerwijs slechts één – technocratisch – idee van een Europese samenwerking bestaat, maar dat de invulling van Europese integratie onderwerp is van politieke keuzes.

Spitzenkandidaten

De erkenning dat het noodzakelijk is om het politieke karakter van Europese besluitvorming zichtbaar te maken, ligt ten grondslag aan de claim

van de huidige Europese Commissie dat zij de ‘meest politieke Commissie ooit’ is. Deze erkende noodzaak voor meer zichtbaarheid inspireert ook de topkandidatenprocedure (oftewel, in goed eurocratisch, het *Spitzenkandidatenprozess*) waarmee de Europese politieke partijen de keuze van de voorzitter van de Commissie tot inzet van de Europese verkiezingen proberen te maken.

Het Europese verdrag bepaalt dat een nieuwe Commissievoorzitter wordt voorgedragen door de regeringsleiders en daarna wordt gekozen door het Europees Parlement. Met de topkandidatenprocedure willen de fracties in het parlement de controle over dit proces naar zich toe trekken door bij voorbaat af te spreken dat zij iedere andere nominatie dan die van één van de kandidaten die zij zelf hebben aangewezen, zullen verwerpen. Daartoe wijzen de Europese partijen al aan het begin van de verkiezingscampagne hun topkandidaten aan, zodat de kiezer niet alleen een stem op een Europarlementariër uitbrengt maar indirect ook stemt op de topkandidaat van de betreffende Europese fractie voor het voorzitterschap van de Commissie.

In 2014 was de strategie van de Europese partijen succesvol in die zin dat de regeringsleiders uiteindelijk geen andere keuze hadden dan de topkandidaat van de grootste fractie, de christendemocraat Juncker, te nomineren voor het voorzitterschap van de Commissie. Het effect van de topkandidatenprocedure op de betrokkenheid van de kiezers was echter minder overtuigend: zij vertaalde zich niet in een hogere opkomst bij de verkiezingen. Onderzoek laat bovendien zien dat de zichtbaarheid van de topkandidaten beperkt was en dat de topkandidatenprocedure in de ene lidstaat veel bekender was dan in de andere.

De topkandidatenprocedure richt zich terecht op het kernprobleem van de Europese verkiezingen, namelijk dat de uitkomsten onvoldoende verschil maken voor de politieke koers

van de Europese Unie als geheel. Helemaal schiet het haar doel voorbij omdat veel Europese fracties haar als een prestigeproject zijn gaan beschouwen in hun voortdurende strijd om meer macht, in plaats van dat zij er de democratisering van de Europese Unie als geheel mee proberen te dienen.

Het primaire probleem van de topkandidatenprocedure is echter dat deze bij de huidige inrichting de keuzes eerder verkleint dan vergroot. Gegeven de politieke verhoudingen lijdt het eigenlijk geen twijfel dat de christendemocratische Europese Volkspartij (EVP) weer de grootste fractie zal worden. Zelfs al is er een coalitie nodig voor een absolute meerderheid, dan nog is die coalitie in de praktijk niet voorstelbaar zonder de EVP. Eigenlijk vervullen topkandidaten van andere partijen – zoals Frans Timmermans en Bas Eickhout – dus slechts een symbolische rol.

Tegelijkertijd geldt zelfs voor de EVP dat de meest geschikte kandidaten zich niet al bij het begin van de campagne beschikbaar stellen. In het verleden was het vaak een zittende regeringsleider die de stap maakte naar het voorzitterschap van de Commissie. De topkandidatenprocedure maakt het echter onwaarschijnlijk dat een regeringsleider zich in de Europese campagne strijd gooit; dat zou toch als vaandelvlucht worden gezien. Bovendien is het topkandidaatschap ook een carrièrerisico omdat de uitkomst van de procedure nu eenmaal onzeker is. In 2014 had de EVP het geluk dat Juncker net de verkiezingen in Luxemburg had verloren, maar het is veelzeggend dat ze voor de komende verkiezingen is uitgekomen bij Manfred Weber, een prominent lid van het Europees Parlement maar zonder grote bekendheid of bestuurservaring daarbuiten.

Een derde bezwaar is dat het democratisch gezien problematisch is dat kiezers in sommige landen veel meer betrokken zijn bij de procedure dan in andere landen. Als de topkandidaten

érgens weerklank vinden bij media en publiek, is dat in Duitsland. Duitsland heeft tot dusver de meeste kandidaten geleverd, waaronder de kandidaat met de beste papieren voor de komende verkiezingen. Evenmin is het toeval dat zo goed als alle andere kandidaten tot dusver, met de uitzondering van de nominaties door de (extreem) linkse fractie van de Griekse premier Alexis Tsipras in 2014 en de Sloveense parlementariër Violeta Tomič dit jaar, afkomstig zijn uit een land dat direct grenst aan Duitsland. In plaats van de Europese besluitvorming te democratiseren, dreigt de topkandidatenprocedure dus de suprematie van Duitsland in de EU te bevestigen.

Het meest fundamentele bezwaar tegen de topkandidatenprocedure is ten slotte dat deze is gebaseerd op een beeld van de Europese Unie als een 'parlementaire-federatie-in-woording' waarin de democratische legitimiteit exclusief wordt belichaamd door het Europees Parlement. Voor een harde kern van Europarlementariërs is dat wellicht nog een aantrekkelijk vergezicht, maar de meeste waarnemers zijn het er inmiddels over eens dat de legitimiteit van de EU een balans vereist tussen de directe vertegenwoordiging in het Europees Parlement en het blijvende belang van de lidstaten die door de regeringen in de Raad van Ministers worden vertegenwoordigd. Met de toe-eigening van de topkandidatenprocedure trekt het Europees Parlement die balans scheef en dreigt ze de Commissie van de steun van de lidstaten te beroven.

Scherpere tegenstelling

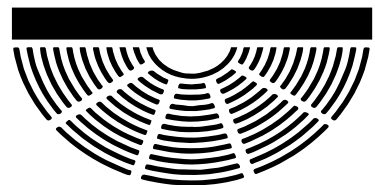
De procedure voor het kiezen van de voorzitter van de Europese Commissie kan zeker beter en transparanter, maar de topkandidatenprocedure is niet de juiste manier. Sterker nog, als de regeringsleiders – terecht – zouden besluiten dat de huidige EVP-kandidaat Manfred Weber niet de meest geschikte kandidaat is voor het voorzitterschap, dan slaat het blufpoker

van het parlement uiteindelijk als een boemerang terug op de geloofwaardigheid van de Europese verkiezingen. Als alternatief voor het getouwtrek rondom de topkandidaten zouden de Europese fracties er goed aan doen om de procedure samen met de regeringsleiders zodanig in te richten dat deze recht doet aan hun onderlinge rolverdeling. Daarbij kan het parlement bovendien het initiatief nemen op de inhoud in plaats van op de persoon. Het zou daartoe bij zijn eerste samenkomen na de verkiezingen een resolutie moeten aannemen waarin het de uitslag duidt. Dat is dan het moment voor de fracties in het parlement om zich ofwel aan te sluiten bij de meerderheidscoalitie, waaruit dan ook de voorzitter van de Europese Commissie moet komen, ofwel te kiezen voor een rol in de oppositie.

Het belangrijkste verschil tussen dit voorstel en de topkandidatenprocedure is dat de nieuwe variant niet draait om de institutionele concurrentie tussen Europees Parlement en de regeringsleiders, waardoor de consensusdrang in het parlement alleen maar versterkt wordt. In plaats daarvan stelt het de politieke scheidslijnen binnen het Europarlement centraal en beoogt het een scherpere tegenstelling tussen Commissiegetrouwe fracties en oppositie in de hand te werken. Dat zou een goed begin zijn voor een Europees Parlement waarin de loyaliteit aan de Commissie vervolgens dunner is gezaaid, en dat meer alternatieven laat zien in zijn stemgedrag en in de manier waarop het publiekelijk positie kiest over wetsteksten, in plaats van zich bij voorbaat te committeren aan met de Raad uitonderhandelde compromisteksten.

Het Europees Parlement bepaalt niet in zijn eentje de koers van de Europese Unie (en gelukkig maar). Maar voor de Europese verkiezingen in 2024 zou de kiezer er zeer mee gediend zijn als het parlement de komende periode meer zicht kan bieden op de politieke keuzes die voorliggen in Europa. X

Uiteindelijk ligt de fundamentele verklaring voor het feit dat het Europees Parlement wel een machtige wetgever is maar geen uitdrukking geeft aan politieke keuzes in de afwezigheid van een Europese regering

INTERVIEW

Bruno Latour

THEMA
EUROPA

23

DE HELING • NR 1 2019

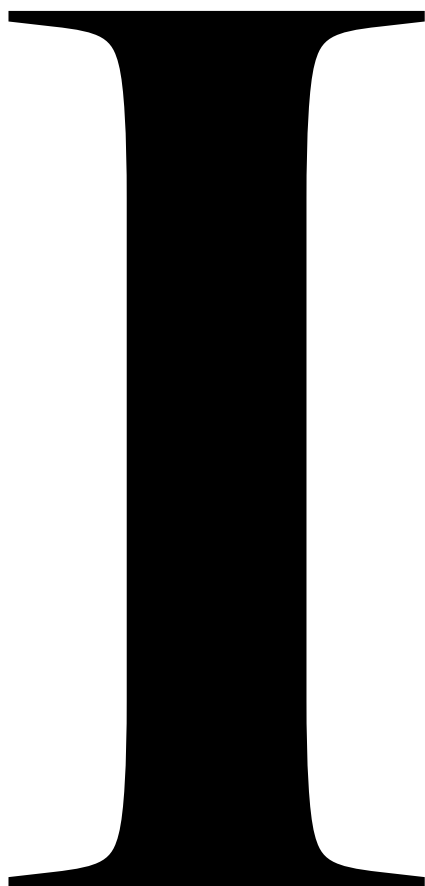
Politiek is ecologie

**Groenen,
doe daar
je voordeel
mee**

Niemand kan meer ontkennen dat we in de 'ruïnes' van het kapitalisme leven, stelt de Franse filosoof Bruno Latour. Een politiek aanbod dat past bij deze mentaliteitsverandering moet echter nog volgen. De groene partijen zijn volgens Latour bij uitstek geschikt om dat aanbod te leveren – mits ze de juiste vragen gaan stellen.

door SOCRATES SCHOUTEN EN NIELS SPRINGVELD *fotografie* STEFAN HENNIS

In zijn nieuwste boek *Waar kunnen we landen onderzoeken* (71) hoe de politiek om moet gaan met de immense ecologische uitdaging die voor ons ligt. In het Antropoceen, het huidige tijdperk van klimaatverandering en instabiele ecosystemen, moeten wij ons beeld van de wereld en daarmee onze politiek drastisch veranderen. Dat is een opdracht die ook zeker de Groenen toekomt. Zij hebben, aldus de filosoof, tot op heden te veel hun hoop gevestigd op een soort wereldwijde samenleving die bereid is zich gezamenlijk in te zetten voor een duurzame toekomst. De populistische, 'conservatieve' revolutie versterkt de noodzaak verder om als groene partijen met een beter doordacht voorstel te ko-

men en te laten zien wat de politieke implicaties zijn van onze afhankelijkheid van de aarde.

Dat andere perspectief ontwikkelen politici volgens Latour door mensen de vraag te stellen wat volgens hen nu precies de aarde is waarvan wij afhankelijk zijn en welke mensen, dingen en dieren daarbij horen. In zijn boek blijft dit proces nog enigszins abstract, maar tijdens een gesprek in een Amsterdamse hotellobby blijkt het project al even op stoom. "Ik ga bij mensen langs en vraag aan hen wat het land is waarop ze leven. Dat zouden de Groenen ook eens moeten doen. Let wel: politici moeten *hun* levens niet omschrijven, de mensen moeten *zichzelf* omschrijven."

Het interview vindt plaats terwijl in Europa de spanning om Brexit hoog oploopt en de 'gele hesjes' van zich doen spreken. Voor Latour ligt een belangrijk deel van het antwoord op de nieuwe politieke vragen in datzelfde Europa. De Europese Unie is een verenigend project, een geheel dat samenhang wil organiseren, maar de middelpuntzoekende krachten zijn in een eindeloos aantal procedures en mechanismen gegoten die flink wat burgers van de EU heeft vervreemd. De Brexit laat zien dat de ontwarring van die kluwen zo goed als onmogelijk is, tot enig genoegen van Latour. De complexiteit zelf is volgens hem niet het probleem, de *ontkenning* van de complexiteit is het probleem. Hoe kan het complexe Europese maaswerk behouden blijven, ontwikkeld worden, en politiek weer productief worden gemaakt?

Wat hebben 'Brexit' en 'Trump' voor u te maken met, zoals u het in uw boek beschrijft, de bodem onder onze voeten?

"De Britten zijn een experiment aangegaan naar wat het betekent om je af te scheiden. In een opwelling is besloten om weg te gaan. Groot-Brittannië heeft in de negentiende eeuw de globalisering mede uitgevonden; nu is ze de eerste om weer te vertrekken. Dit is een aardverschuiving die we moeten zien te begrijpen. Wat er met Trump gebeurt in Amerika en met Jair Bolsonaro in Brazilië is natuurlijk ook catastrofaal, maar als historisch fenomeen steekt Brexit er met kop en schouders bovenuit.

'Ik stel mensen een heel eenvoudige vraag: waar ben je van afhankelijk en wie is dat nog meer? Som dat eerst eens op'

Links realiseert zich niet dat er op de achtergrond van deze ontwikkelingen een heel oude vraag leeft: wat is de bodem waarop wij mensen kunnen bestaan? Vandaar de titel van mijn boek: 'Waar kunnen we landen?' Zolang links niet begrijpt *waarom* zo veel mensen roepen om een terugkeer naar de natiestaat en zelfs de etnische identiteit, zal het verkiezing na verkiezing verliezen – kijk maar naar wat de sociaaldemocraten overkomt.

Mijn stelling is dat we moeten uitvinden van welke aarde we leven en afhankelijk zijn. De Groenen hebben deze vraag heel onhandig met 'de natuur' of 'de planeet' beantwoord, termen die volstrekt geen politieke betekenis hebben. We moeten veel preciezer zijn in wat die 'aardse' afhankelijkheden om het lijf hebben. Net als de sociaaldemocraten, die uitzien naar het moment waarop het sociaaldemocratische verhaal weer wordt hervat, de groei terugkomt, Trump de verkiezingen verliest en de dingen weer normaal worden, zitten de Groenen in de houdgreep van het kapitalisme en vergeten ze hun eigen verhaal. Daarom is de situatie overal dezelfde: gedesoriënteerd.

Maar de recente ontwikkelingen plaatsen die desoriëntatie in een nieuw daglicht. Iedereen erkent dat we in een nieuw klimaatregime zijn komen te leven – ook de ontkenners, die zich actief tegen die realiteit afzetten. Mensen zullen snel ontdekken dat ecologie niet over 'natuur' gaat, maar over onze middelen van bestaan. Het is een kwestie van definiëren wat het terrein is waarop je als mens kunt leven."

Naast Trump en de Brexit zien we in het algemeen een sterke opkomst van rechtspopulisme en noties van identiteit. Soms hoor je wel zeggen: dit is een terugkeer naar de jaren dertig van de vorige eeuw.

"Het is een misvatting dat de huidige ontwikkeling met de jaren dertig te vergelijken zouden zijn. Het fascisme verenigde een technologisch vooruitgangsideaal met een archaisch idee van identiteit. 'Ontwikkel de staat, disciplineer het individu, leef naar de droom van een mythisch Rome of Germanië.' Niets daarvan bij Trump. Het Amerika van Trump is geen groots beschavingsproject, maar wil zich van alles losmaken en ontdoen. Weg met migratie, weg met regulering, weg met de natuur. Alle trossen los!

Het idee van een vertrek, zoals bij de Brexit, is de illusie van de conservatieve revolutie. De reactie van de conservatieven is overal dezelfde: een vlucht naar voren richting maximale winst enerzijds, een vlucht naar achteren richting 'een volk' en 'identiteit' anderzijds.

De rechtspopulisten hebben volstrekt geen materiële, empirische notie van een territorium waarop ze mensen willen laten landen. 'We leave,' *'build that wall.'* Dat is geen politiek, maar escapisme. De klimaatpolitiek van Trump en consorten bestaat ook uit louter ontkenning en terugtrekking."

De filosoof wordt bijgestaan door de actualiteit. Na de Amerikaanse terugtrekking uit het klimaatakkoord van Parijs op 1 juni 2017 – waarmee Latour zijn boek laat beginnen – ontstaat er een verwant fenomeen in Latours eigen land: de gele hesjes.

"De *gilets jaunes* zijn een zeer interessante beweging. Ze begonnen uit protest tegen milieueffingen op diesel. Het is een rechts antwoord op het groene beleid van Macron. Ineens beseffen mensen dat de kwesties van ecologische rechtvaardigheid en sociale rechtvaardigheid dezelfde zijn. De Franse overheid stond eerst versteld: hoe kan het dat deze twee politieke energieën ineens samenkomen? Maar iedereen die zich voor ecologie interesseert, weet dat je ecologie en het sociale niet los van elkaar kan zien."

Niet veel 'gele hesjes' zullen overigens beamen dat hun strijd over ecologische rechtvaardigheid gaat, maar dat deert Latour niet. Afwijzingen van ecologisch beleid gelden voor hem als bevestigingen dat het veranderend klimaat tot de kernkwesties van deze tijd behoort. En klimaat en ecologie zijn bij hem ruime begrippen: 'dat wat de materiële bestaansvoorwaarden betreft'. Wat overblijft, is een onvermogen van mensen om zich goed over die bestaansvoorwaarden uit te drukken.

Hoe doorbreken we dit onvermogen?

"Ik stel mensen een heel eenvoudige vraag: waar ben je van afhankelijk en wie is dat nog meer? Som dat eerst eens op.

Je kunt geen politiek bedrijven zonder wereld die je kunt begrijpen. Je moet in staat zijn je vrienden en vijanden te beschrijven: niet per se een stuk land, maar een netwerk, waarover je kunt oordelen wie met jou is en wie tegen jou. Bij gebrek aan zulk begrip krijg je potsierlijke uitkomsten. Zoals de Polen die, hoewel ze vrijwel geen immigratie hebben, immigratie als voornaamste dreiging zien. Of de Britten die voor Brexit stemden terwijl ze zelf juist het meest van Europese financiering afhankelijk waren. Mensen zeggen 'we willen de EU →

CV
BRUNO LATOUR

GEBOREN

22 juni 1947 in
Beaune, Frankrijk,
in een familie van
wijnboeren.

OPLEIDING

Filosofie en antropologie

WERK

Van 1982 tot 2006
hoogleraar bij het
*Centre de sociologie
de l'innovation*
aan de *Ecole
nationale supérieure
des mines* in
Parijs, en van 2006
tot 2017 aan de
prestigieuze *Sciences
Po* universiteit,
ook in Parijs. Latour
schreef boeken
over de sociologie
van wetenschap en
techniek, en mengt
zich de laatste
jaren voor in
wetenschappelijke
en politieke debaten
over klimaat-
verandering. Hij
schreef onder meer
*Wij zijn nooit
modern geweest en
Dag in oog met
Gaia.*

→ Zitting van de Ambassade van de Noordzee in museum Beelden aan Zee in Scheveningen (zie kader)
Foto: Cleo Campert.

'Ik stel dat het *noodzakelijk* is om te landen, niet dat het makkelijk is'

uit' om vervolgens, stapje voor stapje, te ontdekken op wat voor manieren ze verbonden zijn. Al die regels dienen ergens voor!"

Latour, die een rondgang doet langs inwoners van zijn thuisstreek, is geïnspireerd door de *Cahiers de doléances* die aan de vooravond van de Franse Revolutie verzameld werden. Tienduizenden klaagbrieven en verzoeken aan koning Lodewijk XVI, die samen 'een behoorlijk nauwkeurige beschrijving van hun leefmilieu' leverden. "De *Cahiers* zijn het enige geval dat ik ken waarbij het verzoek kwam van een koning die geen idee had wat hij moest doen. Macron heeft zat ideeën over wat hij wil doen...en dat wrekt hem nu."

Teruggefloten door de oproer trok Macron in januari enkele van de meest gehate voorstellen in en initieerde een reeks nationale debatten. Aan debat zijn we nog niet toe, reageerde Latour in de media: "We hebben *gilets jaunes* die niet goed weten wat ze willen en een over-

heid die niet in staat is om te luisteren." Ver weg van het machtscentrum ontstond een ander initiatief: *mairies ouvertes*, 'open gemeentehuizen' in honderden plattelandsgemeenten die hun oor bij de burger te luisteren legden. De burgemeesters overhandigden aan de president – jawel – *cahiers de doléances et propositions*. Te oordelen naar de verzamelde statements – veelal 'minder belasting' en 'meer inspraak' – nog niet naar de smaak van Latour, maar niettemin een interessante eerste stap.

Voor veel mensen is het herbeschouwen van de 'bodem' waarop zij leven een lastige klus. Sterker nog, u schrijft in uw boek dat het type ecologische politiek dat wij nodig hebben wellicht te veel zorg, aandacht en diplomatie kost. Is dat 'landen' eigenlijk nog wel mogelijk?

"Ik stel dat het *noodzakelijk* is om te landen, niet dat het makkelijk is. Neem de landbouw: biologische landbouw

kost meer tijd en meer zorg dan conventionele landbouw. We moeten ons aanpassen aan zoveel meer variabelen. De bodem zelf is complexer: er zitten meer beestjes in. Voedselwebben zijn ingewikkeld om te begrijpen, Europese regelgeving is ingewikkeld om te begrijpen. Het léven is ingewikkeld. Waarom zou iemand willen stellen dat het leven eenvoudig is? We zitten in een beschavingsproject, we zijn niet aan het vluchten. Je kunt niet weg. Dat is wat 'landen' betekent.

Ik heb drie achtereenvolgende Franse milieuministers gesproken, steeds met hetzelfde verhaal. Alle drie zeiden ze na zo'n tien minuten onderhoud hetzelfde tegen me: we moeten ons niet inlaten met ingewikkelde omschrijvingen, je overtuigt mensen met eenvoudige argumenten. Dat is een complete misvatting, in mijn ogen. Toen het socialisme in de negentiende eeuw tot stand kwam, werd ook niet gezegd dat het makkelijk was: het werd ronduit ingewikkeld genoemd. Je moest Marx lezen, deel uitmaken van lees- en discussiegroepen! Het huidige links in Frankrijk is volstrekt ongeïnteresseerd in het goed begrijpen en omschrijven van de wereld.

De Groenen hebben, met hun ecologische sensitiviteit, een kans die valkuil te vermijden. We bevinden ons in een crisis die elke dag duidelijker wordt. Tegen Yannick Jadot, de leider van de Franse Groenen voor de Europese verkiezingen, zei ik: jullie, de Groenen, zijn nu de meerderheid. Niemand kan meer ontkennen dat we in de ruïnes van het kapitalisme leven. Die mentaliteitsverandering beschouw ik als voltrokken, maar een politiek aanbod moet nog volgen. De Groenen hebben nu een kans om te zeggen: wij hebben het materiële begrepen. Je hebt het klimaat nodig, je hebt soortenrijkdom nodig, je hebt water en warmte nodig, en ga zo maar door. De Groenen zijn vaak door andere partijen beschuldigd dat ze 'terug naar de natuur', naar vroeger zouden willen. Nu kunnen ze met trots zeggen: 'dit is de vraag die we altijd al hebben gesteld: welke mensen zijn er van welk levensterrein afhankelijk? Hedendaagse politiek is ecologie. Doe er je voordeel mee.' X

Parlement der Dingen

Bruno Latour maakte faam met zijn analyse van de werkwijze van wetenschappers en ingenieurs.

In de jaren tachtig droeg Latour bij aan de ontwikkeling van 'actor-netwerktheorie', een nieuwe benadering van sociologisch onderzoek waarin de realiteit bestaat uit (veranderlijke) relaties. Latour had in zijn studies over laboratoria gezien hoe een ogenschijnlijk geïsoleerd voorwerp - een wetenschappelijk instrument, een foto, een bacteriecultuur - veel macht kon krijgen door het ingewikkelde netwerk van andere actoren. Hoewel zijn theorie destijds controversieel was, is deze inmiddels geaccepteerd als een methodologisch hulpmiddel in een reeks disciplines.

Sinds de jaren negentig richt Latour zich op de wetenschappelijke en politieke debatten rond klimaatverandering en ecologie. Hij stelt dat het onderscheid tussen natuur en cultuur ons ervan weerhoudt eigentijdse fenomenen goed te begrijpen. Hij pleitte begin jaren negentig onder meer voor de oprichting van een 'Parlement der dingen' waarin niet-mensen een stem krijgen. Sindsdien hebben diverse varianten van zo'n parlement het licht gezien. Zo werd in 2015 een Parlement der Dingen opgericht in Artis. Als meerjarige casus van dit parlement is op 1 juni 2018 in Den Haag de Ambassade van de Noordzee opgericht, met het uitgangspunt: de zee is van zichzelf.

Het Ambassade-programma van dit jaar gaat op 27 maart van start in museum Beelden aan Zee in Scheveningen. In de Ambassade krijgen dingen, planten, dieren en mensen in en rond de Noordzee een stem (zie foto).

—SOCRATES SCHOUTEN studeerde Milieuwetenschappen, werkt als onderzoeker en projectleider bij Waag, instituut voor kunst, wetenschap en technologie in Amsterdam en is redacteur van de Helling.

NIELS SPRINGVELD studeerde Literatuurwetenschap. Hij is eindredacteur van de Nederlandse Boekengids en voormalig (hoofd)redacteur van Frame, Journal of Literary Studies.

Hoe maken we de eurozone
op een 'groene' manier crisisbestendig?
Hoe ziet een 'groen' Europees begrotings-
beleid eruit? De Helling legde deze
vragen voor aan parlementariër Franziska
Brantner van de Duitse oppositie-
partij *Bündnis 90/Die Grünen*
en de Franse voormalig
Europarlementariër
Alain Lipietz.

Duitsland

versus

Frankrijk

*Begrotingsbeleid
in de eurozone*

door FRANZISKA BRANTNER (D) & ALAIN LIPIETZ (F)

Een robuuste euro voor een sterkere Euro- pese Unie

Tien jaar na het begin van de wereldwijde financiële crisis zijn de eurozone en de Europese economie nog steeds kwetsbaar. Onze economische en monetaire unie (EMU) is slechts in beperkte mate beter voorbereid op een crisis dan in 2009.

De initiële Europese reactie op de financiële crisis in 2008 en 2009 bestond uit het injecteren van grote hoeveelheden krediet in de economie en het aanhouden van een (zeer) lage rentestand. Vervolgens begon de Europese Centrale Bank (ECB) met het opkopen van schulden van nationale overheden uit de eurozone, de zogeheten 'kwantitatieve verruiming' (*quantitative easing*). Hoewel deze maatregelen zeker hielpen om de ergste pijn van de crisis te verzachten, zijn zij geen duurzaam antwoord gebleken op de dieperliggende oorzaken van de crisis. De ECB heeft terecht zo daadkrachtig gehandeld, maar deze drastische maatregelen waren slechts noodzakelijk omdat politici het af lieten weten.

Het ruimere monetaire beleid ging gepaard met reddingsprogramma's voor de landen die het meest waren getroffen. Die programma's waren te sterk gericht op bezuinigingen, waardoor deze op de korte tot middellange termijn negatieve effecten hadden. Robuustheid en solidariteit moeten voortaan hand in hand gaan. In aanvulling daarop moet het Europees Parlement democratische controle kunnen uitoefenen op elk herstructureringsprogramma. Schuldenverlichting en -sanering kunnen, waar dat redelijk is, effectieve aanvullende maatregelen zijn.

Om te voorkomen dat de hierboven genoemde maatregelen in de toekomst opnieuw noodzakelijk zijn, pleiten de groene partijen in de EU voor structurele stabiliteit van de euro via een verdergaande integratie van de eurozone. Deze integratie moet de volgende elementen bevatten:

(1) duurzame investeringen in publieke goederen, (2) een Europees Monetair Fonds, en (3) de voltooiing van de Europese Bankenunie.

Duurzame investeringen in publieke goederen

In een monetaire unie zijn lidstaten economisch nauw verbonden en kan de gemeenschappelijke centrale bank slechts één *one-size-fits-all* monetair beleid voeren. Als een lidstaat er economisch slecht voor staat, kan dit land niet meer simpelweg zijn valuta devalueren om zo zijn producten relatief goedkoper te maken en de export te stimuleren. Daarnaast kunnen individuele lidstaten, door de strikte EU-begrotingsregels en mogelijke negatieve reacties van internationale financiële markten, ook geen grootschalige investeringen doen op nationaal niveau. Om deze redenen zijn investeringen op het niveau van de EU of de eurozone nodig om toekomstige economische recessies op te vangen.

—Franziska Brantner is woordvoerder Europese Zaken voor de Duitse partij Bündnis 90/Die Grünen. Brantner zit sinds 2013 in de Bondsdag. Tussen 2009 en 2013 was ze lid van het Europees Parlement.

Budget voor de euro

Een manier om investeringen op Europees niveau te regelen is een zogeheten 'budget voor de euro'. Dit budget kan geïnvesteerd worden in projecten voor Europese economische en sociale modernisering, zoals een duurzame energievoorziening, een hoogwaardige digitale infrastructuur of een gemeenschappelijk spoornetwerk. De hoogte van dit budget hangt af van de projecten die ermee worden gefinancierd. Het besluitvormingsproces over de investeringen volgt de huidige besluitvorming over het EU-budget. De financiering van dit budget komt voort uit een gemeenschappelijke vennootschapsbelasting en een ambitieuze strijd tegen belastingontduiking. Alleen lidstaten die meedoen met de gemeenschappelijke vennootschapsbelasting kunnen aanspraak maken op de tegoeden uit het fonds. Dit budget heeft een dempende werking op de economische cyclus: de inkomsten zijn in slechte tijden lager, doordat bedrijven dan ook minder winst maken, maar de investeringen blijven ook in crisistijden even hoog. Bijvoorbeeld bij de geplande bouw van een hoogspanningskabel: wanneer een land in crisis verkeert en door lagere belastinginkomsten de bijdragen aan het gewone budget lager worden, kan het eurobudget dit gat opvullen en kan de kabel toch worden gebouwd. Naast deze stabiliserende functie heeft een euro-budget ook meerwaarde omdat het bestemd is voor investeringen in *gemeenschappelijke* publieke zaken, dus projecten die beter op Europees niveau dan door individuele lidstaten aangepakt kunnen worden.

Hervorming van het Stabiliteits- en Groeipact

Onder het Stabiliteits- en Groeipact (SGP) mogen lidstaten jaarlijks een begrotingstekort van maximaal 3% van het Bruto Binnenlands Product (BBP) aanhouden. Lidstaten moeten de ruimte die zij binnen het SGP hebben om hervormingen door te voeren,

→ **Wat wil GroenLinks?** Een volwaardige bankenunie is belangrijk voor de stabiliteit van de eurozone. Hierbij zal risicodeling hand in hand moeten gaan met risicovermindering. Een belangrijk principe is dat de bankensector zelf opdraait voor mogelijke verliezen en dat banken geloofwaardig failliet kunnen gaan.

beter benutten. Daarnaast moeten de regels zo aanpast worden dat lidstaten publieke investeringen in het vervolg over meerdere jaarlijkse begrotingen kunnen afschrijven, om overheidsinvesteringen aan te moedigen. Dit stabiliseert overheidsinvesteringen in crisistijd. De overige regels die financiële stabiliteit garanderen, moeten niet worden versoepeld.

Een Europees Monetair Fonds

Het Europees Stabiliteitsmechanisme (ESM) moet worden getransformeerd tot een echt Europees Monetair Fonds (EMF). Tijdens de vorige crisis had het Internationaal Monetair Fonds (IMF) via zijn steunprogramma's grote invloed in het beleid van sommige EU-lidstaten. Om de EU crisisbestendig te maken, pleit ik voor de oprichting van een EMF binnen de bestaande EU-verdragen, onder toezicht van het Europees Parlement. Het EMF kan kredieten verstrekken aan landen met economische problemen, zonder deze te onderwerpen aan een zeer ingrijpend hervormingsprogramma. Zo voorziet het in tijden van crisis in de benodigde kortstondige liquiditeit onder redelijke voorwaarden. Zolang deze leningen afkomstig zijn uit de begrotingen van individuele lidstaten, moeten de betrokken nationale parlementen hier zeggenschap over hebben. Als eurolanden elkaar direct uit de brand kunnen helpen, zonder dat ingrijpen van buiten nodig is, →

OPINIE

Begrotingsbeleid

stap 1 Een geloofwaardig crisisfonds voor banken

Het Gemeenschappelijk Afwikkelmechanisme (*Single Resolution Mechanism*) is een fonds dat wordt gevuld met bijdragen van commerciële banken, waar diezelfde banken aanspraak op kunnen maken in tijden van crisis. Om ervoor te zorgen dat dit fonds een geloofwaardige oplossing biedt tijdens toekomstige financiële crises, is een robuuste achtervang nodig in de vorm van een kredietverlener in geval van nood (*lender of last resort*). Het Europees Monetair Fonds zou een dergelijke rol kunnen vervullen door noodleningen aan het fonds of bepaalde banken te verstrekken. De overgebleven banken betalen deze noodleningen terug wanneer de economie weer voldoende stabiel is. Door het EMF als achtervang te laten fungeren, vergroten we de geloofwaardigheid van dit gemeenschappelijk afwikkelmechanisme en stabiliseren we de Europese financiële sector zonder dat de belastingbetaler hier de lasten voor hoeft te dragen. Banken dragen af aan het fonds, en zelfs als het EMF als achtervang moet optreden, is het fonds verplicht de leningen terug te betalen aan het EMF.

stap 2 Het verder verkleinen van bankrisico's

Het Europese toezicht op banken is, zelfs tien jaar na de crisis, nog steeds niet voldoende. Om de risico's voor commerciële banken te verkleinen, pleit ik voor een verhoging van de vereiste kapitaalbuffers naar 10 procent. De huidige hefboomratio (verhouding

tussen het balanstotaal van een bank en het eigen vermogen, red.) die is voorzien in de EU en Zwitserland is slechts 3 procent. Veel economen pleiten echter voor een veel hoger eigen vermogen om een stabiel bankensysteem te kunnen garanderen. Het eigen vermogen van banken zou de belangrijkste risicobuffer moeten zijn. Een hogere hefboomratio verhindert dat banken deze buffers kunstmatig verlagen ten koste van de belastingbetaler.

stap 3 'Bank runs' voorkomen door een Europees depositogarantiestelsel

In de geïntegreerde Europese financiële sector moet een euro op een Sloveense bankrekening even veilig zijn als een euro op een Nederlandse. Daarom moeten we een Europees depositogarantiestelsel implementeren om de tegoeden van elke rekeninghouder te garanderen. Ik stel een herverzekeringsplan voor dat aan deze doelstelling kan voldoen en waarmee tegelijkertijd de diverse nationale oplossingen kunnen worden behouden. Natuurlijk is het essentieel dat risico's eerst afnemen voordat ze worden gedeeld. Echter, vele Europese partners beschuldigen de Duitse regering er momenteel van steeds de doelpalen te verschuiven wanneer zij stelt dat we de discussie over een depositogarantiestelsel niet kunnen voeren zonder dat risico's nog verder worden verlaagd, zonder dat Berlijn duidelijk maakt wat dit betekent. We moeten nu heldere criteria vaststellen voor de voorwaarden waaronder een Europees depositogarantiestelsel kan worden opgericht.

wordt de eurozone onafhankelijker en vergroten we onze interne financiële stabiliteit.

De voltooiing van de Europese Bankenuïe

Als we er zeker van willen zijn dat de belastingbetaler nooit meer op hoeft te draaien voor het redden van banken, dan moeten we de bankenuïe voltooien. Daartoe moeten verschillende stappen worden gezet (zie hiernaast).

Brandwering

Hoewel alle genoemde oplossingen technocratisch ogen, zijn ze essentieel om herhaling van de gebeurtenissen van 2008 en 2009 te voorkomen. De kortstondige ECB-steun middels het bijna ongelimiteerd verstrekken van kredieten was te vergelijken met het blussen van een brand. Nu moeten we er alles aan doen om een nieuwe brand te voorkomen. Alle bovengenoemde maatregelen - Europese investeringen, de oprichting van een EMF en de voltooiing van de Europese Bankenuïe - zijn in feite onderdeel van één integraal plan: het bouwen van een brandwering voor de hele Europese Unie.

Momenteel hebben we een unieke kans om deze plannen uit te voeren: in Frankrijk, qua economie het tweede land binnen de eurozone, zit een regering die zich hard maakt voor structurele hervormingen en diepere integratie van de Europese Unie. Helaas houden meerdere lidstaten, waaronder Duitsland, de vooruitgang tegen. Desondanks is nu het moment om vooruit te kijken en te bewegen - zo nodig met alleen die landen die al onderdeel zijn van de eurozone. Eén ding is duidelijk: als we vooruit willen denken, moeten we alles op alles zetten voor een stabielere, socialere en meer democratische gemeenschappelijke munt. X

Klimaatcrisis moet focus zijn van nieuw monetair beleid

Na de hypotheekcrisis die begon in 2007-2008 en de eurocrisis van 2010, zijn we ons steeds meer bewust geworden van de twee huidige ecologische crises waarin we ons bevinden: de energie- en klimaatcrisis en de voedsel- en gezondheidscrisis.

Waar deze laatste zou kunnen worden aangepakt door beleidsmaatregelen, vereist de energiecrisis veel meer: namelijk enorme investeringen. Als de mensheid wil ontsnappen aan een wereldwijde temperatuurstijging van 2 graden celcius tegen 2030, dan moet ons model van consumptie en productie *nu* veranderen, met als doel een maximum aan de uitstoot van broeikasgassen in 2020.

Deze laatste doelstelling is dé grote uitdaging bij de volgende verkiezingen voor het Europees Parlement en voor de groene beweging, die de meer bewuste politieke kracht vormt als het gaat om zowel de sociale impact van crises als het bestrijden van de klimaatcrisis.

Enkel een monetair- en kredietbeleid zou niet voldoende zijn. In de jaren '30 van de vorige eeuw was de daadwerkelijke verandering die de *New Deal* van president Roosevelt teweegbracht een hoger aandeel van de lonen in het nationaal inkomen, een veel groter federaal budget en de oprichting van een verzorgingsstaat. Hetzelfde zou moeten gebeuren in een duurzaam Europa. Je kunt wel geld in een economie pompen, maar er zal niets veranderen als de effectieve vraag niet toeneemt. En het realiseren van een energietransitie (om te kunnen omgaan met klimaat- en nucleaire risico's) vereist een economie waarin nieuwe leningen gekanaliseerd worden in reële investeringen. Dit in tegenstelling tot de Europese beleidsmix van de afgelopen tien jaar.

Dit artikel richt zich verder op de monetaire aspecten van het financieel beleid.

Werkgelegenheid

De wettelijke doelstellingen van de Amerikaanse Federale Bank (Fed) zijn tweeledig: het waarborgen van prijsstabiliteit *en* groei van werkgelegenheid. De euro, daarentegen, werd geïntroduceerd door de Europese Centrale Bank (ECB) met als voornaamste doel het tegengaan van inflatie, zónder een doelstelling om de werkgelegenheid te vergroten. Bovendien mag de ECB regeringen niet direct financieren. Achterliggende idee was het tevreden stellen van de Duitse publieke

opinie, die getraumatiseerd was door de enorme inflatie in de jaren '20. Om inflatie te verminderen, moest er minder geld in omloop komen. De eerste president van de ECB, Wim Duisenberg, hield zich aan deze regels. De volgende president, Jean-Claude Trichet, volgde in eerste instantie hetzelfde beleid, om de "gelooftwaardigheid van de euro te verankeren". Tot de crisis begon...

Opkopen van schulden

Van 1999 tot 2009 deed ik een aantal keer verslag voor het Economisch en Monetair Comité van het Europees Parlement over de ECB en Europese Investeringsbank (EIB), en over de richtlijn *'Prudential rules and supervision of financial conglomerates'*. →

Een deel van de Europese publieke opinie wil niets liever dan de 'luie' landen straffen, net zoals de Belgische en Franse publieke opinie Duitsland wilde straffen na de Eerste Wereldoorlog

Econoom en ingenieur **Alain Lipietz** was van 1999 tot 2009 namens de Franse Groenen lid van het Europees Parlement. Hij was onder meer adviseur van de economische commissie van de Groenen.

→ Groenlinks wil dat de Europese Meerjarenbegroting consistent is met het Klimaatakkoord van Parijs. Geen enkele euro die de EU uitgeeft, mag in strijd zijn met deze klimaatdoelen. Minstens de helft van de EU-begroting moet ten goede komen aan het halen van het Klimaatverdrag.

rates' ('Prudentiële Regels en Supervisie op Financiële Conglomeraten'). Tijdens een discussie met Trichet en de president van de EIB, Philippe Maystadt, raakte ik onder de indruk van hun steeds groter wordende begrip voor de problemen.

Trichet zette een eerste stap door het loslaten van de regel dat de geldhoeveelheid niet mocht groeien. Daarnaast stelde hij als inflatiedoel 'dichtbij maar minder dan 2%', waarmee hij de voordelen erkende van een lichte inflatie voor het soepel draaien van de economie. Geconfronteerd met de economische *crash* van 2008, verlaagde hij de rente drastisch en begon de ECB op grote schaal staatsschuld van regeringen binnen de eurozone op te kopen, het zogeheten *quantitative easing*.

Dit tot grote opluchting van private banken bij wie met name Zuid-Europese regeringen veel riskante staatsschulden hadden uitstaan. Net voor uitbraak van de eurocrisis waren deze schulden nog enorm toegenomen toen regeringen vanaf 2008 massaal private

banken en verzekeraars moesten redden, die geconfronteerd werden met de gevolgen van de Amerikaanse hypotheekcrisis en de *Lehman crash* van september 2008. Het gevolg van *quantitative easing* was dat de schulden van private banken nu in handen van de ECB kwamen – en daarmee van de Europese belastingbetaler. Ze werden als het ware 'vereuropeiseerd'. Met andere woorden, de risico's verschoven van private banken naar publieke nationale banken. Hierop kwam veel kritiek van orthodoxe economen van onder meer de Duitse Bundesbank. Toch was dit een nuttige stap, die een hernieuwde bankencrisis in Europa voorkwam.

Financier de ecologische transitie

Het was en bleef echter puur monetair beleid, dat nauwelijks zorgde voor meer effectieve vraag binnen de economie en niet in de richting kwam van een zo noodzakelijke *Green Deal*. Dit was de reden waarom de Groenen in het Europees Parlement een alternatief beleid eisten: massale opkoping van schulden en rentevrije leningen van het EIB, gegeven het feit dat het EIB de enige bank is die onder democratische controle staat. De investeringen van de EIB moesten voornamelijk gericht worden op de financiering van de ecologische transitie.

Meystadt stemde in met het idee, maar de jaren erna gebeurde er niets. Mario Draghi continueerde en intensiverde het beleid van Trichet: het opkopen van schulden en lage rente voor de *hele* markt (niet speciaal gericht op de stimulering van groene investeringen).

Het voorstel van de Groenen vormt nog steeds de basis voor een monetair beleid in tijden van klimaatontwrichting. Onlangs kwamen de econoom Pierre Larrourou en IPCC-lid Jean Jouzel met gelijksoortige ideeën in een 'Finance-Climate Call' die zich richt op een vermindering van de broeikasgasuitstoot met een vierde.

Schulden

Het financiële beleid wordt momenteel niet afgestemd op de maatregelen die nodig zijn voor een nieuwe, duurzame wereld. Dit is te wijten aan de last van het verleden: de redding van banken en de overdracht van riskante particuliere schulden naar publieke Centrale Banken door *quantitative easing*. We hadden maar beter kunnen erkennen dat een groot deel van deze schulden nooit meer zal worden afbetaald. Helaas werden discussies en besluitvorming gemonopoliseerd door de vraag 'hoe voor de schulden te betalen', met dramatische gevolgen voor de bevolking, voornamelijk in Zuid-Europa, en vertraging van de ecologische transitie. En ondanks enkele hervormingen (zoals de oprichting van het Europees Stabiliteitsmechanisme) blijven zelfs grote banken nog steeds zwak, mocht een nieuwe financiële crisis zich voordoen, aangezien zij (ondanks een gedeeltelijke overdracht van hun problematische kredietportefeuille aan de Centrale Banken door *quantitative easing*) nog steeds kredietverleners aan 'zwakke' landen zijn. Het probleem gaat verder dan het delen van de risico's: Europa moet het probleem oplossen door middel van het gecoördineerd annuleren en herverdelen van schulden.

Het echte probleem bij het afschrijven of herschikken van oude schulden is het risico op bankroet van kredietverleners (zoals gebeurde bij Cypriotische banken, als gevolg van een gedeeltelijke annulering van Griekse schulden). Maar er bestaan oplossingen zoals het in geld omzetten van deze 'bevroren' kredieten, wanneer een kredietbank in de problemen zit. In feite is het grootste probleem politiek van aard: een deel van de Europese publieke opinie wil niets liever dan de 'luie' landen straffen, net zoals de Belgische en Franse publieke opinie Duitsland wilde straffen na de Eerste Wereldoorlog. Wraak moet geen prioriteit hebben. Dé prioriteit is het klimaat. X

Identiteit als afweer

Bestaat er zoiets als een Europese identiteit? Zo ja, wat hebben Europeanen dan met elkaar gemeen? Al lange tijd zijn dit vragen die vooral filosofen en schrijvers bezighouden. Veel van hen benadrukken dat Europa, ondanks allerlei nationale verschillen, gebaseerd is op een gemeenschappelijke christelijke traditie en de Grieks-Romeinse erfenis.

Politici houden zich doorgaans ver van dit soort bespiegelingen. Bij de oprichting van de EEG in 1957, de voorloper van de EU, ligt de nadruk niet op waarden en principes maar op economische samenwerking als samenbindend element. Pas begin jaren '90 begint bij bestuurders en volksvertegenwoordigers het besef door te dringen dat dit niet voldoende is. Via het Verdrag van Maastricht heeft de EU een hele reeks nieuwe bevoegdheden gekregen en na de val van de Muur ligt uitbreiding naar Centraal- en Oost-Europa voor de hand.

Die grote stappen voorwaarts leiden tot discussie over de vraag waar de EU nu precies voor staat. Volgens steeds meer Europeanen is verdergaande integratie en uitbreiding alleen mogelijk en wenselijk als het culturele fundament onder de EU versterkt wordt.

Wars van al te hoogdravende beschouwingen verwachten de meeste beleidsmakers in Brussel echter dat begrip voor de uitdijende EU en een langzaam groeiende loyaliteit met het Europese project er op den duur automatisch toe zullen leiden dat Europese burgers zich meer Europeaan gaan voelen. Zo makkelijk gaat dat echter niet. In 2005 sneuvelt de Europese Grondwet waarin geprobeerd is de culturele en filosofie-

sche basis van de EU te omschrijven, inclusief symbolen als een vlag en een volkslied. De meerderheid van de Fransen en Nederlanders wil er niks van weten. Het is de voorbode van toenemende polarisatie in het denken over Europese samenwerking.

Wijs geworden, bepleiten voorstanders van verdere integratie inmiddels de creatie van een identiteit opgebouwd uit verschillende lagen waarbij identificatie met Europa niet langer in de plaats komt van regionale of nationale verbondenheid. Je kunt prima Zeeuw, Nederlander én Europeaan zijn. Die extra Europese laag is bovendien bittere noodzaak omdat Europese landen moeten samenwerking als we overeind willen blijven in de strijd tussen de VS en China. Tegenstanders benadrukken dat de natiestaat het enige niveau is waarop mensen zich werkelijk met elkaar verbonden voelen. Identificatie met Europa is volgens hen dus zowel onrealistisch als onwenselijk. Toch zien we bijvoorbeeld de Hongaarse premier Orban regelmatig de volgens hem exclusief joods-christelijke Europese identiteit aanroepen om migranten en moslims buiten de deur te houden. Identiteit als afweermechanisme.

Het lijkt me een mooie opdracht voor de Groenen in Europa: benadruk de wenselijkheid van een gelaagde en inclusieve Europese identiteit en voorkom op die manier dat de nationalistische populistten, die reeds een monopolie claimen op de nationale identiteit, ook nog met de Europese identiteit aan de haal gaan. X

CV

JOOST LAGENDIJK

1998-2009

Lid van het Europees Parlement voor GroenLinks

2009-2016

Columnist en universitair docent in Istanbul

EN OOK

Schrijver van verschillende boeken over de EU en Turkije. Meest recente: Erdogan in een notedop (2016)

NU

Politiek analist en publicist

Bestrijd eurosceptis niet met eenheidsdwang

Door CATHERINE E. DE VRIES

—Catherine E. de Vries is hoogleraar Politicologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en associate member aan het Nuffield College van Oxford University. In 2018 verscheen van haar hand het boek *Euroscepticism and the future of European integration* (Oxford University Press).

Dé euroscepticus bestaat niet: negatieve opvattingen over Europa variëren per lidstaat, afhankelijk van de nationale belangen. De EU zal een manier moeten vinden om met die verschillen om te gaan. De voortdurende focus op harmonisatie van Europees beleid werkt daarbij averechts: de EU is op een aantal beleids-terreinen gebaat bij een gedifferentieerde aanpak die per lidstaat verschilt.

De Europese verkiezingen in mei van dit jaar lijken, als we de media moeten geloven, uit te monden in een strijd tussen twee kampen. Het pro-EU-kamp van de Franse president Emmanuel Macron, die verdere samenwerking op het Europese continent verdedigt, en het anti-EU-kamp van de Italiaanse minister van Binnenlandse Zaken

Matteo Salvini, die renationalisering uitdraagt. In zijn toespraak voor het Europees Parlement vorig jaar vergeleek de Franse president Emmanuel Macron de politieke verdeeldheid in Europa met een 'Europese burgeroorlog.' Een dergelijke vergelijking is niet behulpzaam. Deze werpt een valse dichotomie op van een keuze tussen 'voor of tegen', tussen blinde steun voor de Europese project en verdere integratie of het vluchten in nationalisme. Met het reduceren van de toekomst van Europa tot een keuze voor of tegen de EU doen politici kiezers tekort. De strijd tussen Macron en Salvini staat een open en gezond debat over de toekomst van Europa in de weg. De vraag zou moeten zijn: wat voor soort EU willen we?

Geen eurosceptis maar 'eurosceptes'

Het huidige Europa debat laat weinig ruimte voor nuance. Eurosceptis onder burgers moet omarmd of bestreden worden, zo lijkt het. Maar de term 'eurosceptis' is misleidend omdat deze suggereert dat het hier om één soort negatieve houding ten aanzien van Europa gaat. De aard van eurosceptis verschilt enorm per land. We zouden het dus beter over 'eurosceptes' kunnen hebben, het meervoud. Als gevolg van de eurozone- en migratie-crisis die in de afzonderlijke lidstaten andere gevolgen hebben gehad, is een groeiende kloof ontstaan tussen verschillende vormen van eurosceptis binnen landen en over de landsgrenzen heen. Sommige sceptici, in het bijzonder in de noordwestelijke lidstaten, eisen minder arbeidsmigratie binnen de Unie terwijl vooral zuidelijke en Oost-Europese landen vragen om meer vrijheid om zelf hun begrotingen vorm te geven. Het is lastig om met Europese beleidsvoorstellen te komen die deze beide groepen tegelijkertijd tevreden kunnen stellen, met name op de korte termijn. Om werkloosheid tegen te gaan en de economische groei te versnellen, vooral in de zuidelijke

lidstaten, zouden er bijvoorbeeld monetaire overdrachten moeten worden geïntroduceerd die mogelijk meer beleidscompetenties op Europees niveau vereisen. Dat zien veel sceptici niet graag gebeuren. Beperking van arbeidsmigratie schendt weer de kernprincipes van integratie, namelijk het vrije verkeer van personen - iets dat juist op weerstand stuit bij andere groepen sceptici.

Het is zeker mogelijk om een balans te vinden. Door verdere monetaire investeringen of het kwijtschelden van schulden zou de intra-Europese migratie in sommige lidstaten in de toekomst kunnen afnemen. Zulke beleidsveranderingen zullen echter pas op de (middel)lange termijn hun vruchten afwerpen. Gezien het feit dat Europese thema's een steeds grotere rol spelen in verkiezingen binnen de lidstaten en dus van belang zijn voor de herverkiezing van nationale regeringen, is de kans groot dat regeringsleiders zich liever richten op hun overlevingskansen op korte termijn in plaats van op beleidsoplossingen op de (middel)lange termijn. De EU zal dus een manier moeten vinden om met de diverse belangen binnen haar grenzen om te gaan.

Irrelevantie

Zolang we succesvolle Europese integratie alleen definiëren in termen van harmonisatie, in plaats van te spreken over gedifferentieerdere en flexibelere beleidsoplossingen voor de diverse problemen waar Europa mee worstelt, zal de EU van de ene politieke crisis naar de andere struikelen. Immers, de verschillen tussen beleidsvoorkeuren van burgers en belangen van lidstaten zijn te groot. De focus op harmonisatie zal hoogstwaarschijnlijk leiden tot verdere fragmentatie en mogelijke irrelevantie van Brussel op het wereldtoneel. Om dit te verhelpen, zouden Europese en nationale leiders eerlijk moeten zijn over de mate van invloed van de EU op nationale wetten, beleids capaciteit en identiteiten, en de

aanwijsbare voordelen en grotere geopolitieke veiligheid benadrukken die Europese samenwerking met zich meebrengt. Zolang politici een open debat uit de weg blijven gaan door kritiek op Europa te bestempelen als simpel nationalisme, gaan zij uiteindelijk lijken op de populistische die ze zelf willen bestrijden. In de neiging tot technocratie op Europees niveau schuilt evenveel gevaar als in de nationalistische boodschap van menig rechts- of links-populistische partij.

Het probleem van meer technocratisch beleid - de nadruk op efficiënte en technische oplossingen - is dat het doorgaans weinig oog heeft voor andersdenkenden. Voor populisme geldt hetzelfde. Waar populisme anti-pluralistisch is omdat het de nadruk legt op een algemene interpretatie van de wil van het volk, de *volonté générale*, is technocratie ook anti-pluralistisch omdat het alleen ruimte laat voor efficiëntie, zonder te onderkennen dat efficiëntie op zichzelf al ideologisch gekleurd is.

Meer dan een halve eeuw integratie binnen de EU heeft een diepgaande verwevenheid gecreëerd tussen het politieke, economische en sociale lot van haar lidstaten. Tegelijkertijd wordt de EU geplaagd door diepe verdeeldheid en conflicten binnen en langs haar grenzen. De politieke breuklijnen doorkruisen het continent van noord naar zuid over economische hervormingen en bezuinigingen, en van oost naar west over migratie en mensenrechten. Met bovenstaande in het achterhoofd, is duidelijk dat een discussie over de toekomst van Europa gevoerd zal moeten worden vanuit de erkenning van de noodzaak van differentiatie tussen lidstaten. Tegelijkertijd moet de kern van het gemeenschappelijk Europees project gedefinieerd worden.

Klimaatverandering

Sommige beleidsvraagstukken zijn duidelijk minder geschikt voor differentiatie. Om klimaatverandering aan

te pakken, zal de EU collectief moeten optrekken om de negatieve gevolgen van nationale beleidsverschillen tegen te gaan. Op andere beleidsterreinen is differentiatie in beleid juist zeer wenselijk. Als het gaat om defensie zou ervoor gekozen kunnen worden om netwerken van militaire capaciteiten te creëren in plaats van één Europese legermacht (naar het voorbeeld van het *European Air Transport Command*). Ook de Europese markt is gebaat bij differentiatie. Hoewel lidstaten zich aan de gezamenlijke regels voor de interne markt moeten houden, wensen sommige lidstaten wellicht een verdere centralisatie van het beleid op het gebied van werknemersrechten. Andere hebben daar minder behoefte aan.

Het vormgeven van gedifferentieerd beleid is een delicate evenwichtsoefening. Hiervoor is een gezond en open debat nodig over welk soort Europees beleid gewenst is, en welke verschuivingen van nationale beleidscompetenties hiervoor nodig zijn. X

Literatuur

- De Vries, Catherine E. (2018) *Euro-scepticism and the Future of European Integration*. Oxford: Oxford University Press.
www.nytimes.com/2018/04/17/world/europe/macron-european-parliament-strasbourg.html
- Caramani, Daniele (2017) *Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and their Critique to Party Government*. *American Political Science Review* 111(1): 54-67.

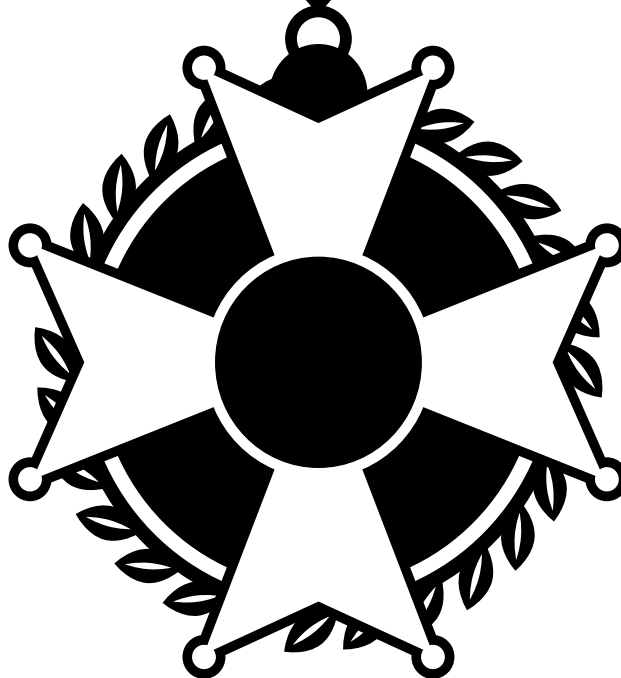
In Beeld Poike Stomps, 2015 Lissabon – Crossing Europe

Met de uitbreiding van de EU en de voornamelijk negatieve reacties op nieuwkomers als Polen en Roemenië, realiseerde documentairefotograaf Poike Stomps (1977) zich dat zijn kennis over veel lidstaten niet verder reikte dan de topografielessen op de basisschool. Tijd voor een expeditie Europa, vond Stomps. Hij reisde naar alle Europese hoofdsteden en fotografeerde op drukke kruispunten de elkaar passerende voorbijgangers. "Die kruispunten zijn een metafoor voor Europa: ook op dit continent leven we dichtbij elkaar, zonder elkaar daadwerkelijk te ontmoeten." Gaandeweg het project merkte hij hoeveel hij zelf eigenlijk gemeen had met passanten in Tirana, Kiev en Lissabon. Stomps won met *Crossing Europe* onder meer de categorieprijs 'Documentair Internationaal serie' van de Zilveren Camera 2016.

www.poike.nl

In het politieke debat wordt de term 'Europees leger' te pas en te onpas gebruikt, maar zelden wordt erbij gezegd wat dat echt zou betekenen: dat de nationale strijdkrachten volledig verdwijnen en vervangen worden door één land-, lucht- en zeemacht, waarvan alle militairen op de loonlijst van de EU staan. Daarbij is vaak de aanname dat individuele landen zich binnen een dergelijk leger volledig zullen specialiseren: het Europees leger zou dan bijvoorbeeld kunnen bestaan uit een Nederlandse marine, een Belgische luchtmacht en een Duits landleger. Daar wringt precies de schoen: behalve de allerkleinste EU-lidstaten, zullen alle landen altijd een capaciteit in land-, lucht- én zeemacht willen behouden – en terecht.

door SVEN BISCOP

Defensie

*samenwerken
voor een autonoom
Europa*

Stel je immers voor dat land A zich inderdaad volledig zou specialiseren en bijvoorbeeld enkel nog het luchttransport van het Europees leger voor zijn rekening zou nemen. Dat betekent aan de ene kant dat dit land de facto verplicht zou zijn om deel te nemen aan alle militaire operaties waarvoor luchttransport nodig is – ook de operaties waarvan de betrokken regering misschien zelf minder overtuigd is. Aan de andere kant zou het land ook al snel met een situatie geconfronteerd worden waarin de regering juist wél wil bijdragen omdat een operatie erg relevant is voor de nationale belangen, maar geen enkele nuttige capaciteit in huis heeft. Dan is een lidstaat op slag politiek irrelevant: degene die geen capaciteiten kan inbrengen, zal ook geen stem hebben in de politieke besluitvorming. Daar komt nog bij dat een eerlijke bijdrage niet alleen betekent dat iedereen zijn deel betaalt, maar ook dat iedereen zijn deel van het risico draagt. Het kan niet zo zijn dat een land zich uitsluitend specialiseert in ondersteunende capaciteiten en geen gevechtseenheden meer levert.

Landen als Nederland of België moeten in de drie machten - land, lucht en marine - een inzetbare gevechtscapaciteit behouden. Op die manier zal elke volgende regering aan elke operatie waaraan ze wil bijdragen, kunnen bijdragen, want de krijgsmacht zal altijd een relevante capaciteit in haar arsenaal hebben. Zo verzekeren de landen zich dus ook van een plaats aan de tafel waar de beslissingen over zulke operaties genomen worden.

In veel landen is de omvang van het leger sinds het einde van de Koude

Oorlog echter erg gekrompen. Vele EU-lidstaten kunnen, zoals Nederland en België, slechts enkele tientallen gevechtsvliegtuigen, enkele fregatten en een tiental bataljons opstellen. Het is weinig kostenefficiënt om rond zulke kleinschalige gevechtscapaciteiten als land ook alleen alle nodige ondersteunende capaciteiten op te bouwen, zoals luchtdefensie, genie, communicatie, bevoorrading, onderhoud en opleiding. Heel wat kosten zijn immers niet samen te voegen: of de luchtvloot nu bijvoorbeeld 37 F35s telt of 137: een vliegveld is altijd nodig.

Integratie als oplossing

De oplossing is integratie. Landen zoals Nederland en België kunnen hun huidige waaier van capaciteiten behouden, door hun nationale gevechtseenheden permanent te verankeren in een groter multinationaal verband.

Integratie kan de vorm krijgen van een bilaterale samenwerking, zoals Nederland en België hun marines al diepgaand geïntegreerd hebben. Onze fregatten en mijnenjagers varen onder Nederlandse vlag met een Nederlandse bemanning of onder Belgische vlag met een Belgische bemanning. Maar alles wat nodig is om de schepen te laten varen, hebben we ofwel samengevoegd (zoals de operationele marineschool) ofwel verdeeld (Nederland staat in voor het onderhoud van de fregatten, België van de mijnenjagers – op dit niveau is specialisatie dus wel nuttig). Zulke samenwerking vergroot de kostenefficiëntie, maar zorgt tegelijk voor behoud van maximale flexibiliteit. Als Nederland besluit een fregat in te zetten, is België niet verplicht om dat ook te doen; het moet enkel garanderen dat het Belgisch personeel in alle ondersteunende functies zijn werk zal doen. De reeds genomen principiële beslissing om de schepen gezamenlijk te vervangen, garandeert dat de samenwerking wordt voortgezet – en eigenlijk konden beide landen ook niet anders, want het weer scheiden van de marines zou een erg dure zaak zijn. →

—Sven Biscop is hoogleraar aan de Universiteit Gent en leidt het programma "Europa in de wereld" aan het Egmont – Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen in Brussel. Hij publiceerde in januari 2019 *European Strategy in the 21st Century (Routledge)*.

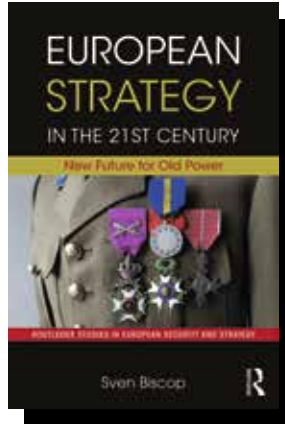

De samenwerking tussen de Nederlandse en Duitse landmacht in het Duits-Nederlandse Legerkorps is een ander voorbeeld. De Belgische Landcomponent staat weer op het punt een verregaande samenwerking aan te gaan met het Franse *Armée de Terre*: België heeft niet alleen beslist Franse voertuigen aan te kopen, maar zal zich ook laten inspireren door de Franse doctrine. Nu Nederland en België beide besloten hebben om hun F16s te vervangen door F35s, lijkt samenwerking tussen beide luchtmachten een evidente volgende stap. De samenwerking tussen beide marines kan hiervoor als voorbeeld dienen.

Uitrusting collectief inkopen

Elk leger heeft echter ook behoefte aan *strategic enablers*, de capaciteiten die de ontplooiing van schepen, vliegtuigen en bataljons in het buitenland mogelijk maken zoals hoofdkwartieren, satellieten en andere observatiemiddelen, tankervliegtuigen en strategisch luchttransport. Geen enkel land kan in zijn eentje deze capaciteiten aanschaffen in aantallen die er toe doen – zeker Nederland en België niet. In zulke domeinen volstaat samenwerking in bi- of trilateraal verband dus niet. Alleen een club van tien of meer Europese landen kan bijvoorbeeld een satellietprogramma opstarten.

Dit is precies wat de EU kan bewerkstelligen. In het kader van Permanente Gestructureerde Samenwerking (beter bekend als *Permanent Structured Cooperation* of PESCO) hebben 25 lidstaten afgesproken om uitrusting voortaan collectief te ontwikkelen en aan te kopen. Hiermee kunnen zij tegelijkertijd de autonomie van de Europese defensie-industrie verzekeren en strategisch ontplooibare eenheden opstellen. Om dat allemaal te kunnen betalen, hebben de lidstaten zich er ook toe verplicht om hun defensiebudgetten te verhogen en om minstens 20 procent van hun defensie-uitgaven aan investeringen te spenderen. En: de Europese Commissie zal voor het eerst

European Strategy in the 21st Century. New Future for Old Power. Sven Biscop. Routledge, 2018.

Landen als Nederland of België moeten in de drie machten – land, lucht en marine – een inzetbare gevechts-capaciteit behouden

zelf geld uittrekken voor defensie, tot anderhalf miljard euro per jaar, om de belangrijkste onderzoeksprojecten én capacitaire programma's te co-financieren.

PESCO, dat begin vorig jaar operationeel werd, zal succesvol zijn als de EU er in slaagt tussen nu en pakweg vijf jaar grote projecten op te starten die beantwoorden aan de belangrijke lacunes op het vlak van *strategic enablers* – projecten die zonder PESCO niet gerealiseerd zouden zijn.

Van de meer dan dertig PESCO-projecten die momenteel goedgekeurd zijn, vallen er echter weinig in deze categorie. Een van de belangrijkste is het project om een Europese drone te ontwikkelen. Ook het door Nederland geleide project over militaire mobiliteit is heel belangrijk, maar dit creëert geen extra capaciteit; het gaat enkel om het vergemakkelijken van troepenbewegingen binnen Europa. Vele andere projecten zouden ook zonder PESCO opgestart zijn of zijn momenteel niet meer dan ideeën, zonder uitgewerkt budget.

De toekomst van PESCO ligt niet per se in het elk jaar toevoegen van zoveel mogelijk nieuwe projecten. Wat telt is kwaliteit, niet kwantiteit. Vooral moeten nu de grote prioritaire strategische projecten opgestart worden, waaraan tien lidstaten of meer moeten deelnemen om te kunnen slagen en die jaar na jaar worden voortgezet. *Strategic enablers* om te beginnen, maar ook gevechtsplatformen zoals het toekomstige Europese gevechtsvliegtuig dat Frankrijk en Duitsland aangekondigd hebben (het *Future Combat Air System* of FCAS) of de nieuwe tank die Parijs en Berlijn eveneens willen ontwikkelen.

Europese eenheden

Als deze grote strategische projecten slagen, zal er dus in de toekomst maar één contract gegund worden aan één consortium voor de bouw van één gevechtsvliegtuig, één tank enzovoorts,

waarmee alle deelnemende landen uitgerust worden. Dat zou een einde maken aan de versnippering van de Europese middelen voor onderzoek en ontwikkeling en aan de zinloze concurrentie tussen Europese platformen.

Drones

Maar de samenwerking hoeft daar niet te stoppen. In de ondersteunende capaciteiten zoals transport, communicatie en observatie, zouden de landen hun capaciteit ook permanent kunnen samenvoegen. Stel dat een tiental EU-lidstaten samen een drone ontwerpt, bouwt en aankoopt. Zodra ze geleverd zijn, zou je ze kunnen verdelen onder de deelnemende landen, naar rato van de bijgedragen financiering: twintig voor Frankrijk, twintig voor Duitsland, tien voor Nederland en tien voor België. Maar waarom niet alle drones bij elkaar houden en één Europese vloot van drones uitbouwen? De deelnemende landen kunnen formeel eigenaar blijven van de drones die zij gefinancierd hebben, maar ze kunnen als één vloot beheerd worden, onder één gezamenlijk commando, en met één structuur voor onderhoud, bevoorrading en opleiding. Deze integratie van de uitbating van zulke capaciteiten bespaart veel kosten.

Het resultaat zal dus niet één Europees leger zijn. Een Europees leger kan een mooi ideaal zijn en een marsrichting aangeven, maar op dit moment werkt de term eerder contraproductief omdat hij de neiging heeft besluitvormers tegen zich in het harnas te jagen, waardoor deze vaak ook niet meer bereidwillig staan tegenover minder drastische stappen die de EU vandaag wél zou kunnen zetten.

Als de lidstaten maximaal gebruik maken van de mogelijkheden die PESCO biedt, kan dit wel resulteren in geïntegreerde nationale legers, die samen een coherente strijdmacht vormen. Afzonderlijke lidstaten zullen elk brigades, squadrons en schepen bijdragen, die verankerd zijn in grotere multinationale verbanden, waarin

bepaalde ondersteunende taken verdeeld worden of samen uitgevoerd. Die verbanden worden op hun beurt ondersteund door echt Europese eenheden van *strategic enablers*: een multinationale transportvloot, een dronevloot, een satellietprogramma enzovoorts.

Mits de militairen op de loonlijst van hun eigen staat blijven staan, hoeft de besluitvorming over de inzet van het leger niet aangepast te worden: dat blijft de bevoegdheid van de nationale regering. De EU zal dus nog steeds alleen bij unanimitieit over militaire operaties kunnen beslissen. De landen die hun *strategic enablers* hebben samengevoegd in Europese eenheden moeten echter wel onderling de nodige flexibiliteit inbouwen, zodat bijvoorbeeld de Europese dronevloot ook een operatie kan ondersteunen waaraan niet alle landen die deel uitmaken van de vloot meedoen. Dat het kan, bewijst het reeds bestaande European Air Transport Command (EATC) in Eindhoven, dat de transportvloot van een aantal EU-lidstaten beheert. Als één land echt niet wil bijdragen aan een bepaalde operatie, kan EATC deze toch ondersteunen, maar het zal dan geen vliegtuigen inzetten die eigendom zijn van dat land. Hoe meer landen deelnemen en hoe groter de vloot, hoe makkelijker zulke flexibiliteit te organiseren is.

Autonomie

Een coherente strijdmacht betekent dat die Europese nationale legers samen alle taken aan moeten kunnen: bijdragen aan collectieve defensie in NAVO-verband, buitenlandse operaties uitvoeren samen met de NAVO-bondgenoten, maar ook bepaalde buitenlandse operaties autonoom kunnen opzetten, zonder enige steun van niet-Europese NAVO-bondgenoten. Dat laatste is een noodzaak geworden, omdat de strategische focus van de VS al sinds Obama naar Azië verschoven is en Washington steeds minder bereid is om in onze plaats →

→ Wat vindt GroenLinks?

Groenlinks wil dat de legers van de EU-landen beter gaan samenwerken. Het is niet nodig dat elk land beschikt over eigen tanks, fregatten en jachtvliegtuigen. We besparen kosten als EU-landen de taken op het gebied van veiligheid onderling verdelen.

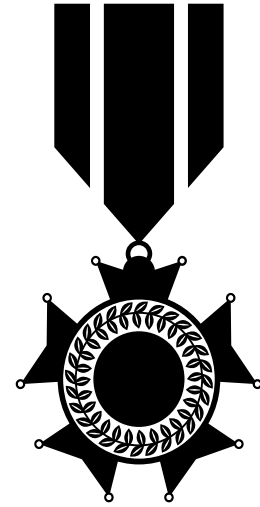

de problemen in de periferie van de EU op te lossen.

Wat precies het ambitieniveau voor die autonome Europese operaties moet zijn, ligt natuurlijk in het verlengde van het buitenlands beleid dat we als Unie willen voeren. Het minimum is alleszins dat de Europeanen indien nodig alleen kunnen interveniëren in hun brede periferie (van de Sahel tot de Hoorn van Afrika en de Golf), om te vermijden dat geweld daar overslaat naar Europa of onze handel afsnijdt.

Of de Europeanen zulke autonome operaties nu onder EU-, NAVO- of een andere vlag uitvoeren: de EU-lidstaten zullen zelf het initiatief moeten nemen om de crises rondom Europa te beheren. Als ze dat doen, kunnen ze wellicht nog steeds rekenen op ondersteuning van de VS. Maar de tijd dat de VS zelf het initiatief nam, is voorbij: de Amerikaanse cavalerie gaat niet altijd meer komen.

Omwille van die behoefte aan Europees autonoom optreden, is Europese defensiesamenwerking onontbeerlijk. Integratie is een noodzaak geworden, wil Europa militair relevant blijven en de eigen periferie stabiel houden. De NAVO kan dat niet realiseren: het bondgenootschap beslist wat de NAVO als geheel moet aankunnen en verdeelt dan de militaire inspanningen onder de individuele landen, maar is er niet echt op gericht integratie tussen de landen te bevorderen. De EU is daar bij uitstek wel voor geschikt en heeft nu met PESCO en het Europees Defensiefonds van de Commissie de juiste instrumenten in huis. Via de EU kunnen de Europese landen ook beslissen wat ze desnoods alleen moeten aankunnen, zonder de niet-Europese NAVO-leden, en ervoor zorgen dat ze daar dan ook zelf de nodige *strategic enablers* voor verwerven die momenteel enkel de VS in huis heeft. Alle extra capaciteit die de EU-lidstaten dankzij PESCO en het EDF verwerven, wordt natuurlijk ook automatisch in de boeken van de NAVO geschreven.

De NAVO en de EU zijn dus perfect complementair.

Stroomversnelling

Niets van dit alles is echt nieuw. Sterker nog, de EU-lidstaten hebben het al meermaals beslist – maar tot nu toe nooit echt uitgevoerd. Al sinds eind jaren '90 stellen de lidstaten keer op keer dat alleen verregaande integratie hun militaire capaciteit op peil kan houden. Om dat dan vervolgens toch weer te negeren en vrolijk verder het nationale pad te blijven bewandelen. De Britse keuze voor de Brexit en de verkiezing van Donald Trump hebben voor een stroomversnelling gezorgd en - opnieuw - een kans gecreëerd om een grote stap te zetten. Zullen de lidstaten deze keer wel doen wat ze zeggen? Frankrijk en Duitsland hebben leiderschap getoond door PESCO te activeren en aan te kondigen alle toekomstige grote programma's samen op te zetten. Vanzelf gaat het niet gaan: om PESCO te doen slagen, zal blijvend leiderschap nodig zijn. Niet alleen van de grote spelers, maar ook van de middelgrote EU-lidstaten zoals Nederland en België. Als deze twee landen ambitieuze stappen durven zetten, bilateraal en in PESCO-verband, kunnen ze de ingezette weg gaande houden. X

→ GroenLinks ziet een echt Europees leger, een snel inzetbare vredesmacht, als het sluitstuk van het proces van steeds hechtere defensiesamenwerking. Voorwaarde daarvoor is dat de EU-landen beter gaan samenwerken in hun buitenlandse politiek.

De grens

Als je er eenmaal op gaat letten, zie je ze overal: grenzen. In de intermenselijke relaties speelt de grens een hoofdrol. Over iemands grenzen gaan ('tot hier en niet verder'), of juist andermans grenzen respecteren; je eigen grenzen kennen of de grens opzoeken: het komt allemaal voor.

Interstatelijk is de grens minstens zo belangrijk. 'Over de grens gaan' staat sinds mensenheugenis gelijk aan een oorlogsverklaring, en grensbewaking is één van de belangrijkste taken van iedere overheid. Gaat het goed in een regio, dan verzacht de grens tot een gevoelsmatige, zoals Nederlanders ervaren wanneer zij in Duitsland arriveren. De aandacht-trekkers zijn de harde grenzen, de grenzen die letterlijk bevochten worden. De Muur van Trump tussen de VS en Mexico, de Groene Lijn (ook steeds vaker een Muur) tussen Israël en de Palestijnse gebieden, ooit de Berlijnse Muur en het IJzeren gordijn in de Koude Oorlog, de grens tussen Noord- en Zuid-Korea.

Ook de grens tussen Noord-Ierland en Ierland is zo'n grens. Ik zou graag zeggen: was zo'n grens. Deze grens is minder zichtbaar dan hij was in de tijden van de *Troubles*, maar hij staat op iedere kaart en zit in ieders hoofd. Niet voor niets is de grens cruciaal in de Brexit-onderhandelingen. '*Troubles*' was de verhullende term voor de gewelddadige jaren in Noord-Ierland. Ik was er in 1989. In Belfast was de dreiging voelbaar op ieder uur van de dag. De tuintjes van op het oog gewone huizen werden beschermd door een overkapping van kippengaas: zo konden er geen stenen, brandbommen of andere vijandige objecten naar binnen worden gegooid. Er liep een muur, een grens, tussen katholieke en protestantse wijken.

Na de uitslag van het Brexit-referendum dacht ik: hoe moet dat met de Iers-Noordierse

grens? Die grens, die na eindeloze vredesonderhandelingen stukje bij beetje geopend werd, waar gewapende grensbewaking plaats kon maken voor vriendelijke bordjes en waarvan de grensbewoners zich niet meer kunnen voorstellen dat die grens gesloten zal worden. Het is spelen met vuur, het zinspelen op het sluiten van die grens.

'Grenzen stellen' staat ook wel voor 'verstandig handelen'. Je kunt niet iedereen uit de hele wereld toelaten bijvoorbeeld, er zijn grenzen aan de opvangcapaciteit van landen. Je kunt niet alles goedvinden, er zijn grenzen aan de tolerantie van gemeenschappen. Daarom moeten de buitengrenzen van Europa bewaakt worden tot ver in de Sahara. Ik weet nu beter dan toen ik jong was dat de wereldburger die overal welkom is, tot utopie gerekend moet worden. Maar het stukje bij beetje verzachten van de grenzen, dat vind ik nog altijd vooruitgang. Het Europese ideaal - nooit meer oorlog, met bijbehorende bewegingsvrijheid en solidariteit - is niet iets om cynisch over te doen. Grenzen moet je opzoeken, oprekken, verzachten. Nooit verheerlijken die grens, hoe veilig zij ook lijkt. X

ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

voorzitter van de Nationale Unesco commissie, voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Met steeds meer alarmerende onderzoeken over de afname van het aantal insecten en natuurgebieden, oftewel de biodiversiteit, wordt de roep om ingrijpen en herstel groter. De nieuw gekozen Provinciale Staten kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. De kunst wordt om andere (politieke) partijen bewust te maken van de omvang van het verlies van biodiversiteit.

door TOM LUDWIG EN MAAS PRINSEN

Dat zeggen GroenLinks-Tweede Kamerlid Laura Bromet en Statenleden Hagar Roijackers en Harrie Miedema tijdens een gesprek over de rol van provincies bij biodiversiteitsherstel. Ook geven ze aan dat het niet gemakkelijk zal zijn om iedereen te overtuigen van de juiste oplossing: een ander landbouwsysteem en extra geld voor meer natuur.

Nu de Statenverkiezingen achter de rug zijn wordt in alle provincies onderhandeld over nieuwe bestuursakkoorden. Doel van het gesprek tussen de drie GroenLinks politici is het opstellen van een 'biodiversiteitparagraaf' die als voorbeeld kan dienen voor de onderhandelaars.

Wat provincies doen voor

—Tom Ludwig is secretaris bij de Commissie voor de Milieueffectrapportage, kandidaat-Statelid voor GroenLinks bij de provincie Noord-Brabant en voormalig beleidsmedewerker bij de Tweede Kamerfractie van GroenLinks.

—Maas Prinsen studeerde International Studies aan de campus Den Haag van de Universiteit Leiden en is stagiair Circulaire Economie bij het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks.

Ondanks de duidelijke verschillen tussen de provincies zijn Laura Bromet (Kamerlid GroenLinks en oud-wethouder gemeente Waterland), Harrie Miedema (Statelid Groningen) en Hagar Roijackers (Statelid Noord-Brabant) het over één ding roerend eens: de landbouw moet op de schop, en snel.

In 2017 bleek uit grootschalig onderzoek dat in Duitse natuurgebieden ruim 75 procent minder insecten rondvliegen dan 27 jaar geleden. Hoe heeft dit onderzoek het maatschappelijke en politieke debat over biodiversiteit beïnvloed?

Bromet "Is dat nieuws al een jaar oud? Het valt me op dat bijna wekelijks onderzoeken verschijnen waaruit blijkt dat de biodiversiteit ontzettend achter-

uitgaat. In Den Haag wachten we nog steeds op het toegezegde plenaire debat over insectensterfte, en in de tussentijd wordt er niet echt over gesproken.”

Miedema “Ik denk niet dat dat Duitse onderzoek directe invloed heeft gehad, maar het voegt wel informatie toe aan discussies die al langer lopen, zoals over het afnemend aantal weidevogels en de problemen in het agrarisch gebied.”

Roijackers “Als ik terugdenk aan een jaar geleden vind ik dat deze studie toch wel veel heeft losgemaakt. Het was zelfs voorpaginanieuws in *The Guardian*. Dat is uitzonderlijk voor een natuuronderwerp. Rond die tijd gebeurde hetzelfde met het onderwerp

iedereen deelt. We moeten zoeken naar gedeelde belangen, anders lukt het niet.”

Bromet “Ja, en het allergrootste probleem is dat je het leeuwendeel van alle organismen, genetische variaties en ecosystemen die samen de biodiversiteit van een gebied bepalen, niet kunt zien. Biodiversiteit is iets abstracts.”

Welke oorzaken zien jullie voor de achteruitgang van de biodiversiteit, en wat moet prioriteit hebben bij de aanpak?

Bromet “Twee belangrijke oorzaken zijn de uitbreiding van het stedelijk gebied, dus vooral woning- en we-

kunnen meer natuur

landschapspijn, nu grote delen van het platteland doods en monotoon geworden zijn. Er was toen ineens ‘momentum’ om de groene onderwerpen politiek geagendeerd te krijgen, ook bij ons in de Staten. Jammer genoeg heeft het niet geleid tot een beleidswijziging in het voordeel van de biodiversiteit. Nóg niet.”

Bromet “In discussies met boeren en anderen merk ik dat de achteruitgang van de biodiversiteit en de problemen die deze met zich meebrengt, zeker niet tot in de haarvaten van de samenleving zijn doorgedrongen. Ook niet bij degenen die het eigenlijk zouden moeten helpen herstellen. Dat is natuurlijk wel een levensgroot probleem.”

Roijackers “Ons referentiekader is inderdaad niet hét referentiekader dat

genbouw, en de intensivering van de landbouw.”

Miedema “In het agrarisch gebied gaat de biodiversiteit inderdaad het snelst achteruit.”

Roijackers “De natuur verandert mee met onze menselijke keuzes. Als wij kiezen voor grote strakke kavels, het weghalen van landschapselementen, voor Vinex-wijken en het doorsnijden van landschappen, dan werken wij de diversiteit tegen en maken wij onze omgeving steeds eenvormiger. Het landschap raakt op die manier zijn robuustheid kwijt: hoe minder variatie in gewassen en soorten, hoe kwetsbaarder deze zijn voor ziektes. Ik kan mij voorstellen dat dit gedeelde inzicht in gesprek met agrariërs kan helpen.” →

Het allergrootste probleem is dat je het leeuwen-deel van alle organismen niet kunt zien. Biodiversiteit is iets abstracts

Laura Bromet
Tweede Kamerlid GroenLinks en oud-wethouder gemeente Waterland

Bromet “Ik zou nog wel iets willen toevoegen over de verhouding tussen landbouw en natuur. De natuur zoals wij die in Nederland kennen, is voor een groot gedeelte echt landbouwnatuur. De ‘oernatuur’ heeft in het verleden plaats moeten maken voor akkers en weiden en daar heeft zich een nieuwe agrarische natuur ontwikkeld. Dus welk referentiekader neem je? Ik gebruik in discussies ook wel eens het voorbeeld van het gebied waar ik vandaan kom, Waterland ten noorden van Amsterdam. De dorpjes Zuiderwoude en Katwoude waren ooit moerasbossen. De ontginning van deze veenwildernis voor de landbouw, dat was de ecologische ramp van de middeleeuwen. We hebben er de veenweiden met sloten en weidevogels aan overgehouden, een cultuurlandschap dat door velen gewaardeerd wordt als typisch Nederlandse natuur. Dus waar willen we naar terug?”

Miedema “Het aantal insecten is alleen al sinds 1990 met 60 procent verminderd. Je hoeft dus helemaal niet zo ver terug te kijken, dat is ook veel te ingewikkeld. Die achteruitgang komt door de voortgaande intensivering en schaalvergroting van de landbouw. Op een gegeven moment is er voor natuur gewoon geen ruimte meer in dat agrarische gebied.”

Gaat het om de intensivering van het grondgebruik, van het ruimtegebruik, van gewasbeschermingsmiddelen of van (kunst)mest?

Miedema “Alles. Er is een systeemverandering nodig in de landbouw. De landbouw kampt met zowel een economische crisis - veel boeren kunnen hun hoofd nét boven water houden - als een ecologische crisis.”

Bromet “Je hebt gelijk. Ik denk dat het wel goed is om de landbouwvisie van minister Schouten even aan te roeren. De belangrijkste zin stelt dat de huidige landbouw niet houdbaar is. Dat gaat dus over een systeemverandering. De vraag is, in welk tempo gaan we die voor elkaar krijgen?”

Roijackers “Ik ben wat kritischer op Schouten. Ik heb wel waardering voor haar empathie voor de boeren en ook de door Laura genoemde belangrijke zin in haar visie, maar ik vind dat Schouten, die ook onze minister van Natuur is, nog weinig doet om concreet te worden.”

Bromet “Ze heeft aangekondigd dat ze in het voorjaar met concrete maatregelen komt.”

Roijackers “Eerst zien dan geloven, is de houding bij ons in het zuiden des lands. Wij zoeken de boeren op, omdat wij ons niet alleen verantwoordelijk voelen voor de problemen maar ook voor de oplossing. Je hoort vaak dat boeren aan milieuregels kapotgaan, maar het door ‘rechts’ gestimuleerde exportgerichte landbouwsysteem is de aanjager van opschaling en industrialisering. Daar moet je oog en oor voor hebben.”

Miedema “Je kunt inderdaad zeggen dat het huidige systeem, met dank aan CDA en VVD, tot al die problemen heeft geleid.”

Roijackers “Agrarische adviseurs, voerleveranciers, de supermarkten: allemaal richten zij zich op optimalisatie en efficiency”.

Bromet “Ja, en de rol van banken is natuurlijk ook heel kwalijk. Banken hebben jarenlang de intensivering van de veehouderij aangemoedigd, door maar al te graag financiering te verlenen aan het vergroten van de stallen en het aantal dieren.”

Miedema “Ik loop al wat langer mee en ik zie dat er op dit moment wel kansen zijn voor een transitie, terwijl die er tien of twintig jaar geleden nauwelijks waren. Toen waren de effecten van onze landbouw op de natuur voor de meesten niet duidelijk zichtbaar. Wat mij betreft zetten we in Groningen volop in op natuurinclusieve landbouw. Dat is prioriteit nummer één. Dit betekent dat er door de provincie alleen nog maar geld wordt besteed aan biologische en natuurinclusieve landbouw. Vanuit de provincie kun je misschien niet zo heel veel doen, maar

Deltaplan Biodiversiteitsherstel

Het in december vorig jaar gepresenteerde Deltaplan Biodiversiteitsherstel is een initiatief van natuur- en boerenorganisaties, ketenpartijen, wetenschappers en financiers. Zij hebben samen gewerkt aan een grootschalig plan om de natuur die de afgelopen decennia verloren is gegaan, te herstellen. Minister Schouten heeft aangegeven dat ze de uitwerking van haar landbouwvisie wil laten aansluiten bij dit deltaplan. Het plan is te lezen op www.samenvoorbiodiversiteit.nl

wát je doet kun je wel in de goede richting sturen. Het landelijk en Europees beleid moet dan natuurlijk dezelfde doelstellingen hebben, want Europa heeft ongelooflijk veel invloed op de landbouw.”

Door de wet Natuurbescherming, die als doel heeft Nederlandse natuurgebieden en planten- en diersoorten te beschermen, zijn heel veel taken vanuit Den Haag overgedragen aan de provincies. Hoe bevalt dit in de praktijk?

Roijackers “Tot ons grote verdriet is het natuurbeleid in Noord-Brabant beleidsarm gedecentraliseerd. De provincie heeft haar nieuwe bevoegdheden dus niet benut om de natuur beter te beschermen. Wij hebben onze stinkende best gedaan om juist méér

beleidsregels onderdeel te laten zijn van het Brabantse natuurbeleid. Je krijgt onder Statenleden van andere partijen heel moeilijk draagvlak voor ecologische initiatieven. Soms lukt het ons via de ecologiegedeputeerde een en ander voor elkaar te krijgen, bijvoorbeeld een maatregel ter bescherming van de bijen of de marters. Maar dat gaat nooit zo ver als een compleet provinciaal Deltaplan Biodiversiteitsherstel.”

Miedema “Dit herken ik. Bij ons in de Staten is bovendien de ‘groene’ kennis verminderd. Er zijn minder Statenleden met verstand van natuur en biodiversiteit. Dat is echt een probleem. Daarnaast moet ik wel zeggen dat die wet Natuurbescherming niet zo heel veel mogelijkheden biedt. We krijgen ook nog minder geld van het Rijk, dus als je iets voor elkaar wilt krijgen, moet je dat als provincie zelf betalen.”

Hebben Statenleden voldoende bevoegdheden en middelen om de biodiversiteit in de provincies te helpen verbeteren?

Bromet “Er wordt geen beleid meer gemaakt vanuit Den Haag op het gebied van natuur, dat is nu echt aan de provincies. Wij hebben alleen ‘systeemverantwoordelijkheid’, met andere woorden: de regering moet erop toezien dat Nederland als geheel nog aan de internationale normen voor biodiversiteit voldoet. De verantwoordelijkheid voor beleidsmaatregelen ligt bij de provincies. Die moeten dus ook creatief zijn in hun bestedingen en het beleid dat ze maken.”

Roijackers “Brabant heeft een fonds opgericht dat zich richt op het vergroten, verbinden en verbeteren van de natuur. Na de verkoop van haar aandelen in energiebedrijf Essent heeft de provincie een behoorlijk deel van dit geld ondergebracht in fondsen. Het grootste fonds – het Groen Ontwikkelfonds – is op afstand van de Staten gezet. Dat is een goede stap gebleken, want zo werd niet elke investering in natuur in de Statenzaal bediscussieerd.” →

Je krijgt onder Statenleden van andere partijen heel moeilijk draagvlak voor ecologische initiatieven

Hagar Roijackers
Lijsttrekker en Statenlid
Noord-Brabant

Er is een systeemverandering nodig. De landbouw kampt met zowel een economische crisis – veel boeren kunnen hun hoofd nét boven water houden – als een ecologische crisis

Harrie Miedema
Statenlid Groningen

Miedema “Wat de middelen betreft, is de vraag eerst over wat voor soort middelen je het hebt. Voor het Natuurnetwerk en het agrarisch natuurbeheer zijn financiële middelen nodig. Maar de transitie in de landbouw is niet alleen een kwestie van geld.”

Bromet “Maar zo’n transitie kost hoe dan ook geld. Dan zeg je dus eigenlijk dat de boeren voor een deel zelf de transitie moeten betalen.”

Miedema “Wat mij betreft ook de consumenten, maar de transitie van de landbouw kan ook heel goed met beleid gerealiseerd worden. Voor de realisatie van natuurgebieden is er wel veel extra geld nodig.”

Roijackers “Als wij echt naar uitkoop en economische compensatie van agrarische ondernemers streven en vervolgens moeten werken aan natuurherstel, dan hebben we daar lang niet genoeg geld voor. Dat besef is bijvoorbeeld ook tot de Brabantse VVD doorgedrongen. Je ziet ook dat in Brabant voor het eerst grond onteigend wordt ten behoeve van natuurontwikkeling. Dat gebeurt nu op een paar plekken voor heel veel geld. Als je dat op alle locaties gaat doen waar het ecologisch nodig is, dan zouden wij daar – als ik een hele wilde gok doe – pakweg tien keer zoveel geld voor nodig hebben.”

Miedema “Ja, maar dat kan niet alleen vanuit de overheid komen. Je moet nieuwe verdienmodellen organiseren, waardoor boeren andere producten gaan maken waarvoor de consument bereid is meer geld te betalen. Kwalitatief hoogstaande producten en producten die duidelijk zijn gemaakt in balans met de natuur.”

Hoe krijgt GroenLinks andere partijen mee in dit verhaal?

Miedema “In Groningen wordt natuurinclusieve landbouw inmiddels door de hele Staten omarmd. Als je de discussie beperkt tot de noodzaak van herstel van de biodiversiteit dan is het lastiger om andere politieke partijen te overtuigen. Het raakt ze dan niet echt.”

→ Deze voorbeeldparagraaf is bedoeld ter inspiratie en vraagt uiteraard lokale inkleuring, afhankelijk van de specifieke vraagstukken per provincie.

Roijackers “Als je echt iets wilt bereiken, moet je in staat zijn alle registers open te trekken. De VVD is een buitengewoon pragmatische partij, die erg gefocust is op wat we juridisch moeten van Brussel. De PVV is natuurlijk tegen alle Europese regels waar boeren over klagen, maar is wel ontvankelijk voor argumenten op het gebied van natuur en dierenwelzijn. Met het CDA kunnen we op het gebied van groen momenteel slecht zakendoen.”

Bromet “Het helpt wel om je eigen verhaal te blijven herhalen. Ik heb acht jaar in de gemeenteraad gezeten en ben het eigenlijk altijd met het CDA oneens geweest. Ik heb altijd het landschap centraal gezet en fel geageerd tegen bedrijventerreinen en woonwijken, en na acht jaar merkte ik dat de hele gemeenteraad ontvankelijk werd voor de ‘groene’ boodschap van GroenLinks. Op een gegeven moment landt het wel. Dat is het moment dat je ook afspraken kan maken met bijvoorbeeld het CDA, met wie ik daarna vier jaar hartstikke fijn heb bestuurd. Toen ik wegging en er een nieuwe coalitie kwam, waren GroenLinks en het CDA de partijen die de coalitieonderhandelingen begonnen. We vonden het allebei belangrijk dat de boeren niet massaal de dupe worden van de landbouwtransitie. Daarin vonden we elkaar.” X

VOORBEELD PARAGRAAF

***Biodiversiteitsagenda
voor de provinciale coalitieakkoorden***

→ **WE BESCHERMEN** belangrijke natuurgebieden in de provincie, primair Natura 2000-gebieden en gebieden binnen het Natuurnetwerk Nederland (NNN). We zorgen ervoor dat in de nabijheid van deze natuurgebieden geen nieuwe vergunningen voor de uitstoot van stikstof worden uitgegeven.

'Piekbelaasters' rondom kwetsbare natuurgebieden worden indien mogelijk verplaatst. Ongebruikte vergunningen rondom deze gebieden worden ingetrokken.

Dieren aantallen worden stapsgewijs verlaagd door middel van een warme sanering (verlagen van dieren aantallen waarbij de veehouder wordt gecompenseerd), en in de provinciale verordening wordt opgenomen dat uitbreiding van het aantal dieren in de intensieve veehouderij niet meer mogelijk is. Provincies zien er tevens op toe dat herstelmaatregelen in het kader van de Programmatische Aanpak Stikstof zorgvuldig worden uitgevoerd.

→ **WE INVESTEREN** in natuur zodat er meer leefgebied voor planten- en diersoorten komt. Het Natuurnetwerk Nederland wordt versneld gerealiseerd en uitgebreid, waarbij voorrang wordt gegeven aan gebieden die zorgen voor verbinding tussen natuurgebieden. Dit moet resulteren in een meetbare verbetering van de biodiversiteit binnen vijf jaar. De provincie wijst daarnaast bijzondere provinciale landschappen aan en beschermt deze. Er komen provinciale bufferzones, waar niet mag worden gebouwd om de natuur en de landschappen te beschermen.

→ **WE STIMULEREN** biodiversiteit op het platteland. De provincie bevordert omschakeling naar natuurinclusieve landbouw. Het agrarisch natuurbeheer wordt versterkt. Agrarische collectieven krijgen voor bescherming van belangrijke leefgebieden meer middelen, onder meer voor weide- en akkervegbeheer. Gronden die de provincie verpacht, worden meerjarig duurzaam beheerd en er mag uitsluitend biologische of natuurinclusieve landbouw op plaatsvinden. Ook komt er extra toezicht. Er komt een (jaarlijkse) provinciale biodiversiteitsmonitor voor het platteland.

→ **WE ZORGEN** voor meer biodiversiteit in onze rivieren en wateren. Er worden gebiedsplannen gemaakt om extreme droogte tegen te gaan teneinde natuur en biodiversiteit te beschermen. In gebieden waar (oppervlakte)water van slechte kwaliteit is, worden bufferzones en teeltvrije zones ingesteld. Bij het uitgeven van vergunningen aan de beroepsvisserij wordt streng gekeken naar duurzame visvangst en of de populaties in gunstige staat van instandhouding zijn. Voor het in stand houden van bedreigde vispopulaties komt er een IJsselmeer- en Waddenzeepact, waar ook warme sanering van de visserij onderdeel van is.

→ **PROVINCIES** leggen omgevingswaarden voor 'stille en duisternis' vast in hun beleid, zodat natuurgebieden kunnen worden aangewezen die extra bescherming verdienen. Om klimaatverandering tegen te gaan en de weidevogels te beschermen wordt in veenweidegebieden het grondwaterpeil verhoogd en de omschakeling naar 'natte landbouw' en moerasnatuur gestimuleerd.

Gebruik **BIOMASSA** om koolstof uit de lucht te halen

door RICHARD WOUTERS

Richard Wouters is projectleider circulaire economie en technologie bij het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Nederland wil aardgasvrij worden. Daarom worden steeds meer huizen verwarmd door biomassa te verstoppen. Is dat wel duurzaam? Wethouders spreken voorzichtig van een 'tussenoplossing' in de energietransitie. Maar als de CO₂ wordt opgeslagen onder de zeebodem, kunnen biomassa centrales nog decennialang een nuttige rol spelen.

Of het nu gaat om biobrandstoffen, mestverwerking of houtkachels, het gebruik van biomassa voor de opwekking van energie veroorzaakt controverses. Dat geldt ook voor de bouw van biomassa centrales die steden van warmte moeten voorzien. Een hoofd-pijndossier voor lokale GroenLinks-bestuurders.

“Zonder biomassa centrale lukt het me niet om wijken van het aardgas af te halen”, vertelde een wethouder van

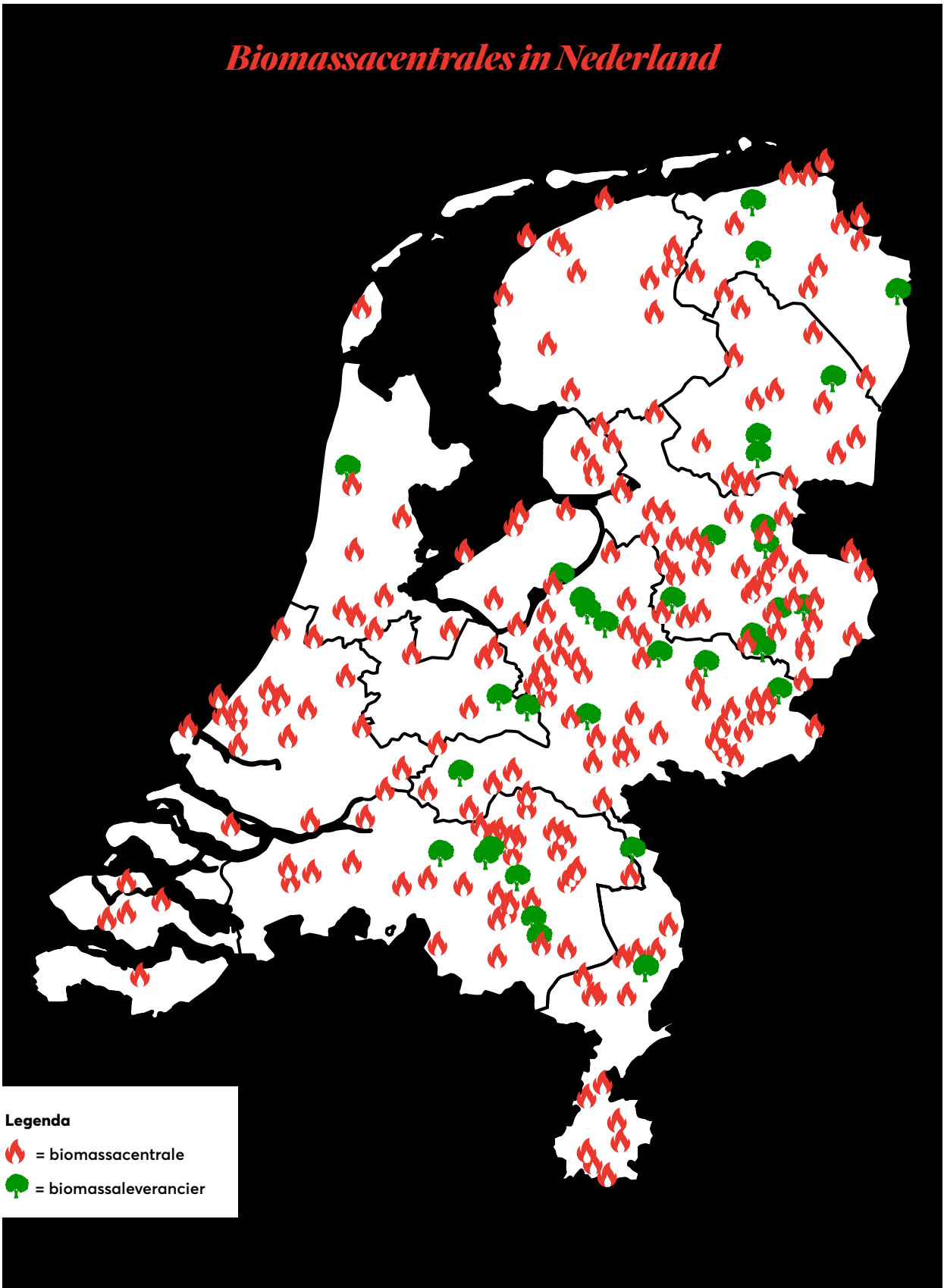
een middelgrote stad me onlangs. Het verbranden van hout, grootschalig en met subsidie van het Rijk, is een snelle methode om stedelijke warmtenetten te verduurzamen en uit te breiden. Alternatieven, zoals de winning van warmte uit diepe aardlagen of uit oppervlaktewater, zijn onzeker of vergen meer tijd.

Utrecht en Amsterdam-West krijgen dan ook nieuwe biomassa centrales voor hun warmtenet. Die gaan vooral snoeihout verstoppen. In Diemen bouwt energiebedrijf Nuon een grote biomassa centrale, zodat het voor de levering van warmte aan Amsterdam-Oost, Diemen en Almere geen Gronings aardgas meer hoeft te verbranden. Omdat er geen binnenlands snoeihout meer beschikbaar is, wil Nuon *pellets* gaan importeren, ofwel geperste houtkorrels. Maar liefst 160 miljoen kilo per jaar.

Koolstofschuld of koolstofkrediet?

Die import stuit op fel protest. “Het is absurd en moreel verwerpelijk om buitenlandse bossen te verstoppen voor stadswarmte”, stelt de actiegroep Amsterdam Fossielvrij in een open brief, die ook is ondertekend door een aantal hoogleraren en GroenLinks-Europarlementariër Bas Eickhout. Zij vrezen dat de groeiende vraag naar hout voor energieopwekking leidt tot ontbossing en verlies van biodiversiteit in exporterende landen, zoals de Verenigde Staten en Canada. Bovendien, zo stellen de brieveschrijvers, is deze toepassing van biomassa niet klimaatneutraal: “Houtpellets stoten bij verbranding evenveel CO₂ uit als kolen. En voordat deze CO₂ is opgenomen door nieuwe bomen zijn we decennia verder.” Met andere woorden: er ontstaat een ‘koolstofschuld’ wanneer hout niet in de eerste plaats als grondstof wordt gebruikt, maar met hele bomen tegelijk in de verbrandingsketel belandt. →

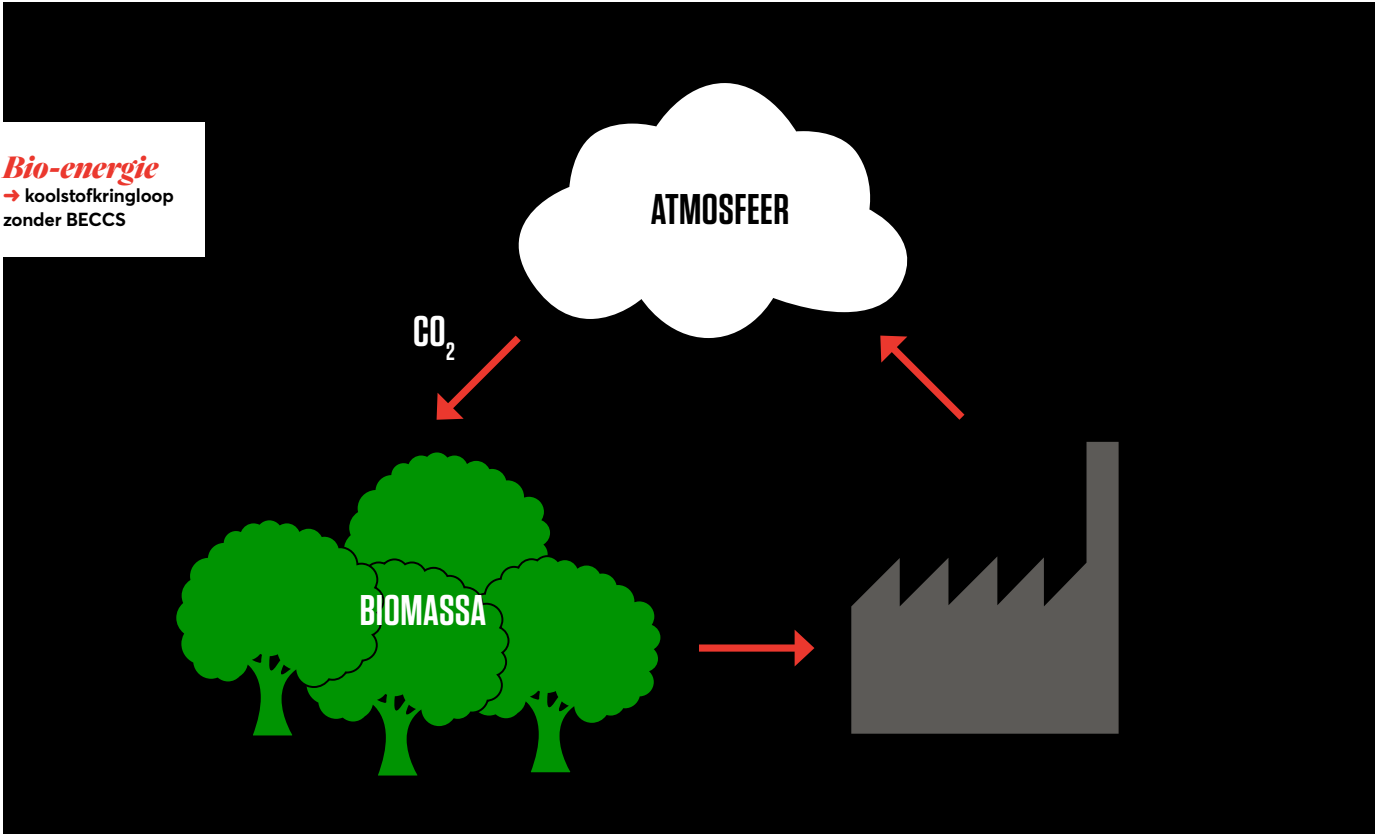
Biomassacentrales in Nederland

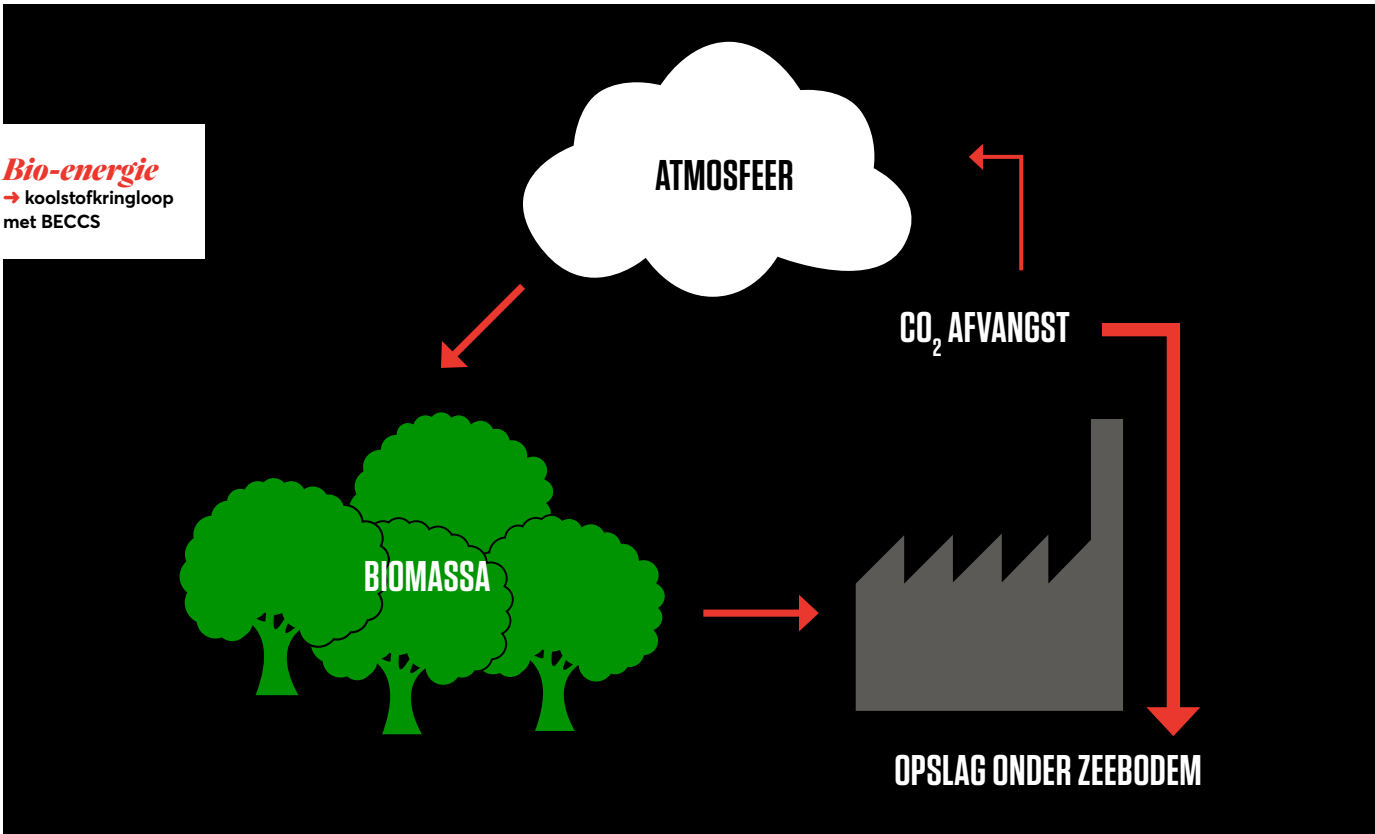
Legenda

- = biomasscentrale
- = biomassleverancier

Bio-energie
→ koolstofkringloop
zonder BECCS

Bio-energie
→ koolstofkringloop
met BECCS

Die schuld wordt slechts langzaam - jaarring voor jaarring - afgelost. Dat kunnen we ons niet veroorloven nu de gevolgen van klimaatverandering steeds voelbaarder worden, volgens de critici van houtpellets.

Andere wetenschappers vinden de pellets juist onmisbaar voor het halen van onze klimaatdoelen. Zij wijzen op de landelijke duurzaamheidscriteria waaraan exploitanten van biomassa-centrales moeten voldoen om subsidie te krijgen voor pelletstook. Dankzij die criteria vormt onze vraag naar biomassa een stimulans voor goed bosbeheer elders. Boomstammen worden niet snel verwerkt tot pellets, want het is veel lucratiever om deze tot planken te verzagen, betoogt onder meer de Utrechtse hoogleraar Martin Junginger. Ten slotte is van een koolstofschuld geen sprake, zolang het hout geoogst wordt uit productiebossen. Die bomen zijn immers aangeplant om te worden gekapt. Het gaat hier om een opgebouwd 'koolstofkrediet' dat wordt verzilverd bij de oogst, aldus Junginger en de zijnen.

Wetenschappers die rollebollend over straat gaan: dat maakt het er voor bestuurders niet makkelijker op. In Diemen kiest GroenLinks-wethouder Jorrit Nuijens de zijde van de critici van houtpellets. Hij schat echter in dat hij de biomassa-centrale van Nuon niet kan tegenhouden. Daarom wil hij een convenant sluiten met Nuon over tijdelijkheid van de centrale en over extra duurzaamheidseisen. Dat die nodig zijn, bewijst energiebedrijf RWE: dat mag in de kolencentrale van Geertruidenberg houtpellets bijstoken, mét subsidie maar zonder keurmerk, omdat de pellets gemaakt zouden zijn van resten uit de houtindustrie, zoals zaagsel. Zonder keurmerk valt deze claim niet te controleren.

Tegelijk wenst Nuijens dat Nuon zijn warmtenet in Diemen uitbreidt. Hij heeft Nuon nodig om van gas los te komen. Het tekent de spagaat waarin wethouders zich bevinden.

Nuijens zou liever snoeihout uit

de regio verbranden, zoals de Amsterdamse biomassa-centrale gaat doen. Maar ook snoeihout kan beter als grondstof worden gebruikt, bijvoorbeeld voor compost, dan als brandstof. Het verstoken van snoeihout is slechts een "tijdelijke tussenoplossing voor twaalf jaar", volgens de Amsterdamse GroenLinks-wethouder Marieke van Doorninck.

Die tijdelijke tussenoplossingen wringen. Is het niet vreemd om biomassa-centrales te bouwen voor twaalf jaar en ze dan weer af te breken? Zonnepanelen en windmolens gaan veel langer mee. Het zou veel mooier zijn als de installaties die we nu bouwen ook van nut zijn in de jaren tussen 2030 en 2050, wanneer we de tweede en moeilijkste helft van onze broeikasgasemissies moeten elimineren.

Negatieve emissies

Het is daarom zinvol om vooruit te kijken: welke rol zal biomassa spelen in 2050? Als we zicht willen houden op het doel van maximaal anderhalve graad opwarming, en ontwikkelingslanden wat meer tijd gunnen om de energietransitie te voltooien, moeten Nederland en de Europese Unie in dat jaar klimaatneutraal zijn. Dat betekent dat we alle resterende broeikasgasemissies – zoals die van vee en mest – zullen moeten compenseren met negatieve emissies. Daarbij wordt CO₂ uit de atmosfeer gehaald. In de tweede helft van de eeuw zal dat volgens vrijwel alle klimaatscenario's op nog grotere schaal moeten gebeuren, omdat Nederland en andere industrielanden veel te laat actie hebben ondernomen tegen klimaatverandering.

Met het aanplanten van bossen en het vastleggen van koolstof in landbouwbodems kan Nederland jaarlijks een paar megaton CO₂ uit de atmosfeer halen. Dat zal echter niet volstaan. De meest kansrijke methode voor negatieve emissies is het verbranden van biomassa, van houtafval tot rioolslib, waarbij het overgrote deel van de CO₂ wordt afgevangen en →

opgeslagen onder de zeebodem. De koolstof die bomen en planten door fotosynthese hebben opgenomen uit de lucht keert dan niet terug in de lucht. De vakterm voor deze vorm van CO₂-opslag is BECCS, *bio-energy with carbon capture and storage*. We moeten daar snel ervaring mee opdoen, want er is wereldwijd nog maar een handjevol BECCS-projecten. Het Europese verkiezingsprogramma van GroenLinks pleit daarom voor "steun aan experimenten met negatieve emissies, met het oog op een klimaatneutrale economie in 2050. Voor biomassa-centrales geldt dan de eis dat voor de biomassa geen toepassing als grondstof meer mogelijk is, dat nutriënten uit de verbrandingsas veilig worden gerecycled en dat de CO₂ blijvend wordt opgeslagen."

Van boomstam tot spaanplaat

Biomassa is niet onbepaald beschikbaar, zo onderkent het verkiezingsprogramma. Er zijn grond, nutriënten en water voor nodig. Niet alleen energiebedrijven vragen om biomassa, ook de bouw en de chemie lonken er begerig naar, ter vervanging van hun fossiele en minerale grondstoffen. Na 2030 zal biomassa schaars worden, waarschuwt het Planbureau voor de Leefomgeving.

Conferentie Biomassa: voedsel, grondstof of brandstof?

Op vrijdag 24 mei organiseren Milieunetwerk GroenLinks en Wetenschappelijk Bureau GroenLinks een conferentie over de dilemma's rond biomassa. Info: www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl/agenda

“Het is absurd en moreel verwerpe-lijk om buitenlandse bossen te verstoken voor stadswarmte”, stelt de actiegroep Amsterdam Fossielvrij in een open brief

Literatuur

EBN & Gasunie, *Transport en opslag van CO₂ in Nederland*, 2018

IPCC, *Global warming of 1.5 degrees*, 2018

Bert Metz, *The IPCC report and its political implications*, www.green-europeanjournal.eu, 2018

Natuur & Milieu, *Biomassacisie*, 2018

PBL, *Structurende rationale voor inzet van duurzame biomassa*, 2018

Wetenschappelijk Bureau Groen-Links, *Scenario circulaire economie 2050: voedsel*, 2018 www.wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl/voedsel2050

Een run op biomassa voor energie en materialen kan ten koste gaan van de mondiale voedselvoorziening en biodiversiteit. Daarom is het van belang dat biomassa wordt ‘gecascadeerd’. Dat betekent dat het gebruik voor bodemvruchtbaarheid, voedsel en medicijnen voorrang krijgt. De resterende biomassa wordt bij voorkeur gebruikt als veevoer of als grondstof – zo lang mogelijk. Van een boomstam wordt bijvoorbeeld eerst een tafel gemaakt, dan een pallet, dan spaanplaat. Pas aan het eind van de cascade, als recycling niet meer mogelijk is, mag het materiaal de verbrandingsketel in.

Cascadering is een wezenlijk onderdeel van een circulaire economie, die zuinig is op grondstoffen. Nederland wil in 2050 circulair zijn. Dat opent nog een andere route naar negatieve emissies: BECCU, *bio-energy with carbon capture and utilisation*. Hierbij wordt de CO₂ uit biomassaverbranding niet opgeslagen, maar gebruikt als grondstof voor kunststoffen. Die moeten dan wel in kringloop blijven. Als ze vergaan als zwerfafval, of verbrand worden zonder CO₂-afvang, komt de koolstof weer in de lucht. Voordat BECCU kan meetellen als negatieve emissietechniek, moeten we een stuk verder zijn met de circulaire economie.

Eisen aan centrales

Biomassacentrales kunnen ook na 2030 een rol spelen, zo leert bovenstaande toekomstschets, als ze aan een aantal voorwaarden gaan voldoen:

- De CO₂ moet worden afgevangen en opgeslagen. Dat is bij kleine biomassacentrales ondoenlijk, dus die vallen af. Energiebeheer Nederland hanteert een ondergrens van 0,1 megaton CO₂-uitstoot per jaar. De centrales in Diemen, Utrecht en Amsterdam-West komen daar ruimschoots boven. De laatste centrale ligt bovendien vlak bij de pijpleiding tussen Rotterdam en Amsterdam die CO₂ van raffinaderijen naar glas-tuinders brengt. Als het plan voor de jaarlijkse opslag van 7 megaton CO₂

uit het ontwerp-Klimaatakkoord worden uitgevoerd, wordt deze pijpleiding een deel van het netwerk dat CO₂ van de industrie naar lege gasvelden onder de Noordzee vervoert. De Rijksoverheid kan een impuls geven aan BECCS door alleen nog subsidie te verstrekken aan biomassacentrales die CO₂ afvangen en opslaan.

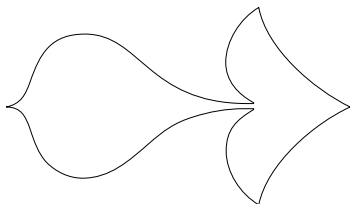
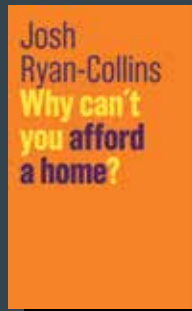
- Strikte cascadering van biomassa is nodig om ontbossing te voorkomen. Er mogen zeker geen hele bomen worden verstookt. Gemeenten kunnen hun warmtetransitieplannen en contracten met warmteleveranciers aangrijpen om strengere duurzaamheidscriteria af te dwingen.
- Grootverbruikers van biomassa moeten helpen om het binnenlands aanbod te vergroten. Zij kunnen bijdragen aan bosaanplant of aan de omzetting van veenweiden – waar het veen nu wegtrot door het lage waterpeil – in moerasnatuur en natte landbouwgronden. Dat levert wilgenhout, riet, lisdodden en andere bouwmaterialen op.
- De exploitanten van biomassacentrales dienen te investeren in onderzoek naar de terugwinning van (micro)nutriënten uit de verbrandingsas. De as van snoeihout bevat bijvoorbeeld veel kalium, tot wel acht procent. Die eindige grondstof gaat nu verloren. In een circulaire economie zuiveren we de as van schadelijke stoffen en brengen we de (micro)nutriënten terug naar landbouw- en bosbodems die er behoefte aan hebben.

De verbranding van biomassa zal voor controverses blijven zorgen. Hoe wegen we bijvoorbeeld de lokale luchtvervuiling die het verstoken van hout veroorzaakt af tegen de voordelen voor het mondiale klimaat? BECCS haalt wél de angel uit een van de felste debatten, over de koolstofschuld. Die schuld wordt fors kleiner als we de CO₂ opslaan onder de zeebodem. X

Lezen

55

DE HELING • NR 1 2019

De waarde van alles Mariana Mazzucato pag. 56 • ***Na Europa*** Ivan Krastev pag. 59 • ***Why can't you afford a home?*** Josh Ryan-Collins pag. 62 • ***Stadsleven*** Richard Sennett pag. 65 • ***Veenbrand*** Kim Putters pag. 66 • ***Het vervallen huis van de islam*** Ruud Koopmans pag. 66

Mariana Mazzucato pleit in *De waarde van alles* voor een economie die gebaseerd is op het creëren van welvaart en van publieke waarde. Die opdracht geeft ze de politiek en de samenleving in haar boek mee. *De Waarde van Alles* is daarmee niet alleen een boek over economie, het is bovenal een oproep tot verandering.

Het verschil tussen prijs en waarde

Never waste a good crisis. Met andere woorden: gebruik een crisis om hervormingen door te voeren die het zonder die crisis niet zouden halen. De financiële crisis van 2008 kan, met de ironie die het Engels eigen is, gerust een 'good crisis' heten. De vraag is dus: hebben we die crisis gebruikt om te leren en hervormingen door te voeren die een herhaling voorkomen, om het beter maken? Richten we ons op de hervormingen in het banken- en geldstelsel, dan zal het antwoord ontkenkend zijn. Wie daaraan twijfelt, leze het recent gepubliceerde honderdste WRR-rapport over ons geldstelsel. Of kijkt gewoon naar het gedrag van de Raad van Commissarissen van ING.

Maar met een optimistische bril valt er ook wat goeds te ontdekken. Sinds 2008 is er een steviger podium voor politieke en economische denkers die de vrije marktwerking en het neoliberalisme ter discussie stellen. Deze ideologieën – want dat zijn het – worden door hen als voedingsbodemp voor de financiële crisis ontmaskerd.

En niet alleen voor de financiële; ook voor de klimaatcrisis, de voedselcrisis en de migratiecrisis zien velen in het neoliberalisme een geschikte boosdoener. Toegegeven, er is een fikse portie schematisch denken voor nodig om dit allemaal in de schoenen van een politiek-economische ideologie te schuiven, maar dat die mede leidde tot de crisis van 2008 valt moeilijk te ontkennen. Inmiddels is dat standpunt de academische wereld ontgroeit en kun je er gerust mee op een feestje aankomen. De dominante politieke ideologie die decennia lang de West-Europese politiek bepaalde is aan een geleidelijke terugtocht bezig.

Een van de meest gezaghebbende en verfrissende stemmen in dit debat is die van de Italiaans-Amerikaanse econoom Mariana Mazzucato. Nadat ze in 2014 *De ondernemende staat* publiceerde, een overtuigende rehabilitatie van de rol van de overheid bij grote innovaties, kwam een paar maanden geleden de Nederlandse vertaling van *De waarde van alles* uit.

Ook dit boek is een genot voor wie wil begrijpen wat economie is, hoe de inrichting ervan afhankelijk is van ideologie en hoe dat samenhangt met een eerlijke en duurzame samenleving. Mazzucato schetst in diepgravende hoofdstukken hoe economie aanvankelijk ging over de waarde van land als productiefactor voor voedsel en andere gewassen. Daarna werd dit uitgebreid naar arbeid en kapitaal. De prijs van een goed of dienst weerspiegelde de waarde, en die waarde kwam voort uit wat werkelijk werd toegevoegd. Dat was, achteraf, vrij overzichtelijk.

Bankiers en farmaceuten

En toen ging het fout. In de huidige markteconomie wordt de prijs niet meer door toegevoegde waarde bepaald. Sterker nog: waarde onttrekken levert een hoge prijs op. Je kunt er steenrijk mee worden. Mazzucato illustreert dit met bankiers die niets toevoegen aan de reële economie, maar toch tonnen verdienen. Met farma-

–Robbert Bodegraven is directeur van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

ceuten die torenhoge medicijnprijzen rekenen die in geen verhouding staan tot de waarde die ze toevoegen. En met techbedrijven die met een claim op innovatieve kracht in werkelijkheid schaamteloos profiteren van overheden en publiek geld. Ze onttrekken waarde: ze gebruiken door anderen geproduceerde goederen of diensten en strijken zelf de winst op.

Hoe dat in zijn werk gaat, hebben we de afgelopen jaren kunnen zien. In de financiële sector bijvoorbeeld. Mensen werden tijdens de crisis hun huis uitgezet omdat ze de hypotheek niet meer konden betalen. Ze verloren hun werk omdat hun bedrijf failliet ging. Deze mensen werkten en produceerden. Ze voegden iets toe aan de samenleving, ze produceerden goederen of leverden diensten als leraar in het onderwijs of verpleger in de zorg. Dat ze hun baan of huis kwijtraakten kwam door het werk van andere mensen, mensen die speculeerden met geld: bankiers of private investeerders, die niets toevoegden aan de samenleving maar alleen geld van A naar B verplaatsten. Door dit werk werd waarde onttrokken.

Van waarde naar markt

Mazzucato betoogt dat het onttrekken van waarde inmiddels endemisch is voor de westerse samenleving. Winstmaximalisatie en het zo ver mogelijk opstuwende van de aandeelhouderswaarde heeft het bedrijfsleven in zijn greep. De hele samenleving is 'gefinancieeliseerd', dat wil zeggen: alles wordt in marktwaarde, in prijs uitgedrukt. Als de prijs hoog is, zal de waarde ook hoog zijn. Die wetmatigheid van de vrije markt wordt door Mazzucato doorgeprikt. De bedrijfstakken waarin het meest wordt verdiend, voegen geen of naar verhouding van de verdienste te weinig waarde toe aan de samenleving. En de waardering die degenen die waarde toevoegen ten deel valt, is laag. Hoe is het mogelijk, zo vraagt Mazzucato de lezer, dat we de overheid zien als bureaucratisch en saai, terwijl deze

De waarde van alles
Mariana Mazzucato
Uitgeverij Nieuw
Amsterdam, 2018

Doordat we waarde toekennen aan activiteiten die juist waarde onttrekken, ontwrichten we de samenleving

enorme waarde toevoegt aan de samenleving, in de vorm van risicovolle investeringen, innovaties, welzijn en de publieke sector?

Mazzucato neemt de lezer stap voor stap mee door een half millennium economische geschiedenis, alvorens tot een systematische beschrijving van het huidige probleem te komen. Dat vergt veel van de lezer. Maar wie doorzet, wordt beloond. Met inzicht in de op groei gerichte economie en ideeën hoe het anders kan.

Het feit dat de economie uit evenwicht raakte, schrijft Mazzucato, heeft ertoe geleid dat de hele samenleving haar evenwicht verloor. In haar optiek is dat onvermijdelijk. De samenleving wordt ingericht en aangestuurd door de dingen waar we waarde aan toekennen. Die meten we, daarop richten we onze activiteiten. Datgene waar we geen waarde aan toekennen, laten we buiten beschouwing, meten we niet, wordt onzichtbaar. Doordat we waarde toekennen aan activiteiten die juist waarde onttrekken, ontwrichten we de samenleving.

De ongelijkheid neemt zo toe, de groei stagneert en innovaties blijven uit. De top van het bedrijfsleven verrijkt zichzelf met hoge inkomens. CEO's besluiten de winsten te gebruiken om aandelen terug te kopen. Daardoor stijgt de waarde van de aandelen, zijn aandeelhouders tevreden en krijgt de CEO op zijn beurt toestemming om zijn inkomen verder op te krikken. In plaats van de winst te investeren in onderzoek en innovatie, de activiteiten die de samenleving ten goede komen. Opnieuw: waarde wordt onttrokken in plaats van toegevoegd.

Mazzucato's analyse van de dominantie van financialisering van de samenleving brengt haar niet alleen tot haar centrale stelling dat we opnieuw invulling moeten geven aan wat we onder publieke waarde verstaan en daar onze economie- →

Hoe is het mogelijk, zo vraagt Mazzucato de lezer, dat we de overheid zien als bureaucratisch en saai, terwijl deze enorme waarde toevoegt aan de samenleving in de vorm van risicovolle investeringen, innovaties, welzijn en de publieke sector?

sche activiteiten op moeten richten. Ze geeft ook tal van aanbevelingen voor aanpassingen die bijdragen aan een beter evenwicht.

Het bedrijfsleven zou af moeten van de huidige bestuursstructuren, die gericht zijn op de korte termijn: aandelhouderswaarde en winstmaximalisatie. De lange termijn moet leidend zijn. Het aan banden leggen van de topinkomens en het belasten van speculatieve kortetermijninvesteringen zouden een goede start zijn. Vervolgens stelt Mazzucato voor om bedrijven te belonen voor langetermijninvesteringen in innovatie en hen te straffen als ze dat nalaten.

Zo neemt de overheid een meer assertieve rol in en eist deze haar positie bij het creëren van publieke waarde steviger op. Mazzucato benadrukt dat het er niet om gaat de overheid groter en het bedrijfsleven kleiner te maken, maar om de samenwerking tussen de verschillende actoren te versterken. Ieder met een eigen rol, gezamenlijk met een gedeelde missie: het toevoegen van publieke waarde. Van *shareholder value* naar *stakeholder value*.

De innovaties die met publiek geld gerealiseerd worden en door bedrijven te gelde worden gemaakt, moeten terugvloeien naar de samenleving. Ook daar heeft Mazzucato ideeën over. Ze oppert het aan banden leggen van prijzen van goederen die alleen dankzij publieke investeringen geproduceerd worden, zoals veel medicijnen. Of het invoeren van maatregelen die bedrijven verplichten om gemaakte winsten te investeren in innovaties die de samenleving ten goede komen. Verstrekender zijn haar voorstellen om publieke instellingen een belang te geven in de ontwikkeling van producten. Of werknemers te laten delen in de winsten, door hun rechten op een aandeel in de opbrengsten te verzekeren.

Economie van de hoop

Het zijn aanbevelingen die rechtstreeks aan de politiek zijn gericht. Daarin toont Mazzucato zich niet

alleen academicus, maar ook activist. Haar belangrijkste missie: het transparant maken wat we onder waarde verstaan, krijgt een politiek vervolg in haar oplossingen. Ze wil met dit boek bijdragen aan een nieuwe economie, een economie die niet alleen de prijs van goederen en diensten waardeert, maar die de waarde meet van alle activiteiten die tot hogere welvaart bijdragen. Een 'economie van de hoop'. Daarbij duikt natuurlijk meteen de hamvraag op: welke hoop, en van wie?

Hoewel Mazzucato niet verbergt dat die nieuwe economie een groene moet zijn, laat ze toch veel ruimte voor verdere invulling. Het zijn volgens haar de overheid, de politiek en de samenleving die voor die invulling moeten zorgen. De publieke waarde die de nieuwe economie moet nastreven, zal daar gedefinieerd moeten worden.

De fundamentele kritiek van Mazzucato op de economie staat niet op zichzelf. De financiële crisis heeft het momentum gecreëerd voor een debat dat een kleine kring experts ontstegen is. Het succes van Kate Raworth's *Donuteconomie* is hier een ander voorbeeld van. Dat biedt nieuwe perspectieven voor fundamentele herbezinning. Zeker voor politieke richtingen die traditioneel voor herverdeling pleiten, maar in de loop der jaren steeds gevoeliger werden voor het credo van het neoliberalisme: minder staat, minder belasting, minder regels. Hoewel Mazzucato zich niet laat indelen in een politieke stroming, is haar analyse *food for thought* voor linkse partijen die op zoek zijn naar een nieuw, toekomstgericht verhaal. Daarin gaat het niet langer om de overheid tegenover het bedrijfsleven, of de werknemer tegenover het kapitaal, maar om nieuwe integrale vormen van samenwerking. Met een gedeelde missie: het vergroten van de publieke waarde. Dat is de verandering die nodig is, dat is de opdracht die Mazzucato de lezer meegeeft. X

Tjitske Akkerman is universitair docent Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Haar huidige onderzoek richt zich op nationalisme en populisme en op vergelijkend onderzoek naar radicaal rechtse populistische partijen in West-Europa.

Sombere Krastev doet Europees vertrouwen in democratie tekort

Is de Europese Unie in haar nadagen beland? Volgens de Bulgaarse politicoloog Ivan Krastev is er alle reden tot pessimisme. Zijn boek *Na Europa* heeft veel stof doen opwaaien.

Hoewel de door de uitgever gekozen titel anders suggereert, heeft het boek een open einde wat betreft het traject van de Europese Unie. De 'trein van de desintegratie is vertrokken van station Brussel', maar de bestemming is nog onbekend, schrijft Krastev. De EU heeft de afgelopen tien jaar de ene crisis na de andere doorgemaakt. De vluchtelingen crisis van 2015 is volgens Krastev meer nog

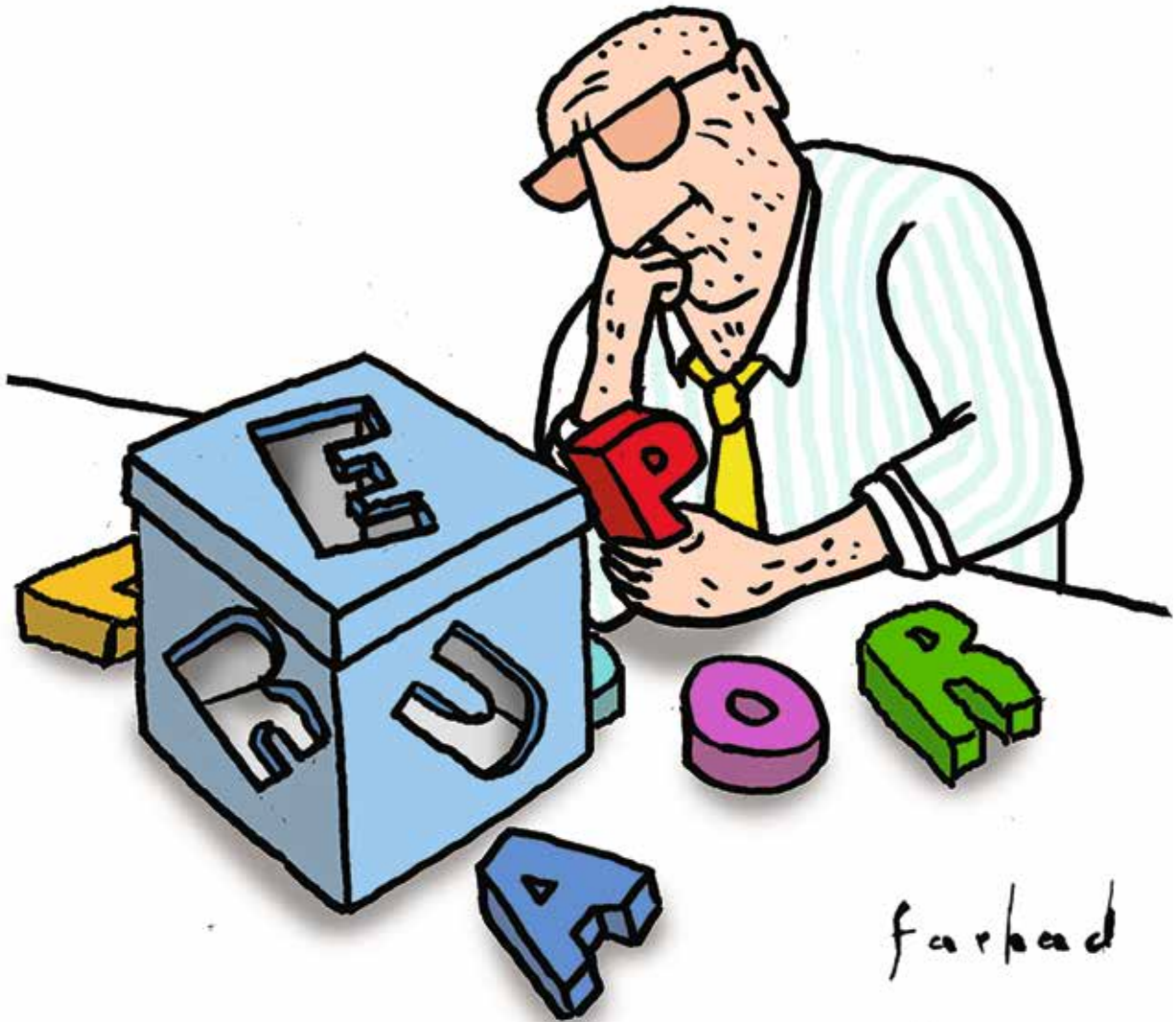
dan de financiële crisis van 2009 en het Brexit-referendum van 2016 de oorzaak van de desintegratie van de EU. Hoewel er genoeg redenen zijn tot zorg over desintegrerende krachten binnen de EU is het betoog van Krastev niet overtuigend. Hij richt zich eenzijdig op een vermeende crisis van het publieke vertrouwen in de liberale democratie en laat zich teveel meeslepen door de stemming van het moment.

Na Europa is geschreven in 2016, toen de EU nog op haar grondvesten stond te trillen door het Brexit-referendum, de verkiezing van Trump en

de vluchtelingen crisis. Een triomf van het populisme was volgens peilingen, *pundits* (deskundigen) en populistten te verwachten in de aanstaande verkiezingen in Nederland, Frankrijk en Oostenrijk. Krastev laat zich leiden door dit populistische momentum en overschat de aantrekkingskracht van het populisme. Boze populistten zouden volgens hem 'overall in de westerse wereld verkiezingen winnen'. De voorstelling van de winst van Wilders, Le Pen en Strache is echter niet uitgekomen. De migrantenstroom richting Europa is inmiddels sterk afgenomen, de steun voor de Unie onder de bevolking is mede dankzij de Brexit en de verkiezing van Trump toegenomen, en de ineenstorting van de EU door de grote recessie van 2008 is – althans voorlopig – bezworen. In een recent toegevoegd voorwoord bij de Nederlandse editie van het boek noemt Krastev weliswaar een aantal van deze meer optimistische stemmen-ontwikkelingen, maar in de rest van het boek is de aandacht eenzijdig gericht op de desintegrerende krachten die hij toeschrijft aan een wijdverbreide scepsis over de liberale waarden van de EU. Daarbij overschat de auteur niet alleen de steun voor het rechtse populisme, maar signaleert hij ten onrechte een crisis van liberale waarden.

Kloof tussen Oost en West

Volgens Krastev heeft de migratiecrisis met name in Oost-Europa burgers ver-

vreemd van de fundamentele waarden van de EU. Hij beschrijft de vijandigheid in Oost-Europa tegenover de komst van vluchtelingen met empathie: beelden van de protesten tegen de komst van vluchtelingen zijn niet alleen hartverscheurend wat betreft het lot van de vluchtelingen, maar ook wat betreft de situatie van de oude eenzame mensen

die in hun dorpen hun wereld voor hun ogen hebben zien verdwijnen. Het is terecht dat Krastev wijst op de diepe kloof die er in dit opzicht bestaat tussen West- en Oost-Europa. Het is jammer dat hij vervolgens stelt dat er sprake is van een toenemende gelijkgestemdheid omdat ook in West-Europa de xenofobie snel toeneemt. Dat is

Onvrede met het immigratiebeleid is niet hetzelfde als onvrede met democratie als systeem

een aanname die slechts gestaafd wordt door impressionistische uitspraken over Duitsers die een jaar geleden nog vluchtelingen welkom heetten en nu steeds meer op xenofobe Hongaren zouden lijken. Recent onderzoek van het Amerikaanse Pew Research Center laat echter zien dat er sprake is van een onverminderde kloof tussen Oost

en West als het gaat om de acceptatie van religieuze, culturele of etnische minderheden.

'Vertrouwen in democratie afgenomen'

Krastev stelt dat de algemene stemming in Europa er een zou zijn van desillusie over liberalisme en democratie. Zeker, Europeanen hebben er weinig vertrouwen in dat hun stem er toe doet op EU-niveau, maar Krastev gaat veel verder en stelt dat in de gevestigde westerse democratieën het vertrouwen in de democratie als systeem sterk is afgenomen, met name onder jongere generaties. Hij baseert zich daarbij op het geruchtmakende onderzoek van de politicologen Roberto Stefan Foa en Yascha Mounk, dat inmiddels van verschillende kanten weerlegd is in onder meer het gerenommeerde tijdschrift *Journal of Democracy*. Krastev voert dit dubieuze onderzoek zonder reserves op. De alarmerende bewering van Foa en Mounk is dat onder de jongere generaties in de westerse wereld sprake is van een sterke afname van steun voor de liberale democratie. Zij baseren deze opmerkelijke conclusie echter op een vertekende statistische interpretatie. Er is ook geen vanzelfsprekend verband tussen een toename van steun voor rechtspopulisme en een afname van steun voor de liberale democratie in Europa, zoals Krastev suggereert. In Nederland zou dit betekenen dat de aanzienlijke steun

Na Europa
Ivan Krastev
Boom, 2018

voor PVV en FvD samengaat met een duidelijke afname van steun voor de liberale democratie. Dat is niet het geval: steun voor de liberale democratie is in Nederland gemiddeld heel hoog en er is geen sprake van een duidelijke daling. Rechts-populistische partijen kunnen verdacht worden van antiliberaal ideeën – de meeste partijen zijn echter niet openlijk antiliberaal zoals Fidesz in Hongarije of Recht en Rechtvaardigheid in Polen dat wel zijn – maar dat zegt niet veel over hun kiezers. Kiezers stemmen op deze partijen in de eerste plaats vanwege onvrede met het immigratiebeleid. Onvrede met de 'elite' in Den Haag of andere regeringssteden speelt ook een (relatief marginale) rol, maar dat is niet hetzelfde als onvrede met democratie als systeem of een afwijzing van liberale waarden.

Tegengeluid

De focus van het boek ligt op de publieke opinie in de EU en de steun voor rechtspopulisme. Onbelicht blijft in hoeverre radicaal-linkse, groene of liberale partijen een krachtig tegengeluid kunnen vormen. Radicaal-linkse partijen hebben dankzij de grote recessie van 2009 een nieuwe impuls gekregen, zoals Podemos in Spanje (2014), Syriza in Griekenland (2015), het Linkse Blok in Portugal (2015), *La France Insoumise* in Frankrijk (2017) en de nieuwe linkse koers van Labour (2017) onder leiding van Jeremy Corbyn. De groe-

ne partijen zijn bezig met een opmars, zoals recente verkiezingen in Duitsland, Luxemburg en België laten zien. Kiezers van deze partijen zijn over het algemeen liberaal-democratisch, wat niet uitsluit dat er vooral bij radicaal-linkse partijen ook eurosceptis te vinden is. Het succes van een liberale partij als *En Marche* van Macron vormt ook een indicatie dat er vooralsnog geen sprake is van een failliet van het liberalisme in West-Europa. Alleen in het recent toegevoegde voorwoord bij de Nederlandse editie vermeldt Krastev dat de overwinning van Macron in Frankrijk een signaal is van een opkomende pro-Europese beweging. Natuurlijk is dat laatste een ontwikkeling die plaatsvond na het verschijnen van het boek, maar dat maakt ook duidelijk dat de impressionistische ondergangsstemming van *Na Europa* snel door de tijd ingehaald kan worden.

Dat wil niet zeggen dat de EU niets te duchten heeft van het rechtspopulisme. Electoraal succes hebben de rechtspopulistische partijen zeker en ze zullen hun invloed versterken met de verkiezingen voor het Europees Parlement in mei 2019. Het is nog wel de vraag hoe succesvol hun opmars binnen de Europese instituties zal zijn. Zullen ze zich bijvoorbeeld kunnen verenigen in een sterke populistische →

**Het is nog
maar de vaag
hoe succesvol
de opmars van
rechts-popu-
listische partij-
en binnen de
Europese insti-
tuties zal zijn**

sche fractie? Minstens zo belangrijk is hun invloed binnen de EU via nationale regeringen. Niet alleen in Polen en Hongarije zijn nationale regeringen waarin populistische regeringspartijen domineren, geneigd de EU-regels aan hun laars lappen. Schending van regels, zoals de Schengen-regels door (tijdelijk) nationale grenzen te sluiten, of de euro-regels door begrotingstekorten op te laten lopen, is misschien het meest opvallend als het gedaan wordt door landen met dominante populistische regeringspartijen, zoals Italië, of coalities van centrumrechts en populistisch-rechts zoals in Oostenrijk. Maar ook regeringen van (met name rechtse) centrumpartijen lijken, zeker als het gaat om immigratie, vaak lamgeslagen door het electorale succes van de rechts-populistische partijen. Het is misschien wel die indirecte invloed op mainstreampartijen die het meest bedreigend is voor de samenwerking binnen de EU.

Krastev heeft dan ook gelijk dat de 'desintegratietrein' vertrokken is van station Brussel, maar dat ligt niet aan een algemene crisis van liberale waarden. Het staat buiten kijf dat de EU grote problemen heeft met de centrifugale krachten die met name door rechts-populistische partijen aangedreven worden en die haar van binnenuit verzwakken. Maar de publieke opinie geeft minder reden tot somberheid dan Krastev doet vóórkomen. X

De voortdurend stijgende huizenprijzen zijn in de eerste plaats een politieke kwestie. Ze zetten de toegankelijkheid van de woningmarkt onder druk en vergroten ongelijkheid, waarvan een aantal partijen disproportioneel profiteert. Vooral banken varen hier wel bij.

Hoe hoger de huizenprijzen, hoe hoger de hypotheekschulden en daarmee de rente-inkomsten. Hoe harder de prijzen stijgen, hoe hoger de onderpandwaarde, hoe hoger – doorgaans – het aantal transacties en hoe omvangrijker de afsluitcommissies. En hoe meer verkochte hypotheek, hoe meer hypotheek gesecuritiseerd kunnen worden, oftewel: hoe meer hypotheek doorverkocht kunnen worden aan pensioenfondsen die er pas jaren later achter zullen komen of dat een goed idee was. Er zijn natuurlijk andere partijen – makelaars, projectontwikkelaars, meubelverkopers, schilders en verhuizers – die belang hebben bij de vele transacties die doorgaans, en in weerwil van de economische gemeenplaats dat hoge prijzen van een goed de vraag ernaar ontmoedigen, samenvallen met stijgende huizenprijzen. En ook huizenbezitters zien de prijzen van woningen graag stijgen, al blijft de daardoor gesuggereerde waardeestijging slechts

theoretisch zolang het huis niet verkocht wordt – en niet veel minder theoretisch als het huis enkel verkocht wordt in ruil voor een eveneens in prijs gestegen ander huis.

Bovenstaande leidt ertoe dat banken, geholpen door makelaars en de Vereniging Eigen Huis, hun politieke macht en financiële positie inzetten om huizenprijsstijgingen tot in lengte der dagen boven inkomensstijgingen te laten uitkomen.

Torenhogeschulden

Zoals de titel *Why can't you afford a home?* al suggereert, benadert de Britse auteur Josh Ryan-Collins stijgende huizenprijzen niet zozeer vanuit deze politieke invalshoek. Hij wil vooral economisch begrijpen waarom huizenprijzen hoog zijn, zo hoog dat mensen met een middeninkomen zich geen huis kunnen veroorloven. Althans niet zonder torenhoge schulden bij de bank, waaruit zij zichzelf slechts kunnen bevrijden wanneer

door DAVID HOLLANDERS

Wie huizenprijsstijgingen wil stuiten, zal de strijd aan moeten gaan met banken

hun huis in waarde stijgt. Lagere prijzen leiden daarbij tot lagere schulden. Hoewel de politieke en de economische benadering zeker in elkaars verlengde liggen, verdient de eerste mijns inziens de voorkeur, waarover later meer. Eerst de analyse van Ryan-Collins.

Ryan-Collins stelt dat huizenprijsstijgingen te vaak en te veel toegeschreven worden aan (beperkt) aanbod en te weinig aan een opgepompte vraag. En hoewel Ryan-Collins vooral de Britse context bespreekt, worden hoge huizenprijzen inder- →

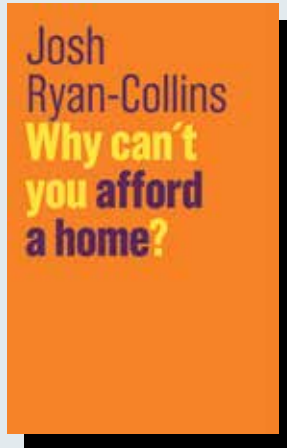
Waarom u geen huis kunt betalen, en waarom deze vraag een politiek antwoord verdient

daad ook in Nederland toegeschreven aan een tekort aan woningen, wat weer in verband gebracht wordt met beperkende regelgeving of aan het huisvesten van statushouders. Het antwoord op dit woningtekort is: 'bouwen, bouwen, bouwen'. Ook wethouders van linkse partijen onderschrijven dit mantra dikwijls. Ryan-Collins bestrijdt niet dat er – op sommige plekken en mits verantwoord – zeker gebouwd kan worden. Wel weer spreekt hij dat dit de prijs omlaag brengt.

Grondprijzen

Huizenprijzen stijgen namelijk door een toename van de vraag. Preciezer gezegd: van de toegenomen schuld-gefinancierde vraag. In veel landen, inclusief Nederland, is er sinds de jaren '80 een direct verband tussen huizenprijsstijgingen en toename van private (hypotheek)schulden. Banken financieren steeds minder productieve investeringen van bedrijven en steeds meer particuliere woningen. Dat drijft de prijzen op. Daarbij wijst Ryan-Collins erop dat 81 procent van de huizenprijsstijgingen in 1950-2012 toe te schrijven is aan gestegen grondprijzen.

Niet de huizen zelf worden meer waard, maar de schaarse grond waarop ze staan. En grond valt niet bij te bouwen

Josh Ryan-Collins
Why can't you afford a home?
Polity, 2018

De overige 19 procent is gevolg van gestegen bouwkosten. Kortom, niet de huizen zelf worden meer waard, maar de schaarse grond waarop ze staan. En grond valt niet bij te bouwen. Banken kunnen daar-entegen – zoals in het onlangs verschenen WRR-rapport *Geld en schuld: De publieke rol van banken* ook wordt benoemd – uit het niets, kosteloos en oneindig geld creëren. De staat blaast de vraag verder aan door de hypotheekrenteaftrek. Ryan-Collins wijst erop dat de hypotheekrenteaftrek 2,14 procent van het bbp kost, oftewel de omvang van het Lente-akkoord (het akkoord dat VVD, CDA, D66, GroenLinks en de ChristenUnie in 2012 sloten over de Nederlandse staatsbegroting nadat onderhandelingen tussen VVD, PvdA en PVV op niets uitliepen, red.), namelijk een bezuiniging van 12,4 miljard euro. Uiteraard wordt de schuld verder geholpen door lage kapitaaleisen voor banken (waardoor deze nagenoeg grenzeloos geld kunnen scheppen) en de renteaftrek voor bedrijven, waar banken met 96% vreemd vermogen disproportioneel van profiteren. De conclusie van al deze overwegingen is kort en puntig (p. 68): "However fast you can build, banks can create new credit faster". Er kunnen goede redenen zijn om huizen te bouwen, maar het drukken van huizenprijzen valt daar niet onder.

Dappere politici

De economische analyse van Ryan-Collins is scherp, geïnformeerd, overtuigend en dus: goed. Zijn beleidsaanbevelingen sluiten daarbij aan, maar gaan niet vergezeld van de politieke analyse die cruciaal is voor een goed begrip van de problematiek op de woningmarkt. Ryan-Collins pleit voor hogere grondbelasting, collectivisering van grond (afschaffing van de erfpacht in Amsterdam door o.a. de SP is dan ook betreuenswaardig), risicodeling tussen hypotheeknemers en hypotheekverstrekkers (ook en vooral in Nederland lopen banken vanwege extreem goede crediteurenbescherming nauwelijks risico) en regulering en inperking van (hypotheek) krediet. Dit moet uitmonden in een "managed house price deflation", om zo tot einde te brengen de "housing affordability crisis".

De auteur maakt weinig woorden vuil aan de politiek die deze hervormingen heeft door te voeren. Ryan-Collins pleit in het voorbijgaan voor dappere politici, maar daarmee maakt hij de noodzaak tot ingrijpen te zeer afhankelijk van politieke wil. Op dit dossier hebben banken namelijk obstructiemacht. Zij zullen elke kredietinperking bevechten zoals ze het afgelopen decennium ook hogere kapitaaleisen, de financiële transactiebelasting, de door de opstellers van het Lente-akkoord in

het vooruitzicht gestelde bankbelasting en aanpak van belastingontduiking *kaltgestellt* hebben. De lijst van tactieken waarvan zij zich bedienen, is lang: het inhuren van secretarissen-generaal Economische Zaken als uithangbord van het kartel dat de Nederlandse Vereniging van Banken in feite is, het afdwingen van geheimhoudingsverklaringen bij klanten, het schrijven van wetgeving voor het Ministerie van Financiën, het dreigen uit Nederland weg te gaan, het sponsoren van borrels van de Amsterdamse gemeenteraad, het kopen van bijzonder hoogleraren en het aannemen van oud-politici. Wie huizenprijsstijgingen wil stuiten, zal de strijd aan moeten gaan met banken. En dat kan alleen door opbouw en mobilisatie van een coalitie van vakbonden, burgers, NGO's, woningbouwverenigingen, onafhankelijke wetenschappers en journalisten. Daarvoor is de werkelijk uitstekende analyse van Ryan-Collins een goed begin – maar zonder politieke analyse is deze ook meteen het einde. X

Pleidooi voor een rommelige stad

Het is maar goed dat niet alle uitspraken van Richard Sennett uitkomen. In 2001 liet de inmiddels 76-jarige socioloog weten dat er waarschijnlijk nog één boek in hem zou zitten met als onderwerp de 'sociologie van het optreden' (*sociology of performance*). Dat boek heeft het levenslicht nog niet ge-

zien, maar zes ander boeken inmiddels wel, waaronder het vorig jaar uitgekomen 'Stadsleven, een visie op de metropool van de toekomst' (oorspronkelijke titel: *Building and Dwelling: Ethics for the City*).

In dit derde deel van zijn Homo Faber-trilogie, die ook bestaat uit 'De ambachtsman, de mens als maker' (2008) en 'Samen, een pleidooi voor samenwerken en solidariteit' (2012), haalt Sennett werkelijk alles uit de intellectuele kast om de lezer te doordringen van het belang van ambiguïteit. Hij breekt een lans voor het omhelzen van complexiteit. Terecht loopt hij te hoop tegen kantoorgebouwen zoals de 'Googleplexen', die zich volledig afsluiten van hun omgeving door alles wat een werknemer zich maar zou kunnen wensen, zoals eten en vermaak, binnen het gebouw aan te bieden waardoor het gebouw nog maar nauwelijks een interactie met de omgeving aangaat.

Door gebouwen, omgevingen en steden te creëren die een naadloze ervaring bieden, dreigt het kritische denken het onderspit te delven. Of, zoals Sennett het zelf formuleert: 'complexiteit verrijkt ervaring, helderheid dunt het uit [...] wat je wint in helderheid verlies je in vrijheid.' Het levert een goed onderbouwd pleidooi op voor de rommelige en vrije stad die menig vrijdenkende GroenLinkser als muziek in de oren zal klinken.

—Farid Tabarki

Stadsleven. Een visie op de metropool van de toekomst
Richard Sennett
Uitgeverij Meulenhoff, 2018

Smeulende kwesties voor Nederland

“Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht” is zowel een samenvatting van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) van het maatschappelijke sentiment in Nederland als de titel van een recent boek van Paul Schnabel (2018). Kim Putters, directeur bij het SCP, haalt deze kernachtige paradox aan in de inleiding op zijn vorige maand verschenen boek *Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving*. Hierin werkt Putters zijn ideeën over het fundament van de maatschappelijke ontevredenheid uit. Deze splitst hij op in een vijftal thema's – Brede welvaart, Een leven lang ontwikkelen, Nieuwe sociale ongelijkheid en Democratische rechtsstaat.

Het boek bestaat grotendeels uit een bloemlezing van de columns die Putters tussen 2014 en 2018 schreef voor het *Financieele Dagblad*. Een aantal bekende thema's komen langs: de angst voor immigratie; de noodzaak van een transitie naar een duurzame economie; onzekerheid en het toegenomen belang van netwerken en informatie; de kloof tussen burgers en politici; en die tussen arm en rijk. Hoe kunnen we in deze snel veranderende tijden macht en welvaart eerlijker verdelen? Hoe zorgen we ervoor dat niet slechts een kleine groep van de groeiende welvaart profiteert? En hoe sturen we de neiging tot een almaar groeiende materiële welvaart bij in duurzame richting?

Veenbrand is daarmee een klassiek sociaaldemocratisch boek met praktische – zij het soms wat brave – ideeën voor de toekomst. Ook nuttig: veel van de opgenomen columns hebben als praktisch advies verwoorde titels waarbij Putters in één daarvan de opstand der gele hesjes, een jaar voor uitbreken, voorspelt ('Een revolutie van boze tevreden Nederlanders is niet ondenkbaar'). Daarbij wordt vooral de overheid aangesproken, maar regelmatig ook de burger zelf, voor wie Putters een actieve rol ziet weggelegd in het politieke proces.

—Roos van Os

Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving
Kim Putters
Uitgeverij Prometheus, 2019

Hoe traditionele culturele opvattingen integratie remmen

De Nederlandse socioloog en migratieonderzoeker Ruud Koopmans heeft een reputatie als het gaat om grootschalige transnationale studies naar integratie. In 2015 publiceerde hij een onderzoek onder zesduizend Marokkaanse en Turkse moslims in zes Europese landen, waaronder Nederland. Conclusie: bijna de helft houdt er traditionele opvattingen op na die niet stroken met de westerse democratische waarden. Hij kreeg er lof voor, maar evenveel hoon.

Met *Het vervallen huis van de islam* publiceert Koopmans opnieuw de resultaten van een onderzoek in Nederland en vijf andere landen, naar de integratie bij vijfduizend islamitische migranten. En opnieuw constateert hij dat het er nog geenszins rooskleurig voorstaat.

De oorzaak zoekt Koopmans in ontwikkelingen in de islamitische wereld sinds 1979. Dat jaar, waarin de islamitische revolutie Iran groen kleurde en Saoedi-Arabië verscheurd werd door gevechten tussen sjiiitische en soennitische moslims, markeerde een breuk. De reactie was een ruk naar een meer traditionele islam, een opkomst van moslimfundamentalisme. De gevolgen zijn tot vandaag voelbaar: Koopmans toont aan dat culturele aspecten in het leven van moslimmigranten in Europa de integratie aantoonbaar remmen. Dat uit zich in lagere arbeidsmarktparticipatie, een kortere schoolcarrière en een lagere sociaaleconomische status. Dat

is niets nieuws, maar Koopmans laat daarnaast zien dat discriminatie van nieuwkomers uit islamitische landen door de ontvangende samenleving niet als belangrijkste oorzaak voor een achterstandspositie geldt. Traditionele culturele opvattingen zijn een veel grotere verklarende factor.

Koopmans roept er niet toe op de islam de schuld van gebrekkige integratie te geven, maar gematigde islamitische krachten te versterken. Een oproep die al langer klinkt. Met dit boek wordt ze kracht bijgezet met overtuigend empirisch onderzoek.

—Robbert Bodegraven

Het vervallen huis van de islam.
Over de crisis van de islamitische wereld.
Prometheus, 2019.

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKT

Als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

DAARNAAST

is hij wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

Literatuur

Den Ridder, J., P. Dekker en E. Boonstoppel (2018)

“Burgerperspectieven 2018/3”

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vandenbroucke, F., B.

Burgoon, T. Kuhn, F. Nicoli,

S. Sacchi, D. Van der Duin

en S. Hegewald (2018)

“Risk Sharing When Unem-

ployment Hits: How Policy

Design Influences Citizen

Support For European Unem-

ployment Risk Sharing

(EURS).” Amsterdam: UvA.

We zijn pro-Europeser dan we zelf denken

Uit politieke verslaggeving en op sociale media rijst vaak het beeld van een guur opinieklimaat als het om Europa gaat.

De harde eurosceptici van de PVV en FvD spreken zich uit voor een Nederlands vertrek uit de Europese Unie. Op Twitter worden zij ondersteund door anonieme twitteraars met Nederlandse vlaggetjes die hun walging uitspreken over de 'EUSSR'.

Politici van andere partijen, soms ook van GroenLinks, durven zich nauwelijks uit te spreken voor versteviging van de Europese Unie. Zo heeft minister van Financiën Wopke Hoekstra een Hanze-coalitie gesloten met andere Europese landen om op de rem te gaan staan bij voorstellen voor verdere integratie om de Eurozone stabiel en socialer te maken.

Het opvallende is dat recent opinieonderzoek een ander beeld toont. Het Sociaal en Cultureel Planbureau peilt regelmatig hoe Nederlandse burgers tegenover Europa staan, en ziet de steun voor Europa juist groeien. Het aandeel kiezers dat het lidmaatschap van de Europese Unie een goede zaak vond, lag altijd rond de 40 procent (met een grote groep die bij onderzoeken invult 'weet niet') maar vormt nu zelfs een meerderheid. Het aantal voorstanders van een Nexit, altijd al een minderheid, is verder gekrompen. Zelfs over de Europese politiek zijn we tevredener.

Binnen het huidige debat over de Europese Unie is de vraag hoe we een solidaire en stabiele eurozone

organiseren, misschien wel de meest ingewikkelde. Een vergaande stap zou zijn om de nationale werkloosheidsuitkeringen vanuit de Europese Unie te subsidiëren: wanneer een land plotseling geraakt wordt door een economische crisis en de werkloosheid groeit, zou dit land vanuit een Europese pot geld ontvangen. Een controversieel voorstel waar bijvoorbeeld Hoekstra en zijn Hanzecoalitie afwijzend tegenover staan. Onderzoek van hoogleraar Frank Vandenbroucke van de Universiteit van Amsterdam (2018) laat zien dat in Nederland echter een ruime meerderheid bestaat vóór een dergelijke grote stap naar meer sociaaleconomische integratie. Fundamentele oppositie tegen deze maatregel is beperkt tot een klein deel van de bevolking. Zelfs als dit zou leiden tot belastingverhoging in Nederland steunen de meeste burgers een dergelijke stap.

Zo ontstaat de paradoxale situatie dat Nederlandse politici meer op de rem staan bij Europese integratie dan kiezers willen, uit angst om te ver vooruit te lopen op diezelfde kiezers. Waarom dit zo is, blijft slechts gissen: mogelijk heeft het referendum uit 2005, waarin een meerderheid van de Nederlanders zich uitsprak tegen de Europese Grondwet, een trauma achtergelaten. Hoe dan ook lopen het politieke debat en de publieke opinie hier uit de pas. We zijn pro-Europeser dan we zelf denken. X

**'Het financiële beleid van de EU
wordt nu niet afgestemd op de
maatregelen die nodig zijn voor
een nieuwe, duurzame wereld.'**

— Oud-europarlementariër Alain Lipietz, p. 31